

T.C.

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**XVI. YÜZYIL OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNİN TİCARET AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH YURDUNGÜZELİ

YRD. DOÇ. DR. MELİKE SARIKÇIOĞLU

2017

MUĞLA

T.C.

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**XVI. YÜZYIL OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNİN TİCARET AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH YURDUNGÜZELİ

YRD. DOÇ. DR. MELİKE SARIKÇIOĞLU

2017

MUĞLA

T.C.

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

XVI. YÜZYIL OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNİN TİCARET AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

EMRAH YURDUNGÜZELİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 30-06-2017

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 26-05-2017

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Melike Sarıkcıoğlu

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Murat Keçiş

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kansu Ekici

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet Marangoz

MAYIS 2017

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 01/02/2017 tarih ve 768/1 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek lisans öğrencisi Emrah Yurdungüzeli'nin "XVI.Yüzyıl Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Ticaret Açısından Değerlendirilmesi" adlı tezini incelemiş ve aday 25/06/2017 tarihinde saat 14:50 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin Kabul olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Melike Sarıkcıoğlu

Üye

Mr. Keçiş
Doç. Dr. Murat Keçiş

Üye

Yrd. Doç. Dr. Kansu Ekici

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Ticaret Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30 / 06 / 2017

EMRAH YURDUNGÜZELİ

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı: Yurdungüzeli

Adı: Emrah

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Y. Dil: The Trade Evaluation of Relationships Between Ottoman And Safavids İn Sixteenth Century

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN:

Soyadı, Adı : Sarıkcıoğlu Melike

Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 127

TEZİN KONUSU:

1. XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Ticaret Açısından Değerlendirilmesi
- 2.
- 3.

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Osmanlı
2. Safevi
3. Ticaret
4. Şah Abbas

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Ottoman
2. Safavid
3. Trade
4. Shah Abbas

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☒
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☒

Yazarın İmzası :

Tarih : 20 / 06 / 2017

XVI. Yüzyıl Osmanlı Safevi İlişkilerinin Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Emrah Yurdungüzeli

Özet

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti ile 1501 yılında kurulan Safevi Devleti XVI. Yüzyıl boyunca siyasi, askeri ve ekonomik anlamda birçok alanda mücadele etmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki 1533-1555 yılları arasındaki İran üzerine yapılmış seferler, III. Murad devrindeki 1578-1590 yılları arasındaki yapılmış olan seferler gibi büyük askeri hareketler Osmanlı-Safevi devletleri arasında yaşanmıştır.

XVI. Yüzyıl boyunca 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması'ndan 1578 yılında III. Murad devrinde yapılan İran seferleri başlangıcına kadar sakin bir dönem olan Osmanlı-Safevi ilişkileri bu dönem haricinde ise sürekli çatışma halinde olmuştur. XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Safevi tahtına oturan Şah Abbas döneminden sonra ise Osmanlı-Safevi mücadelesi XVII. Yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Uzun bir dönemi içerisine alan Osmanlı Safevi ilişkilerinde ise bu dönemde de önemini koruyan İpek Yolu, Baharat Yolu gibi ticaret yolları iki devletinde elde etmek istediği ekonomik hakimiyet için önemlidir. Ayrıca iki devletin mücadelesi sırasında Portekizliler, Ruslar, Özbekler gibi uluslararası aktörlerin de etkisi önemlidir. XV. Yüzyılın sonlarına Ümit Burnu'nun kullanılmaya başlanması ve Amerika kıtasının keşfi bu dönemde yaşayan bütün medeniyetleri etkilemesi açısından göz önüne alınmalıdır. Osmanlı-Safevi çatışmasının sebepleri arasında uluslararası aktörler, evrensel olaylar ve ekonomik hâkimiyete bağlı ticaret yolları mücadelesini de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Safevi, Şah Abbas, Ticaret

The Trade Evaluation of Relationships Between Ottoman And Safavids In Sixteenth Century

Emrah Yurdungüzel

Abstract

The Ottoman State that was founded in 1299 and Safavid State that was founded in 1501 have struggled in many political, military and economic contexts throughout the XVI century. Military campaigns such as the Battle of Çaldıran, which was fought in 1514 during the reign of Sultan Yavuz Selim, the expeditions on Iran between 1533 and 1555 during the reign of Süleyman the Magnificent, III. Murad military operations between 1578 and 1590 took place between the Ottoman and Safavid states

The Ottoman-Safevi relations which were a quiet period during XVIth century, from the beginning of The Amasya Treaty that were signed in 1555 and the beginning of the Iranian campaigns carried out in the reign of III. Murad in 1578 , have been in constant conflict except for this period. After the reign of Shah Abbas who sat on the throne towards the end of the XVIth century ,Ottoman-Safevi struggle continued until the middle of the century XVII. I was continued until the middle of the century. The trade routes such as the Silk Road and the Spice Road which keep the importance in the Ottoman Safevi relations that took a long period are important for the economic dominance that they want to obtain in the two states. In addition, the influence of international actors such as the Portuguese, the Russians and the Uzbeks is important during the struggle of the two states. Beginning of the use of the Cape of Good Hope in the end of the XVth century and the discovery of the American continent should be considered in terms of influencing all civilizations living in this period. We must also consider the struggles of international actors, universal events and trade routes based on economic dominant among the reasons of the Ottoman-Safevi conflict.

Key Words : Ottomoan , Safevi, Sah Abbas, Trade

ÖNSÖZ

Anadolu ve İran coğrafyasında kurulmuş olan devletler iki coğrafyanın komşu olmasından kaynaklı olarak tarihin eski zamanlarından beri birbirleriyle rekabet etme eğiliminde olmuşlardır. Bu rekabet Anadolu ve İran coğrafyasında yaşayan toplulukların birbirleriyle etkileşim halinde olmalarını da sağlamıştır. Osmanlı-Safevi siyasi ve ekonomik ilişkileri ise XVI. yüzyıla gelindiğinde Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte resmi olarak 1501 yılında başlamıştır.

Türkiye'de Osmanlı-Safevi ilişkileri bağlamında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak iki devlet arasındaki rekabet, siyasi ve dini mücadeleler olarak ele alınmıştır. İki devletin mücadelesinde siyasi ve dini sebepler kadar önemli olan diğer bir sebep ekonomidir. Ekonomik gücün en önemli kısmı ise muhakkak ki ticarettir. Ticaret yollarına sahip olmak, bu yollardan geçen bölgelere hâkim olmak her iki devletin de amacı olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Osmanlı-Safevi mücadelesinin sadece siyasi ve dini alanda olmadığını diğer bir sebebin ise ekonomiye bağlı olarak ticaret yolları üzerinde yapıldığını ortaya koyabilmektir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Osmanlı Devleti'nden çok sonra kurulduğu için genel hatlarıyla Safevi Devleti'nin ortaya çıkışını, bir tarikat iken nasıl devlete dönüştüğünü ve Safevi tarikatının kuruluşu sırasında geçirmiş olduğu ideolojik değişimler anlatılmıştır. Ayrıca giriş bölümünde Osmanlı ve Safevi Devletlerinin XVI. Yüzyılda geçirmiş oldukları siyasi hadiseler bilinmeden yapılacak bir çalışmanın eksik olacağı için Osmanlı-Safevi Siyasi ilişkilerinden kısaca ele alınmıştır. Araştırmamızın sınırlarını XVI. yüzyıl olarak belirlememize rağmen XVI. yüzyılın ortasında Safevi Devleti'nin başına geçen Şah Abbas döneminin etkisinin XVII. yüzyılın başında da görülmesi sebebiyle araştırmamızda kısaca XVII. yüzyılın başında gerçekleşen hadiseler de yer verdik.

Birinci bölümde hem Osmanlı Devleti'nin hem de Safevi Devleti'nin XVI. yüzyıl ekonomik olarak hayatlarının nasıl olduğunu anlatarak iki devletin de ekonomik anlamda kurumsal yapılarını ele aldık. Bu bölümde aynı zamanda

ekonomik sebeplere bağlı olarak gerekleŒmiŒ olan siyasi hadiseleri de aıklamaya alıŒtık.

İkinci bölümde ise araŒtırmamızın temel konusu olan XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi Devletlerinin ticaret mücadelesinin sebeplerine değindik. Bu bağlamda ilk olarak bu dönemde önemli olan ticaret rotalarını, önemli yerleŒim yerlerini verdik. Daha sonra ise bu dönemde Osmanlı-Safevi devletleri arasında gerekleŒmiŒ olan  büyük hadise aldıran SavaŒı, İrakeyn Seferleri ve İıan Seferleri üzerinden ticaret mücadelesinin nasıl gerekleŒtięini anlatmaya alıŒtık. Ticaret yollarına hâkim olmanın baŒında bu yolların getiği bölgelere hâkim olmak olduğu fikri üzerinde durduk.

İkinci bölümün son kısmında ise iki devletin ticaret yollarını ele geirmek iin yapmıŒ oldukları dıŒ politikalar üzerine değindik. Muhakkak ki dıŒ politikada gerekleŒtirilen ittifak alıŒmaları dolaylı olarak ticaret yolları ve bölgelerine hakimiyeti etkilemiŒtir. Ancak XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Safevilerin baŒına geen Œah Abbas'ın (1587-1629) etkili dıŒ politikalarından dolayı bu dönemde gerekleŒmiŒ ittifak ve yenileŒme hareketleri Osmanlı-Safevi iliŒkilerinin seyrini deęiŒtirdięi iin, bu dönemde yapılan alıŒmaları ayrı bir baŒlıkta değerlendirmeyi uygun bulduk. Son olarak ise bu dönemde bütün devletleri etkileyen iki büyük hadise olan Hürmüz Boğazı'nın kullanılmaya baŒlanması ve Amerika Kıtası'nın keŒfinin iki devletin ticaretine ve ticari iliŒkilerine etkisini anlattık.

alıŒmanın hazırlanmasında kıymetli katkılarından dolayı aile bireylerime, dostlarım Pelin Œahin, Sinan Ertürk, Ali Caner Hke ve Hicret Gök'e ayrıca araŒtırmamız oluŒturulurken ok kıymetli eleŒtiri ve yönlendirmelerinden dolayı değerli hocam Yrd. Do. Dr. Melike Sarıkoğlu'na teŒekkrlerimi sunarım.

Emrah Yurdungüzeli

Muğla, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi Devletlerinin Ekonomisi

1) XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi.....	19
a. XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Bozulma Sebepleri.....	30
b. Osmanlı Ekonomisinin Bozulmasına Bağlı Siyasi Hadiseler.....	33
2) XVI. Yüzyıl Safevi Ekonomisi.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi Rekabetinde Ticaret Mücadelesi

1) Ticaret Yolları Mücadelesi.....	48
a. Ticaret Yolları ve Güzergâhları.....	49
1) İpek ve Baharat Yolu.....	53
2) Don-Volga Yolu.....	54
3) Anadolu Ticaret Yolları ve Diğer Yollar.....	55
b. Çaldıran Savaşı ve Sonrasında Ticaret Yolları Mücadelesi.....	57
c. İrakeyn Seferleri ve Sonrasında Ticaret Yolları Mücadelesi.....	60

d. İnan Seferleri ve Sonrasında Ticaret Yolları M¼cadelesi.....	62
2) Ticaret B¼lgelerini Ele Ge¼irme M¼cadelesi.....	66
a. Doğu Anadolu M¼cadelesi.....	67
b. Ortadoğu M¼cadelesi.....	69
c. Kafkasya M¼cadelesi.....	72
3) Dış İttifaklar Yoluyla Ticareti Engelleme ¼alıřmaları.....	75
a. şah Abbas D¼neminde Yapılan ¼alıřmalar.....	81
b. Ümit Burnu'nun Kullanılmaya Başlanması ve Amerika'nın Keşfinin Osmanlı-Safevi Ticaretine Etkisi.....	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	87
EKLER	100

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geen eser
a.g.m.	:Adı geen makale
a.g.t.	:Adı geen tez
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
ev:	:eviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
İA	:İslam Ansiklopedisi
EI	:Encyclopaedia of Islam
EIr	:Encyclopaedia Iranica
DGBİT	:Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
H	:Hicri
Haz:	:Hazırlayan
İÜEF	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M	:Miladi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
TAD	:Türk Araştırmaları Dergisi

TDA : Türk Dünyası Araştırmaları

TTK :Türk Tarih Kurumu

Vb. :Ve benzeri

V.s. :Vesaire

Yay :Yayımları

Y.y. :Yüzyıl

GİRİŞ

Kurulduğu ilk yıllarda bir tarikat halinde olan, ancak daha sonraki süreçte siyasi teşkilata sahip bir devlet haline gelen Safevilerin bilinen ilk atası Şeyh Safiyuddin İshaktır (1252-1334).¹ Şeyh Safuyiddin'in 1334 yılında ölmesiyle birlikte yerine oğlu Sadreddin Musa (1334-1392) geçmiştir. Sadreddin Musa (1334-1392) Safevi tarikatının belirlenen ikinci şeyhidir. Bu dönemde tarikat usulüne göre yaşamına devam etmiştir. Sadreddin Musa'nın 1392 yılında ölmesiyle birlikte yerine oğlu Hoca Ali (1392-1429) geçmiştir.² Buradaki önemli nokta ise tasavvuf geleneklerinde tarikat şeyhliğinin babadan oğula geçme gibi bir kuralın olmamasına rağmen Hoca Ali'nin şeyhliği babasından almış olmasıdır. Hoca Ali devri aynı zamanda Safevi tarikatının dini anlamda ideolojisinin değişime uğradığı bir dönem olarak da ön plana çıkmaktadır. Hoca Ali zamanında gösterilen Şii ideoloji eğilimiyle ilgili Mehmet Saray bize şunları söylemektedir: “Nitekim o ana kadar Sünni olan bu tarikat şeyhleri bilhassa Sadreddin'in oğlu Hoca Ali (1392- 1429) zamanında tam bir propagandist olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu durumun Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) devrinde daha da arttığını görmekteyiz.”³ Bu bilgiler ışığında ise kurulduğu ilk yıllarda Şii bir ideoloji eğilimi göstermeyen Safevi tarikatının özellikle Hoca Ali (1392-1429) ve Şeyh İbrahim (1429-1447) zamanında Şii ideolojiyi benimsemeye başladığı görülmektedir.

Sonraki süreçte ise Safevi tarikatının başına Şeyh Cüneyt (1447-1460) geçmiştir. Bu dönemde Safevi tarikatı sade bir tarikat yapılanmasının yanı sıra siyaseten de ön plana çıkmaya başlamıştır. Şeyh Cüneyt tarikat içindeki ideolojik sorunlar nedeniyle İran'dan çıkıp Anadolu'ya gelmiş, kendine destek bulma çabasıyla birçok Doğu Anadolu şehrini dolaşmıştır.⁴ Daha sonraki süreçte ise Şeyh Cüneyt'in Anadolu'da tutunma çabaları devam etmiş ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun

¹Reşat Öngören,“Safiyuddin Erdebili”, *DİA*, C. 35, İstanbul 1998, s. 476.

² Roger Savory, “Safawids”, *EI*, VIII, 1999, s. 766.

³Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara 2006, s. 15.

⁴Şeyh Cüneyt'in Anadolu'da kendine destek bulma çabaları için bkz: Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Halinde Yükselişi*, çev: Tefik Bıyıköğlü, Ankara 1992.

Hasan'ın yanına gitmiştir. Şeyh Cüneyt, Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenerek Akkoyunlu Devleti'nin etkili olduğu bölgelerde etkin olmaya çalışmıştır. Bu arada on iki bin silahlı müridi olan Şeyh Cüneyt çok geçmeden Gürcü ve Çerkez bölgelerine akınlar tertip ederek siyasi maksadını ortaya koymuştur. Şirvan Hükümdarı Halilullah, Şeyh Cüneyt'in ülkesinden geçmesine karşı çıkmış, yapılan savaşta Şeyh Cüneyd 1460 yılında öldürülmüştür.⁵ Şeyh Cüneyt'in öldürülmesinden sonra, etrafında toplamış olduğu müritlerin dağılması beklenirken, bu müritler kendilerine Şeyh Cüneyt'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi Begüm Sultan'dan doğma oğlu Şeyh Haydar'ı (1460-1488) mürit olarak kabul ederek onun çevresinde toplanmaya başlamışlardır.

Şeyh Haydar döneminin en önemli olayının ise Suriye, Azerbaycan ve Anadolu üzerinde Şii ideolojiyi benimseyen gruplar arasında mürit sayısını arttırmak için yapmış olduğu faaliyetlerdir.⁶ Safevi tarikatının siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda gücünün artması üzerine Şeyh Haydar kendi tarikatından olanlar için yeni bir kıyafet düzenlemesi getirmiş ve kendine bağlı olan müritlerine “*on iki imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı Türkmen börtü*”⁷ giydirmeye başlamıştır. Böylelikle Haydar hem gücünü ortaya koymak hem de kendi tarikatından olanların fark edilmesini sağlamak için bir simge meydana getirmiştir. Şeyh Haydar, bu faaliyetleri ve artan siyasi gücüyle birlikte babası Şeyh Cüneyt'in intikamını almak üzere Şirvan Hükümdarı Ferruh Yaser'e saldırmış, bu savaş sırasında 9 Temmuz

---

⁵Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran İlişkileri (1520-1566)*, İstanbul 2006, s. 3.

⁶Savory, ”Safawids”, s767; Bilal Dedeyev,“Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, Sonbahar 2008, s. 214; Şeyh Haydar'ın yapmış olduğu faaliyetler için ayrıca bkz: Shai Ahmedov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

⁷Abdülbaki Gölpinarlı, “Kızılbaş”, *İA*, C.VI, İstanbul 1993, s. 789. Kızılbaşlık kavramının oluşumu için ayrıca bkz: Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul 2004.

1488 yılında ölmüştür. Şeyh Haydar'ın da ölmesi üzerine Safevi Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Şeyh İsmail (1501-1524) tarikatın başına geçmiştir.⁸

Akıllı bir siyasetçi olan Şeyh İsmail Anadolu içerisinde bulunan Türkmen gruplarından da destek almak için büyük çaba göstermiştir. Böylelikle Safevi tarikatının Devlete dönüşme süreci hız kazanmıştır.⁹ Ayrıca Safevi tarikatının Anadolu coğrafyasından nüfus ve güç kazanmak adına siyasi faaliyetlerde bulunması, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. Şeyh İsmail 1501 yılında şahlığını ilan ettikten sonra Safevi tarikatı artık tarikat olmaktan çıkıp devletleşme sürecini tamamlamıştır.

Şah İsmail, şahlığını ilan ettikten sonra hızlıca yayılma göstermiştir. Bu yıllarda ise Osmanlı Devleti'nin başında II. Bayezid (1481-1512) bulunmaktaydı.¹⁰ II. Bayezid ile Şah İsmail arasındaki siyasi ilişkilere baktığımızda genel itibariyle iki tarafın çatışmadan kaçındığını görmekteyiz. Şah İsmail ile II Bayezid arasındaki ilk münasebet Şah İsmail'in Irak tarafında yapmış olduğu fetihlerden sonra II. Bayezid'in göndermiş olduğu tebrik ve hediyelerle başlamıştır.¹¹ Daha sonra II. Bayezid Safevi elçilerini 1502 yılında kabul ederek ilk resmi siyasi ilişkileri de başlatmıştır.¹² Ancak her ne kadar savaş taraftarı bir politika izlememiş gibi görünse

---

⁸Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2010, s. 45; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, C.XI, İstanbul 1993, s. 275; Roger Savory, "Esmail I Safawi, Biography", *EIr* : <http://www.iranicaonline.org/articles/esmail-i-safawi>

⁹Roger Savory, *İran under the Safawids*, Cambridge 1980, s. 28; Behset Karaca, "II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 410.

¹⁰Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 231.

¹¹Sydney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey 1581-1512*, Urbana 1948, s. 93.

¹²Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, Kış 2009, s. 127.

de II. Bayezid, Şah İsmail'in devleti Safevilere karşı tedbir almayı da ihmal etmemiştir.¹³

Şah İsmail'in 1507 yılında Türkmen Beyi Alaüddevl'e saldırmak amacıyla kendi sınırları içerisinde gitmek yerine Osmanlı Devleti'nin sınırlarından geçerek Elbistan üzerine yürümesi iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Ancak Şah İsmail Osmanlı Devleti'yle savaşa girmek istememiş ve “*Padişah benim babamdır onların memleketinde gözüm yoktur*” demiştir.¹⁴ Şah İsmail burada gerek olası bir savaşı engellemek gerekse II. Bayezid ile olan ilişkilerinin derecesini belirtir nitelikte bir takım özürler dileyerek bu olayın büyümesini engellemiştir.

Şah İsmail ile II. Bayezid döneminin diğer kayda değer bir olayı ise şüphesiz ki 1511 yılında yaşanan Şahkulu hadisesidir.¹⁵ Aslında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde görünen bir huzursuzluk olarak değerlendirilse de hadise Şah İsmail'in Anadolu'da uygulamış olduğu Şii politikalarından beslenmekteydi. Şahkulu hadisesi üzerine II. Bayezid, Şah İsmail ile olan münasebetlerinde temkinini ve Anadolu üzerindeki Şah İsmail propagandistlerine karşı tedbirlerini arttırmıştır.¹⁶

II Bayezid'in almış olduğu sert tedbirler Şah İsmail'in Anadolu'daki müritleriyle olan ilişkisini engellemeye başlayınca Şah İsmail, II. Bayezid'e bir mektup göndererek tarikatını ziyaret etmek isteyen müritlerine izin verilmesini rica etmiştir. II. Bayezid ise mektubunda onu ziyaret edenlerin geri gelmesi şartıyla izin verebileceğini söylemiştir. Anadolu'dan gidenlerin gelmemesiyle ilgili Efendiyev

---

¹³Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı I*, Ankara 1998, s.269; Hamidreza Mohammednejad,*Osmanlı Safevi İlişkileri (1501-1576)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2015, s. 221

¹⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara 1983, s. 228

¹⁵II. Bayezid döneminde 1511 yılında Antalya civarında çıkmış olan Türkmen isyanı, ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Emecen, “Şahkulu Baba Tekeli”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010.

¹⁶Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, C.II, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s. 127; Uzunçarşılı, “Bayezid II” , *İA*, C.II, İstanbul 1993, s. 397.

bize şunları aktarmaktadır: “*Bayezid Anadolu halkının çoğunluğunun ziyaret bahanesiyle ülkeyi terk ettiğini ve bu yüzden ordu toplamakta zorluk yaşadığını belirtiyor. Ama İsmail'in mektubu eline geçer geçmez Bayezid sınır valilerine "hüküm buyurdum ki, bu tabakadan herkes ki, Allah dostlarını, Allah onlara rahmet etsin (Safevi Şeyhleri kastedilmektedir-O.E)...Ziyaret etmek arzusunda onlara yasak ve engel olunmasın... Diyerek, valilere muhabbet ve karşılıklı dostluk yoluyla hareket edilmesini emreliyordu.*”¹⁷ II. Bayezid'in Şah İsmail'in ricasını kırmadığı ancak kendisine de sıkıntı doğuracak bir olayın çıkmasını istemediği açıkça görülmektedir. Şah İsmail ise bu ricasının kabulünden memnun kalarak Osmanlıya karşı dengede kalmayı tercih etmiştir.

Şah İsmail ile II. Bayezid'in dönemine bakıldığı zaman iki devlet arasında gerginlikler meydana gelse de genel mahiyetiyle iki devletin de barışçıl ve savaştan uzak politikalar takip etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. İki tarafta savaşmaktan kaçınmış ve barışçı bir politika sergilemiş olsa bile birbirlerine karşı tedbir almayı da ihmal etmemiştir.

II. Bayezid'in yerine tahta geçen Yavuz Sultan Selim (1512-1520) şehzadeliği sırasında Şah İsmail'in Anadolu üzerinde yapmış olduğu politikaları izleme fırsatı bulmuş, Şah İsmail'in Şiilik politikalarının Anadolu'daki etkisini görmüştü.¹⁸ Bunu dikkate alan Yavuz Sultan Selim'in ilk icraatı Safevi Devleti üzerine bir sefer düzenlemek olmuştur. Hızlı bir şekilde ordusunu toplayan Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail ile karşı karşıya gelmiştir. 24 Ağustos 1514'de cereyan eden Çaldıran Savaşı Osmanlı Devlet'i açısından bakıldığında uzun ve yorucu yolculuklara rağmen hızlı ve çabuk zafere ulaşılan savaşlardan olmuş,

---

¹⁷Oktay Efendiyev, “Sultan II. Bayezid ve Şah İsmail”, *XIII. Türk Tarih Kongresi C. III, I.Kısım*, Ankara 2002, s. 16.

¹⁸M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi(1451-1590)*, Ankara 1993, s. 85; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 27; Feridun Emecen, “Selim I”, *DİA*, C.36, İstanbul 1998, s. 408.

Safevi Devleti açısından ise ağır bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferle Osmanlı Devleti doğu bölgesindeki otoritesini güçlendirmiştir.¹⁹

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran meydanındaki galibiyeti Safevi Devleti karşısında Osmanlı Devleti'nin elini çok güçlendirmiştir. Ayrıca bu galibiyetle beraber Erzincan ve Erzurum gibi stratejik önem taşıyan yerler Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Daha sonra ise Şah İsmail'in elinde bulunan güçlü şehirlerden olan Erbil'e²⁰ kadar Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğu sınırlarını genişletmiştir.²¹

Şah İsmail'in (1501-1524) bu topraklar üzerindeki etkisi tamamen ortadan kalkmasa da etkisi artık eskisi gibi güçlü olmamıştır. Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinden sonra bir yandan kendi devleti içerisindeki problemlerle uğraşmış diğer yandan Osmanlı Devleti'ne karşı bir birlik oluşturma girişiminde bulunmuşsa da bunda başarılı olamamıştır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) kısa süren padişahlığı süresince seferleri incelendiği zaman doğu yönlü seferleriyle dikkat çektiği ve doğu sınırlarını güvence altına almaya çalıştığı görülür. Bu seferler diğer bir yandan Osmanlı-Safevi mücadelesinin sınırlarını genişletmiştir. Bu seferlerden sonra Osmanlı-Safevi Devletleri daha geniş sınırlar ve alanlarda birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. Yavuz Sultan Selim'in 1520'de vefatından sonra devletin başına oğlu Süleyman (1520-1566) geçmiştir.²² Şah İsmail'in 1524'te ölümünün ardından ise yerine genç yaştaki oğlu Tahmasp (1524-1576) geçmiş fakat

---

¹⁹Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s.3; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 195; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, haz: Mümin Çevik, İstanbul 2010, s. 562; Michael Caffrey, "Calderan", *Eİr* : <http://www.iranicaonline.org/articles/calderan-battle>

²⁰ Erbil: Günümüzde Irak'ın kuzey bölgesinde bulunmaktadır.

²¹Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak Ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜEF Tarih Dergisi*, C. XVII/22, (1967-8), s. 73; Fazlı Şahin Farzalı, "Resmi Belgelerde 23 Ağustos Çaldıran Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi, C.III, I.Kısım*, Ankara 2002, s. 10.

²²Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s. 63.

yaklaşık on sene devam eden iç savaşla uğraşmak zorunda kalmıştır.²³ Osmanlı Sultanı Süleyman ise Safevi Devleti'nin karşısında dengeli bir politik tutum sergilemiş ve daha çok Avrupa fetihlerine önem verdiği için ilk etapta doğuya bir sefer düzenlememiştir. Tahmasp'a iktidara geçmesi nedeniyle sıradan bir kutlama mesajı göndermek yerine, yeni lidere adeta doğru yolu izle dercesine Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nı hatırlatan bir mektup göndermiştir.²⁴ Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman bu bölgedeki valilerden İran'dan kaçan âlimlere sığınma hakkı vermelerini ve İran ile ilgili gelişmelerle ilgili sürekli merkezi bilgilendirmeleri istenmiştir.

Doğu bölgelerinde gerçekleşecek hadiselerden sürekli bilgi isteyen Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) batıda Avrupa fetihleri sırasında ise birçok stratejik yeri, şehri, kaleyi sınırları içerisine katmıştır. Osmanlı Devleti bundan sonraki süreçte Avrupa'da bulunan Macaristan Kralı Ferdinand ile 1533 yılında bir ateşkes imzalama kararı almış, bu bölgedeki fetihlerini bir süre durdurup yönünü doğuya çevirmiştir.²⁵ Çünkü Anadolu'da ortaya çıkan huzursuzluklarda Safevi hanedanlığının da etkisinin olduğunu görüyordu.²⁶

---

²³Hasan-ı Rumlu, *Ahsenüt-Tevarih*, çev: Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s. 81; Tufan Gündüz, "Tahmasb", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 413.

²⁴Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri Ve Gelişimi*, çev: Ahmet Emin Dağ, Ankara 2001, s. 146.

²⁵Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında yapmış olduğu batı seferleri için bkz: Feridun Emecen, "Süleyman," *DİA*, C.38, İstanbul 2010. Kanuni Sultan Süleyman'ın doğu seferleri politikası için ayrıca bkz: Rhoads Murphey, "Suleyman's Eastern Policy", *Suleyman the Second and His Time*, ed: Halil İnalcık-Cemal Kafadar, İstanbul 1993.

²⁶Remzi Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, İstanbul 2001, s. 33: "Kanuni Sultan Süleyman devrinde; Zünnunoğlu (1526), Veli Halife (Kızılbaş Halifesi), Kalenderoğlu (1527) isyanları ve Molla Kabız Meselesi gibi Osmanlı devletini bazen pek muhataralı vaziyetlere sokan Şii eğilimli kitlelerin muhtemelen Safevi tahrikiyle, ihtilaller yaptıklarını görüyoruz."

Kanuni Sultan Süleyman batıdaki fetihlerini tamamladıktan sonra yönünü doğuya döneceğini bilen Şah Tahmasp (1524-1576), Osmanlı Devleti'nin Bağdat'a kadar uzanmasının kendisi açısından kötü sonuçlar doğuracağı için de bu bölgenin hâkimi olan, Osmanlı Devleti'ne bağlı Zülfikar Han'ı 1529'da Bağdat yönetiminden indirmiştir. Bu durum doğal olarak iki devleti karşı karşıya getirdi. Arkasından Bitlis Beylerbeyi Şeref Han'ın İran'a ilticası hadisesi Sultan Süleyman'ın İran'a sefer düzenlemesine sebep oldu. Bununla beraber Şah Tahmasp ise bu hazırlıklardan haberdar olup o da kendisine Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklar arama yoluna girişmiştir. Osmanlı ordusu başlarında Vezir-i Azamı İbrahim Paşa olmak üzere 1533 yılında harekete geçmiştir.²⁷ Şah Tahmasp, sefer başladığından itibaren Osmanlı ordusuna karşı savaşmak yerine çözümü geri çekilmek olarak görmüştür.²⁸ Osmanlı ordusunun Tebriz'i ele geçirmesinden sonra Safevi Devleti, başkentini Kazvin'e almıştır.²⁹

Sultan Süleyman birinci İran Seferi (1533-1535) sırasında karşısında ona ve ordusuna karşılık verecek bir kuvvet bulamamıştır. İran coğrafyasında uzun bir süre düşman kovalayan Osmanlı Devleti'ne karşılık Şah Tahmasp Osmanlı Ordusuyla

---

²⁷M. Tayyip Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri Ve Fütühatı", *Belleten*, XXI/83, (Temmuz 1957), Ankara, s.457; Feridun Emecen,"İrakeyn Seferi", *DİA*, C.19, İstanbul 1999, s.117; Ahmet Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Âlemi*, İstanbul 1997, s. 110; Colin P. Mitchell, *The Practice of Politics in Safavi Iran: Power, Religion and Rhetoric*, London-Newyork 2009, s.53.

²⁸Şah Tahmasp'ın ordusunu Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmak istemediği, ayrıca Osmanlı Devleti'nin onu takip etmesini zorlaştırmak için her yeri tahrip edip Osmanlı Devleti'ni askeri anlamda zor durumda bırakmak istediğini kendi kaleminden çıkan tezkiresinden görmekteyiz. Bkz: Şah Tahmasp-ı Safevi, *Tezkire*, çev: Hicabi Kırılancı, İstanbul 2001, s. 39-40.

²⁹Tebriz: İran'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. Kazvin: İran'ın başkenti Tahran'ın kuzeybatısında, Hazar Denizi'nin güneyinde bulunmaktadır.

savaşmak yerine geri çekilme, yıldırma ve bıktırma stratejisini uygulamıştır.³⁰ Uzun ve yorucu takibin ardından Sultan Süleyman yaklaşan kış mevsimini de göz önünde bulundurarak Şah Tahmasp'ı takipten vazgeçmiş ve 1535 yılında İstanbul'a dönmüştür.³¹

Osmanlı Devleti batıdaki devletlerle tekrar mücadeleye giriştiğinden dolayı İran ile olan ilişkilerini daha sonraya bırakma kararı almıştır. Ancak bu sırada Şah Tahmasp'ın kardeşi olan Şirvan valisi Elkas Mirza Şah Tahmasp ile iktidar mücadelesine başlamış, başarılı olamayınca da İstanbul'a kaçmıştır. Bunun üzerine Sultan Süleyman Şah Tahmasp'ın kardeşiyle beraber tekrar Safevi Devleti'nin üzerine 1548-1549 yılları arasında yürüme kararı almıştır.³² Ancak Şah Tahmasp bir meydan muharebesi yapmak kendi devletinin bekası için geri çekilmeyi tercih etmiştir.

Sultan Süleyman'ın (1520-1566) İran üzerine ikinci defa yürümesini, İran ülkesini parçalamak, topraklarının bir kısmını Şirvanşahlar, Gürcüler ve Dağıstanlılar gibi eski mahalli hanedanlara vermek, bir kısmı da Osmanlı topraklarına katmak Şiiliğe ağır bir darbe vurmak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birliği sağlamak gibi sebepler yüzünden yaptığını söyleyebiliriz.³³ Ancak Sultan Süleyman'ın İran'ın üzerine ikinci defa sefer düzenlemesinin sebepleri arasında muhakkak ki dönemin önemli ticaret yollarını da barındıran bu bölgelerdeki ekonomik gücü kendi denetimi altına alma arzusu da vardır. Yiyecek ve yem sıkıntısından dolayı Tebriz'den 1548 yılında ayrılıp Van'a gelen Sultan Süleyman, o dönemde Safevilerin elinde bulunan Van Kalesi'ni Osmanlı himayesi altına almıştır. Bununla beraber Şah Tahmasp, Sultan Süleyman'ın geçtiği yerleri yeniden almak için elinden geleni yapmış,

---

³⁰Nasuhü's-Silahi (Matrakçı) , *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Ankara 2014,s.44; İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.II, İstanbul 1948, s. 170; Şah Tahmasp-ı Safevi, *a.g.e.*, s. 39-40.

³¹*Peçevi Tarihi*, C.1,haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s. 188,

³²Roger Savory, “Alkas Mirza”, *EI*, C. I, 1999, s.406; Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Elkas Mirza”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s. 55

³³Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...* s. 49.

alamazsa bile Osmanlı Devleti'ne bağlı bütün yerleşkeleri tahrip etmiştir.³⁴ Sultan Süleyman'ın Diyarbakır'da bulunduğu vakit Şah Tahmasp, Doğu Anadolu'da tahrip faaliyetlerine devam etmiştir. Şah Tahmasp'ın Erzincan dolaylarında tahrip faaliyetlerinin şiddetlendirmesi üzerine Sultan Süleyman buradan 1548 yılında Erzincan'a askerlerini göndermiş ve arkasından da kendisi Erzincan'a geçerek yağma ve tahrip olaylarının önüne geçmiştir.³⁵

Sultan Süleyman, Şah Tahmasp'ın yağma ve tahrip politikasına karşılık çözümü Şah Tahmasp ile savaşmak olarak görmüşse de Şah Tahmasp hiçbir zaman Sultan Süleyman'la savaşmaya yanaşmamıştır. Bunun üzerine Sultan Süleyman da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devam eden bu takipten bir sonuç alamayacağını anlayınca bu bölgelerde koruyucu tedbirler almaya karar vermiştir. Sultan Süleyman'ın ilk güvenlik tedbiri 1548 yılında Kars ve Van'da bir beylerbeyliği kurmak olmuştur.³⁶ 1548 yılında yaklaşan kış koşullarını da göz önüne alan Sultan Süleyman kışı bu bölgede geçirme kararı almıştır. Sultan Süleyman'ın çekildiği zamanlarda ise Şah Tahmasp'ın tahrip politikası devam etmiştir. Kış mevsiminin geçmesiyle beraber Sultan Süleyman tekrar Diyarbakır'a hareket etmiş ve buradan ordusunu Gürcistan üzerine göndererek bu bölgedeki Osmanlı otoritesini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.³⁷

Şah Tahmasp ise Sultan Süleyman'ın ordusu Doğu Anadolu'da seferdeyken Osmanlı ordusuna saldırmamış alışlagelmiş olan taktiğini uygulayarak sürekli Osmanlı ordusunun hareketlerini izlemiş ve fırsat buldukça tahrip edip yıldırma politikası uygulamıştır. Şah Tahmasp'ın bu politikalarıyla birlikte niyetinin savaş olmadığını anlayan Sultan Süleyman yaklaşan kış koşullarını ve ordusunun iki senedir seferde bulunduğunu göz önünde bulundurarak seferi kaldırma kararı almıştır. Osmanlı ordusu ikinci defa gerçekleştirmiş olduğu 1548-1549 yıllarındaki

---

³⁴Solakzade, *Solak-zade Tarihi*, C. II, haz: Vahit Çabuk, Ankara 1989, s. 215; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 189.

³⁵Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.XVI, İstanbul 1948, s. 167.

³⁶Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.189;Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara 1989,s. 91.

³⁷Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 190.

İran Seferi'nde de birçok stratejik noktayı ele geçirmiştir.³⁸ Ancak Sultan Süleyman İstanbul'a döner dönmez Şah Tahmasp Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki tahrip faaliyetlerine devam etmiştir.³⁹ Özellikle Osmanlıların Avrupa ile mücadelesi devam ederken Safevi Devleti'nin yapmış olduğu bu tahribat ve yıpratma politikasının devam etmesi Sultan Süleyman'ı 1553 yılında bir kez daha bu coğrafya üzerine sefere çıkarmaya mecbur bırakmıştır.⁴⁰ Önce Konya'ya gelen Sultan Süleyman buradan da Halep'e geçmek için hareket etmiştir. Sultanın üçüncü İran Seferi'ne (1553-1555) diğer iki seferin tecrübesinden de istifade ederek katılımın çok olması adına çevredeki beyler ve güçleri yanına almıştır. Sultan Süleyman, Halep'e hareket etmeden önce de elinde bulundurduğu İran elçisini Şah Tahmasp'a geri göndermiştir.⁴¹

Sultan Süleyman bir müddet Halep'te kaldıktan sonra Diyarbakır'a geçmiş buradan da Erzurum'a gelmiş ve sonra Nahcivan ve Revan⁴² üzerine yürüme kararı almıştır.⁴³ Bu sefer Osmanlı Sultanı Süleyman, Safevi Devleti'ni çift taraflı kuşatmayı planlamış bunun için de Safevilerin doğu komşusu olan Özbeklere kendi ordusundan destek kuvvetler göndermiştir. Ancak Özbek yöneticileri bu gönderilen kuvvetlerle Tahmasp'a saldırmak yerine bu kuvvetleri ilk etapta kendi yönetimlerini kuvvetlendirmek amacıyla kullanmışlardır. Sultan Süleyman üçüncü İran seferine başladıktan hemen sonra Şah Tahmasp'ı savaş meydanına davet etmek için mektuplar

---

³⁸Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu' Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s.67; Kırzıoğlu, a.g.e, s. 203.

³⁹Feridun Emecen, "Kanuni Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, İstanbul 1989, s. 337.

⁴⁰Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl*, Ankara 1991, s.83; Peçevi, a.g.e.,s. 302.

⁴¹Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,C.II, s.404; Danişmend, a.g.e., C.2, s.287; Danişman, a.g.e.,C.XVI, s. 180.

⁴²Halep: Suriye sınırları içerisinde bulunmaktadır. Nahcivan: Azerbaycan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Revan: Bugün Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'a Osmanlı Devleti zamanında verilen ad.

⁴³Peçevi,a.g.e., s. 309; Kırzıoğlu, a.g.e.,s. 222.

yollamıştır. Ancak bütün bu mektuplara rağmen Şah Tahmasp Osmanlı ordusu ile karşısında savaşmaya yanaşmamıştır.⁴⁴

Osmanlı ordusu ilerleyişine devam ederek 1554 yılının yaz aylarında Revan şehrini ele geçirmiştir. İran topraklarında ilerleyişini devam ettiren Osmanlı ordusu ele geçirdiği yerlerde herhangi bir mukavemet görmemiştir. İran toprakları içinde istediği şekilde hareket eden Osmanlı kuvvetlerine karşılık Şah Tahmas Osmanlıların karşısına çıkmak yerine doğu sınırlarına çekilmiştir. Yaklaşan kış ayları ve erzak sıkıntısı nedeniyle Sultan Süleyman burada durmayı uygun görmemiş ve Erzurum'a geri dönmüştür.

Sultan Süleyman'ın üçüncü defa İran üzerine bir sefere çıkıp net bir sonuç elde edememesi üzerine taraflar arasında anlaşma yapılması yolunda adımlar atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ateşli silahlarının üstünlüğünü, bu silahları yıllardır kullandığını ve kendi ordusunda böyle bir gücün olmadığını bilen Şah Tahmasp ordusunu yenileceği bir savaşa sokmak yerine sürekli çekilerek, hareket halinde olarak Osmanlı Devleti'ni yıldırma ve caydırma politikasını kendi devletini bekası için uygun görmüştür. Ayrıca barış politikasını hızlandırmak için adımlar atmıştır.⁴⁵

Ahmet Paşa'ya Şah Tahmasp'ın 1554 yılında gönderdiği mektupta iki devlet arasında barış müzakereleri hızlanmıştır. İran'dan Osmanlı Devleti'yle barış yapmak amacıyla bir elçilik heyeti Erzurum'a gelmiştir. Sultan Süleyman gelen bu elçiyi gayet iyi bir şekilde karşılamıştır. Savaşmanın iki taraf içinde kazanç olmadığı kararına varan Sultan Süleyman İran elçisine bolca hediyeler vererek Şah Tahmasp'a bir mektup göndermiştir. Peçevi tarihine göre Sultan Süleyman'ın İran Şahı'na gönderdiği mektupta *"Mademki aramızda dostluk ve sevginin kuvvetlendirilmesi ve devamlı olması hususunda bizimle barış yapmak istediniz ve inci saçan mektubunuzda bize bu kadar içtenlik gösterdiniz, elbette dostlar arasında uygunluk ve birlik, padişahlık kurallarının gereklerindedir. Güneşi aydınlatan nurlu kalbinizde açıkça bilinsin ki bizim meramımız ve emelimiz, Peygamberimizin yakın*

---

⁴⁴Danişmend, *a.g.e.*, C.2 s. 290; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 223.

⁴⁵Peçevi, *a.g.e.*, s. 315; M. Tayyip Gökbilgin, "Süleyman I", *İA*, C.X, İstanbul 1970, s.136; Danişmend, *a.g.e.*, C.2,s. 291; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 228.

arkadaşları olan seçkin sahabelerin namuslarının korunmasıdır"⁴⁶demekle Sultan Süleyman İran'a barış taraftarı olduğunu iltifatlarla göstermiştir.

Bu mektuplaşmalar devam ederken Sultan Süleyman 1555 yılında Erzurum'dan ayrılmış ve Amasya'ya geçmiştir. Sultan Süleyman'ın Amasya'da yedi ay konaklamıştır. Şah Tahmasp hemen harekete geçerek elçilerini Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'yle Safevilerin arasında gerçekleşen barış koşullarını onaylamıştır. Osmanlı Devleti'yle Safeviler arasında 1 Haziran 1555'de Amasya Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁷

Bu anlaşma doğrultusunda Kars, Ardahan, Arpaçay gibi yerler İran'dan Osmanlı topraklarına geçmiştir. Sultan Süleyman, bu barışın İran tarafından bozulmadığı müddetçe korunacağını da bildirmiştir. İran'dan Anadolu'ya ziyarete gelen kişilerin can güvenliğinin garantisini veren Sultan Süleyman, Osmanlı topraklarından İran topraklarına gidenlerin de herhangi bir sorunla karşılaşmaması garantisini almıştır. İran'da Hz. Muhammed'in ashabından kimseye kötü söz veya buna benzer hiçbir kötü kelam edilmemesinin de garantisini alan Sultan Süleyman barış anlaşması yapıldıktan sonra tarafların birbiri hudutlarında herhangi bir tecavüzün olmamasının da sözünü Şah Tahmasp'tan istemiştir.⁴⁸ Bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında uzun müddettir süren savaş durumunu ortadan kaldırmıştır.

Anlaşmaya baktığımızda hükümdarların karşılıklı dostluk temennilerinden ibaret gibi görünmesine rağmen Basra, Bağdat, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu⁴⁹ üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin Safevi Devleti tarafından

---

⁴⁶Peçevi, *a.g.e.*, s. 326.

⁴⁷Peçevi, *a.g.e.*, s. 329; Solakzade, *a.g.e.*, s. 531; Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *DİA*, c.3, İstanbul 1998, s. 4; Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İA*, C.XI, İstanbul 1993, s. 645; Amasya Antlaşması için ayrıca bkz: Ali Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı İran Antlaşması (1555 Amasya Müsahası)*, İstanbul 1971.

⁴⁸ Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...* s. 79.

⁴⁹Atabegler Yurdu: 16. yüzyılda Çıldır, Ardanuç, Şavşat, Oltu yöresiyle Gürcistan'ın Ahıska ve civarını içine alan Osmanlı Devleti eyaletine verilen isim.

tanınması anlamına gelmesi ve iki hükümdarın karşılıklı çıkarları doğrultusunda olaya yanaşır bir mektupla bu çıkarları onaylaması şeklinde yorumlayabiliriz.⁵⁰

Sultan Süleyman İran elçilerini Amasya'dan gönderdikten sonra Osmanlı sınırları içerisinde bulunan gerekli yerlere İran ile yapılan anlaşma koşullarını bildirip buna göre hareket edilmesini emretmiştir.⁵¹ Sultan Süleyman Amasya'daki gerekli gördüğü bütün işleri hallettikten sonra yedi aylık Amasya konaklamasına son vermiş ve İstanbul'a dönmüştür. Şah Tahmasp ise Osmanlı Devleti'yle anlaştıktan sonra ilk olarak İran'da kendi otoritesini kuvvetlendirici hamleler yapmış, daha sonra ise yönünü doğuya yönelmiştir. Amasya Anlaşmasından sonra gerek Osmanlı Devlet'i gerekse Safevi Devlet'i barışın bozulmaması adına gerekli tedbirleri alıp barışın devamını sağlamaya çalışmıştır. Ancak zaman zaman sınır bölgelerinde sorunlar da yaşanmıştır. Özellikle Atabeg Yurdu, Ahıska Bölgesi, Kars ve Ardahan gibi bölgelerde Safevi Devleti sorunlar çıkarmıştır.⁵² Bu olayların artması üzerine Ahmet Paşa Şah Tahmasp'a 1555 yılında anlaşma koşullarını hatırlatarak derhal bu saldırıların durdurulmasını istemiştir. Ancak saldırılar durmamış Şah Tahmasp'ın adamları bu bölgede faaliyetlerine devam etmiştir. Bunun üzerine Sultan Süleyman bu konunun halledilmesine yönelik Şah Tahmasp'a bir mektup göndermiştir. Sultan Süleyman, Amasya Anlaşmasındaki koşulların çiğnendiğini Tahmasp'a bildirdikten sonra burada bulunanların faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir.⁵³

Sultan Süleyman'ın bu mektubu üzerine Şah Tahmasp bu bölgedeki faaliyetlerin durdurulduğunu, anlaşma şartlarına uyulduğunu bildirir nitelikte bir mektubu Osmanlı Devleti'ne yollamıştır. Sultan Süleyman ise bu faaliyetlerin durdurulduğu haberini alınca duyduğu memnuniyeti, savaşın iki taraf içinde çözüm olmadığını bir mektup ile Şah Tahmasp'a bildirmiştir.⁵⁴

---

⁵⁰Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", s. 4.

⁵¹Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.244; Emecen, "Kanuni Sultan Süleyman Devri", s.341.

⁵²Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*,s. 80.

⁵³Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁴Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Camiini törenle açtığı 1556 yılına gelindiğinde ise Şah Tahmasp bu camii dolayısıyla Sultan Süleyman'ı tebrik etmiştir. Sultan Süleyman da Şah Tahmasp'a iyi dileklerinden dolayı teşekkür ederek, taraflar arasında sulhun devam etmesini dilemiştir. Bundan sonraki süreçte Osmanlı Devleti ile Safevi Devlet'i arasındaki münasebetler Sultan Süleyman'ın dönemi boyunca dostane olarak devam etmiştir. Sultan Süleyman'ın 1566 yılında Zigetvar Seferi'nde vefat etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nde Sultan Süleyman devri kapanmıştır.

Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nin başına II. Selim (1566-1574) geçmiştir.⁵⁵ II. Selim dönemindeki ilk Osmanlı-Safevi ilişkisi ise Şah Tahmasp'ın II. Selim'in padişahlığını tebrik için göndermiş olduğu elçilik heyeti olmuştur.⁵⁶ Bu ziyaret sırasında ise İran elçisi II. Selim'e babası Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan Amasya Antlaşmasının şartlarını hatırlatmıştır. II. Selim babası döneminde yapılan antlaşmanın şartlarının aynen devam edeceğini İran elçisine bildirmiştir. II. Selim döneminde Osmanlı-Safevi ilişkilerinde herhangi bir büyük hadise cereyan etmemiş, her iki tarafta da Amasya Antlaşmasının hükümleri aynen geçerliliğini devam ettirmiştir.⁵⁷

II. Selim'in 1574'de vefat etmesi üzerine yerine Osmanlı Devleti'nin başına III. Murad 22 Aralık 1574'de geçmiştir.⁵⁸ III. Murad (1574-1595) döneminde gerçekleşen ilk Osmanlı-Safevi münasebeti ise İran Şahı Tahmasp'ın III. Murad'ın cülusunu tebrik etmesidir. Şah Tahmasp aynen II. Selim döneminde olduğu üzere kendi elçilik heyetini III. Murad tahta geçtiği zaman İstanbul'a göndermiş ve III. Murad'ın cülusunu tebrik etmiş birçok hediyelerle beraber samimiyetini göstermeye çalışmıştır.⁵⁹ III. Murad döneminde Safevi tahtında bulunan Şah Tahmasp'ın 1576 yılında vefat etmesi üzerine Safevi Devleti içerisinde saltanat mücadelesi başlamış ve

---

⁵⁵Feridun Emecen, "Selim II", *DİA*, C. 36, İstanbul 1998, s. 416.

⁵⁶*Tarihi Selaniki*, Haz: Mehmet İpşirli, Ankara 1989, s. 69; Kütükoğlu, *Osmanlı İran...*, s.5; Hammer, *a.g.e.*, C.3, s. 936.

⁵⁷Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C.I, İstanbul 1994, s.346; Danişmend, *a.g.e.*, C.2, s. 375.

⁵⁸Bekir Kütükoğlu, "III. Murad", *DİA*, C.31, İstanbul 1998, s. 172.

⁵⁹Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 6; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

İsmail Mirza bu mücadelenin ilk kazananı olmuştur. Devam eden süreçte III. Murad İsmail Mirza'ya elçilik heyetini göndermiş fakat bu dönem kısa sürmüş Safevi Devleti'nin başına II. İsmail (1576-1577) geçmiştir.⁶⁰ Şah II. İsmail (1576-1577) dönemi Osmanlı-Safevi ilişkileri açısından çok önemlidir. Zira Şah II. İsmail'in saltanatı çok kısa sürmekle beraber, tahtta kaldığı süre boyunca yapmış olduğu faaliyetlerle Osmanlı-Safevi barışını bozmaya yönelik birçok gelişme yaşanmıştır.⁶¹

Safevi Şahı II. İsmail'in sert ve tutarsız politikaları Osmanlı Devleti'ni İran coğrafyasını yakından izlemesine neden olmuştur. III. Murad gerekli gördüğü hudut bölgelerindeki yerlere uyarılarda bulunarak Safevi Devleti'nden gelecek olan her türlü tehlikeyi engellemeye çalışmıştır. Bu arada Osmanlı Devlet'i sınırları içerisinde Safevi Devleti'nin propagandasını yapan Safevi taraftarlarının sayısı çoğalmış ve Anadolu üzerinde huzursuzluk baş göstermiştir.⁶²

Sultan Süleyman zamanında imzalanan ve II. Selim döneminde de geçerliliğini sürdüren Amasya Antlaşmasının şartları da açık bir şekilde çiğnenmiştir. Şah II. İsmail'in döneminde gerçekleşen bu hadiseler uzun zamandır Osmanlı Devleti ile barış ortamı içerisinde bulunan Safevi Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. Şah II. İsmail bir taraftan siyasi anlamda Anadolu'da propagandalarına devam ederken Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan beyleri de kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Fakat bunların neticelerini göremeden vefat etmiştir. Safevi Devleti'nin başına Hudabende geçmesine rağmen devlet adamları arasında çıkan anlaşmazlık isyanlara neden olmuştur.⁶³

III. Murad bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve İranlıların gerek kendi topraklarına tecavüz etmelerini gerekse topraklarında Safevilerin propagandalarından dolayı 12 yıl kadar sürecek olan İran Seferi'ne 1578'de çıkma kararı almıştır.⁶⁴ Uzun

---

⁶⁰Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s. 453.

⁶¹Andrew Newman, *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*, London 2006, s. 41; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.257; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 8.

⁶²Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 88.

⁶³Gündüz, "Safeviler", s. 454.

⁶⁴Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 270.

süren İran Sefer'i sırasında Osmanlı Devlet'i Safevi Devleti'nden birçok yer almıştır. Alınan bu yerler zaman zaman da devletlerarasında el değiştirmiştir. Safevi Devleti zor durumda kaldığı zaman Osmanlı Devleti'ne elçiler göndererek barış sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu barış görüşmeleri genel anlamda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti seferler sırasında yaşadıkları başarısızlıkları ordusunun başındaki serdara bağlayarak serdarları sürekli değiştirmiştir.

Safevi Devleti ise Osmanlı Devleti'yle yapmış oldukları bu yıpratıcı savaşlar neticesinde hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin Şark Seferlerine göndermiş olduğu son serdar olan Ferhat Paşa döneminde ise Safevi tahtında Şah Abbas'ın (1587-1629) bulunmaktaydı. Şah Abbas Osmanlı Devleti ve Özbeklerle mücadele ederken bir yandan da sınırları içerisindeki kargaşanın bitmemesi ve sürekli karışıklık hali dolayısıyla Osmanlı Devleti'yle barış yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti açısından ise barış yapmak yıllardır süren İran Seferi'ni sonlandırmak noktasında önem arz ediyordu.

Şah Abbas'ın 1590 yılında göndermiş olduğu elçiler divanda mektuplarını arz etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin zapt ettikleri yerlerden vazgeçmesini teklif etmişlerdir. Osmanlı Devleti zapt ettiği bu yerlerden vazgeçmeyeceğini bildirmesi üzerine bu yerler Osmanlı sınırları içerisinde kalmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'yle Safevi Devleti arasındaki en önemli mesele olan sınır meselesi haledilmiş ve uzun yıllardır devam eden Osmanlı-Safevi savaşını sonlandıran Ferhatpaşa Antlaşması 21 Mart Çarşamba günü 1590 tarihinde imzalanmıştır.⁶⁵ Ayrıca III. Murad iki devlet arasındaki sınır meselesinin kesin çözümü için ise Osmanlı Devleti'nin Van Beylerbeyi Hızır Paşa ile İstanbul'dan Hüseyin Çavuş'u görevlendirmiştir. Devam eden süreçte sınır meseleleri çözülmüş ve Osmanlı Devleti ile Safevi ilişkilerinde barış ortamı yeniden sağlanmıştır.

Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti ile Ferhatpaşa Antlaşması'ndan sonra meydana gelen sınır sorunlarıyla ilgili ufak meseleleri halletmek üzere Osmanlı Devleti'ne bir elçilik heyeti gönderdiği sırada Osmanlı Sultanı III. Murad 1595 yılında vefat etmiş yerine III. Mehmed (1595-1603) geçmiştir. Safevi Devleti'nin

---

⁶⁵Ferhatpaşa Antlaşmasının ayrıntıları için bkz: Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 197.

elçilerini III. Mehmed kabul etmiştir. İran elçileri Osmanlı başkentinde en iyi şekilde ağırlandı ve III. Mehmed'in tahta geçişini tebrik etmiş, hediyelerini ve dostluk mektubunu padişaha iletmiştir. Bunun üzerine de III. Mehmed tebrikleri kabul edip bolca hediyeler ve barışın sürekliliğini sağlayacak olan bir mektupla elçilik heyetini İran'a geri göndermiştir.⁶⁶

Şah Abbas, bu barış sürecinde ordusunu yeniden düzenlemiştir. Osmanlı Devleti'yle barış dönemi içerisinde bulunduğu zamanda sadece ordusu içerisinde reform hareketleri gerçekleştirmekle kalmamış, bir taraftan da ileriki süreçte Osmanlı Devleti'yle yaşanabilecek sıkıntılara destek olması amacıyla Avrupa'dan müttefik bulmaya da çalışmıştır. Bütün bu hamlelerden sonra Şah Abbas hem ordusu içerisinde önemli yenilikleri gerçekleştirmiş, hem de Avrupa'yla diplomatik münasebetler geliştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı diplomatik anlamda da kendisine destek olabilecek kuvvetleri tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Tam da bu sırada Şah'ın Osmanlı Devleti'yle mücadele etme konusunda beklediği zaman gelmiştir.⁶⁷

Selmas Kalesi hâkimi Gazi Bey 1603'te Safevi Devleti'ne sığınmasıyla Şah Abbas'ın adamları bunu bir fırsat olarak görmüş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Nihavend Kalesi'ni tahrip etmiştir. Gazi Bey'in Safevilere sığınmasının ardından Şah, Gazi Bey'i himayesi altına almış, Gazi Bey'in hükmettiği yerleri kendi topraklarından saymıştır.⁶⁸ Osmanlı Devleti, Gazi Bey Karnıyarık Kalesi'nde olduğu sırada kuşatmıştır. Osmanlı kuvvetleri adına Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa Gazi Bey'den Karnıyarık Kalesi'ni tekrar almıştır. Ancak Ali Paşa'nın bunlarla uğraştığı sürede Şah Abbas, Gazi Bey'e destek olmak adına Tebriz'i kuşatmaya gelmiştir. Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa, Şah Abbas'ın Tebriz'i kuşatmasının ardından savaş düzenine geçmiştir. Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa'yla Safevi Şahı Abbas'ın yapmış olduğu savaş sonucunda Tebriz yeniden Safevi sınırlarına katılmıştır. Tebriz'in alınmasından sonra Azerbaycan bölgesindeki Osmanlı topraklarına karşı saldırgan bir tutuma giren Şah Abbas'ın bu bölgedeki birçok yeri yeniden Safevi sınırları içerisine sokmaya çalıştığı görülmektedir. Bütün bu gelişmelerin devam ettiği sırada

⁶⁶Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.160; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 216

⁶⁷Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 15

⁶⁸Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 223; Aksun, *a.g.e.*, C. I, s. 463

21 Aralık 1603 tarihinde Osmanlı Sultanı III. Mehmed vefat etmiş yerine I. Ahmet (1603-1617) geçmiştir.⁶⁹

XVI. Yüzyıl Osmanlı Safevi ilişkilerine genel olarak baktığımızda Çaldıran Savaşı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan İran Seferleri göz önüne alındığı zaman siyasi ilişkilerin gergin bir ortamda başladığını söyleyebiliriz. Daha sonraki süreçte gerçekleşen Amasya Antlaşması bu sert ve gergin ortamı kısmen de olsa yumuşatsa da sonraki süreçte iki devletin tekrar karşı karşıya geldiğini görmekteyiz. Bu dönemde gerçekleşen İran Seferleri XVI. Yüzyıl Osmanlı Safevi siyasi ilişkileri adına belirleyebildiğimiz son büyük hadiseler olmuşlardır. Bu seferler boyunca hem Osmanlı Devleti hem de Safevi Devleti maddi ve manevi birçok kayba uğramıştır.

---

⁶⁹Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.160; Kütükoğlu, *Osmanlı–İran...*,s. 216; Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*,s. 154.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL OSMANLI-SAFEVİ DEVLETLERİ EKONOMİSİ

XVI. yüzyılda birbirleriyle sürekli mücadele içerisinde bulunan iki devlet de coğrafi, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan zamanının süper gücü olmak için çabalamıştır. Bu bağlamda ekonomik bağımsızlık ve güç iki devletin de her zaman temel hedefi olmuştur. Ancak XVI. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi açısından işlerin iyiye gitmediği bir dönemdir. Safeviler ise gerek yeni kurulmasından kaynaklı olarak gerekse komşularıyla ve kendi içerisindeki mücadelelerden kaynaklı ekonomik anlamda istediği gücü elde edemediği bir dönem olarak geçirmiştir.

1) XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi

XVI. yüzyıl Osmanlı ekonomisini anlamak için öncelikli olarak Osmanlı ekonomisini oluşturan ve bu yapının oluşumunu etkileyen unsurların nelerden oluştuğunu ortaya koymak gerekmektedir. Osmanlı ekonomik sistemin nasıl oluştuğunu, nelerden etkilendiğini bilmek konumuza açıklık getirecektir. Osmanlı ekonomik sistemi tarihsel süreç içerisinde birçok siyasi devlet, kurum ve yapılanmadan etkilenerek kendi oluşum evresini tamamlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı ekonomik sistemi geçmişinden almış olduğu özellikle de İslam devletlerinin tecrübelerini kendi potası içerisinde eriterek kendi ekonomik sistemini oluşturmuştur diyebiliriz.⁷⁰

Muhakkak ki Osmanlı ekonomik sistemi İslami Devletlerden ve İslam geleneğinin oluşturmuş olduğu yapılardan fazlaca etkilenmiştir. Ancak Osmanlı ekonomisi gibi karmaşık bir yapının oluşumunu sadece tek görüş üzerinden değerlendirmemek gerekmektedir. İslam geleneği ve öğretilerinin haricinde Osmanlı ekonomi sistemini etkileyen bir diğer önemli unsur ise Anadolu coğrafyasında kurulmuş olan devletlerden alınmış olan birikimleri de göz ardı etmemek gerekmektedir.

---

⁷⁰Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2014, s. 187.

Bilindiği üzere Anadolu coğrafyası tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, özellikle jeopolitik konumu sebebiyle üzerinde birçok devlet kurulmuştur. Bu devletlerin oluşturmuş oldukları siyasi, sosyal ve ekonomik kurumlar kendinden sonra kurulacak olan devletleri etkileyecek niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin kurumları incelendiği vakit özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin Osmanlı Devleti kurumlarına etkisi günümüzde birçok çalışma tarafından ortaya konulmuştur.⁷¹ Bu noktada Anadolu Selçuklu Devleti'nin de hem Anadolu'da kurulan medeniyetlerin birikimlerinden etkilenip aynı zamanda Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinden de buraya kendine has kurum ve yapılanmaları getirdiğini söyleyebiliriz. Bu ise Osmanlı Devleti'nin kurumlarına doğal olarak etki edecek hususlardandır.⁷²

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemini etkileyen bir diğer etken ise özellikle kurulduğu yıldan itibaren izlemiş olduğu batı politikasına bağlı olarak batılılarla olan ilişkilerdir. Osmanlı Devleti hem kurulduğu yer hem de kuruluş yılından itibaren izlemiş olduğu politikalar itibariyle batı medeniyetiyle en fazla içli dışlı olan beylik konumunda olmuştur. Bu bağlamda incelendiği vakit ise Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında olduğu gibi ekonomik sisteminde de bu medeniyetlerin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda batıda birliğin olmaması, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelere yapacağı gaza ve fetih hareketlerini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde batı üzerine gaza ve fetih hareketleri bu noktada burada bulunan kitlelerden etkilenmesini sağlamıştır. Ayrıca özellikle Bizans Devleti ise Osmanlı Devleti'ni kısmen de olsa etkileyen diğer bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.⁷³

---

⁷¹Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C.2, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 19.

⁷²Örneğin Osmanlı müesseselerinde bulunan İlhanlı tesiri için bkz: Abdülkadir Yuvalı, "Osmanlı Müesseseleri Üzerindeki İlhanlı Tesirleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Kayseri 1995.

⁷³Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 2002, s. 8.

Kısacası Osmanlı ekonomik sisteminin oluşumunu etkileyen faktörler en başta geçmiş medeniyetlerin birikimi, İslam inancının oluşturduğu kültür ve kurumlar, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya gelmiş ve burada kendi devletlerini kurmuş olan Türk devletlerinin ekonomik anlayışları ve Osmanlı'nın özellikle kuruluşuyla birlikte komşusu konumunda olan batı dünyası içerisindeki birikimi şeklinde özetleyebiliriz. Bu tespit kesin olmamakla birlikte muhakkak kendi içerisinde eksiklikleri barındırmaktadır, ancak Osmanlı ekonomik sisteminin kurumlarına etki eden faktörler en genel anlamıyla bu şekildedir.

Osmanlı ekonomi sisteminin oluşumunda belirleyebildiğimiz temel unsurları bu şekilde anlatmaya çalıştıktan sonra Osmanlı ekonomik yapısının özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı ekonomik zihniyeti veya ekonomik yapının zihniyet unsurlarını bilmek Osmanlı Devleti'nde ekonomik işleyişin nasıl olduğunu anlamak açısından çok önemlidir.

Osmanlı ekonomisindeki en temel özelliklerden birisi Türklerdeki eski geleneklerinden gelen aşiretçi yaşam biçimi anlayışından sıyrılıp merkezi bir ekonomik sistemi kullanmış olmalarıdır. Zira Osmanlı ekonomik sistemi kendinden önceki devletlerinin kullanmış olduğu aşiretçi veya kabileci bir anlayışı kullanmamıştır. Bunun aksine Osmanlı ekonomik sistemi merkezi bir ekonomik sistem bünyesinde oluşturulmuştur. Osmanlı ekonomik sisteminin diğer bir özelliği ise gelenekçi olmasıdır.⁷⁴ Gelenekçilik Osmanlı ekonomik sisteminin katı kurallar silsilesinde kullanılmasını engellemiş ve ekonomik sisteme esnek bir tavır kazandırmıştır. Böylelikle Osmanlı ekonomisi özellikle kurulduğu yıllarda batı fetihlerinde mahalli gelenekler gibi geleneklere esnek tavır sergileyebilmiştir.⁷⁵

---

⁷⁴Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, C.III, no:1, İstanbul 1988, s. 175.

⁷⁵Harun, Şahin, "Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları", *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.5, S.10, 2014, s. 163; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 190.

Osmanlı ekonomik sisteminin bir diğ er özelliği ise adalet noktasındaydı. Ekonomik sistem Osmanlı Devlet mekanizmalarının hepsinde kullanıldığı üzere tamamen adil olma üzerine kuruluydu. Bu özelliği özellikle İslam inanç gelenek ve kurumlarında kullanmış olan adalet ve adil olma kavramı Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde kullanılmıştır.⁷⁶ Osmanlı Devleti kendi devamlılığını sağlayabilmek için uygulamış olduğu gelirleri arttırma politikasında temelde adalet kriteri üzerinden hareket etmiştir.

Osmanlı ekonomik sisteminin bir diğ er önemli özelliği ise sosyal refah anlayışıdır. Sosyal refah, toplum refahı gibi kavramlar Osmanlı ekonomik sisteminde kullanılan başlıca  l ut olmuştur. Bu anlayışı en iyi “*insanı yaşat ki devlet yaşasın*” sözü anlatmaktadır. Bu söz Osmanlı ekonomisinin sosyal refah anlayışını yansıtır. Osmanlı özellikle kurulduğu yıllarda bu kritere çok önem vermiş ve ekonomik politikaları bu algı üzerine kurmuştur. Diğ er bir olgu ise arz yönlü ekonomisi olmasıdır ki Osmanlı ekonomi sisteminde ekonominin insan için var olduğu anlayışını oluşturmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti ekonomik sistemini insanın refahını arttırmak üzerine kurmuştur.

Osmanlı ekonomik sistemini ve bu sistemin temelde zihniyetini özetlemeye çalıştıktan sonra ekonomiyi daha anlamak için kısaca Osmanlı toplum yapısından da bahsetmek gerekmektedir. XVI. Yüzyıl Osmanlı toplum yapısını temel çizgilerini, toplumda yaşayan insanları ve toplum yapısının hangi zümrelerde oluştuğunu bilmek ekonomiyi anlamamız açısından önemlidir. Osmanlı toplum yapısı ise temelde askeri zümre ve reaya olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷⁷

Askeri zümrede kendi içerisinde saray halkı, medresede eğitim görmüş ilim adamlarını temsil eden ilmiye sınıfı, kapıkulları ve tımarlı sipahilerden oluşan seyfiye sınıfı⁷⁸ ve devletin idari görevlerini yerine getiren kalemiye sınıfından⁷⁹ oluşmaktadır. Askeri zümrenin en önemli özelliği vergiden muaf olmasıdır. Devletin

---

⁷⁶Tabakođlu, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁷Tabakođlu, *a.g.e.*, s. 212.

⁷⁸Mehmet İpşirli, “Ehli  rf”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s. 519.

⁷⁹Mehmet İpşirli, “Kalemiye”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 248.

işleyişini sağlamakla mükellef olan bu görevliler Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemden itibaren varlığını devam ettire gelmiştir.

Reaya yani yönetilenler zümresini, askeri zümre dışında kalan üretimle veya ticaretle geçimini sağlayan, vergiye tabii olan şehirli, köylü veya göçebe kesimdir.⁸⁰ Bu sınıf temel olarak ürettiklerinde veya ticaretleri üzerinden devlete vergi vermekle mükellef olan kesimi içersinde barındırmaktadır.⁸¹Devletin vergi aldığı kesim olan reayanın fazlalığı Osmanlı Devleti'nde her zaman temel hedeflerden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde reaya sınıfı genel olarak şehirde, köyde veya göçebe olarak yaşamını sürdürmekteydi. Şehirlere yaşayanlar genellikle ticaretle uğraşan veya esnafılık yapan kesimi oluşturmaktadır. Köyde yaşayanlar ise temelde hayvancılıkla ve tarımla uğraşan kesimdi. Konar-göçerler veya göçebeler olarak adlandırılan kesim ise yaylak ve kışarlarda hayatını sürdüren kesim olarak ortaya çıkmaktaydı.⁸² Konumuzla alakalı olarak Osmanlı Devleti'nin özellikle Safevi Devleti kurulduktan sonra İran'a göç eden konargöçer zümreleri engellemek için yer değiştirme veya başka yere iskân etmeye çalışıldığını görebiliriz. Tabii olarak bu iskân politikalarının temelinde Osmanlı Devleti'nin vergi aldığı kesim olan reayasını kaybetmeme amacı vardır. XVI. Yüzyıl Osmanlı toplumunun yüzde doksanının kırsal alanda yaşamakta olduğunu ve bunun da Osmanlı Devleti'nin temel hedefi olan reayayı kalabalık tutma politikasına uygun olduğunu söyleyebiliriz

XVI. yüzyılı da içerisinde barındıran klasik dönem Osmanlı maliye sistemini bilmek ekonomiyle Osmanlı ekonomik sistemini daha da iyi anlamamız açısından önemlidir. Bildiğimiz gibi maliyeyi bir devletin gelir ve giderlerinin dengesini sağlayan ve bu dengeleri tutan devlete ait bir mekanizma olarak tanımlayabiliriz. Ekonomi ise üretim, tüketim, dağıtım gibi insanların kendi yaşamlarını idame ettirebilmek için yapmış oldukları bütün faaliyetlerdir.

---

⁸⁰Mehmet Öz, "Reaya", *DİA*, C.34 İstanbul 2007, s. 490.

⁸¹Halil İnalçık, *Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi*, çev: Mehmet Özden- Fahri Unan, Türkiye Günlüğü, S. 11, 1990, s. 31.

⁸² Öz, *a.g.m.*, s. 491.

Klasik dönem Osmanlı maliyesi üç kısımdan oluşmuştur. Merkez maliyesi devletin gelir ve giderlerini merkezi bütçeye yansıtan ve en üst makamında defterdar dediğimiz Osmanlı yöneticisinin bulunduğu bölümdür. Merkez maliye sadece merkez gelir giderleri ile alakalı değil bununla birlikte eyaletlerdeki gelir ve giderlerin de muhasebesini yapan ve bu muhasebe sonucunda merkeze bilgi veren bölüm olarak da ön plana çıkmaktadır.⁸³ Diğer bir yanıyla da merkez maliye eyalet ve merkezdeki gelir giderleri yönetip, bunlar arasındaki dengeyi ve işleyişi de sağlamakla görevli kısım olarak da tanımlanabilir.⁸⁴

Osmanlı maliyesinin diğer bir kısmı tımar sistemidir. Devletin kendi bünyesindeki toprakları devlet görevlileri olan sipahilere vergi ve asker karşılığında bırakması usulüdür.⁸⁵ Tımar toprakları devlete ait topraklar olduğu için bu toprakların satılması, bağışlanması veya devredilmesi durumu kesinlikle yoktu. Ayrıca tımar sahibi sipahi kesinlikle devlet toprağı üzerinden kendisine bağlı bulunan köylüden haddinden fazla bir gelir elde ettiği zaman bu topraklar ellerinden alınırdı.

Bununla beraber tımarlı sipahinin kendine bağlı bulunanlara görevi olduğu gibi köylünün de tımarlı sipahiye karşı görevleri mevcut idi. Her köylünün işlemiş olduğu toprak üzerinden sipahiye vermek zorunda olduğu bir vergi miktarı mevcut idi. Köylü toprağını bırakıp başka bir işle meşgul olamaz idi. Toprağını bırakan köylüden bir senelik mahsulün karşılığı alınır idi. Toprağını üç sene üst üste bırakmış köylüden ise toprakları alınıp, başka birine verilebilirdi.⁸⁶ Aynı zamanda tımarlı sipahi toprağının büyüklüğüne bağlı olarak savaş gibi durumlarda orduya asker yetiştirmekle de yükümlüydü. Tımar sistemi sayesinde devlet kendi bünyesinde hem

---

⁸³Müslüm Parlak, "Osmanlı Mali Sistemi Ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol", *Sayıştay Dergisi*, S:87, 2012, s. 23.

⁸⁴Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İ.Ü.İ.F.M)*, C.15, no:1-4, 1953, s. 195, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez Ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 332.

⁸⁵Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, C.XII, İstanbul, s. 286.

⁸⁶Barkan, *a.g.m.*, s. 287.

ekonomik olarak işlerini yapacak birini kullanıyor hem de savaş ve olağanüstü durumlarda kendisine yarayacak olan büyük bir askeri kuvveti elinde bulunduruyordu.

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahinin reayadan almış olduğu vergi ürün üzerinden aldığı vergi, toprak üzerinden alınan vergi ve kişi üzerinden alınan vergiler olmak üzere üç kısımda incelenebilir. Köylünün veya konar-göçer kitlelerin kullanmış oldukları toprak üzerinden verdikleri vergiler toprak üzerinden vergilerdendir. Bunun dışında Müslüman olmayanlardan alınan ispenç gibi, dirlik sahiplerinin dirlik toprakları dâhilinde işlenen suçlardan almış olduğu resmi cürüm gibi vergilerde kişi üzerinden alınan vergilerdendir.⁸⁷

Vakıf sistemi Osmanlı Devleti'nde özellikle sosyal refah anlayışını sağlamak üzere kurulmuş ve kullanılmış bir sistem olarak ön plana çıkmaktadır. Vakıf; şahısların veya kurumların maddi varlıklarının insanların yararına din, eğitim, sağlık, sosyal yardım hizmetlerine tahsis edilmesidir.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurucularına bakıldığı vakit büyük bir kısmın askeri zümreye ait kişiler olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Ancak bu sistemin içerisinde elbette reayadan da vakıf kuranların olduğunu bilmekteyiz. Bunlar haricinde padişah ve vezirlerin kurmuş oldukları büyük vakıflarda vardı. Padişahın ve vezirin kurmuş olduğu vakıfların kendine ait muafiyetleri mevcut idi. Vakıf malları taşınabilir ve taşınamaz diye ikiye ayrılmaktaydı. Taşınamaz vakıf malları Osmanlı Devleti'nde yönetim kadrosunda bulunan ve kendine has toprakları olan yöneticilerin kendi toprakları üzerinde yapmış olduğu vakıf malları, diğer bir türü ise Osmanlı Devleti'nde devlete ait olan topraklarda kurulmuş olan vakıf haline getirilmiş topraklar olmak üzere de ikiye ayrılabilirdi. Diğer bir grup vakıf malları ise taşınabilir vakıf mallarını oluşturmaktadır. Bu mallar devletin ileri gelenlerini genellikle padişahın yapmış olduğu nakit paraların vakfedilmesiyle

---

⁸⁷Halil İnalcık, "Timar", *DİA*, C.41, İstanbul 1998, s. 168.

⁸⁸Baheddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, C.42, İstanbul 1998, s. 479; Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008, s. 158.

oluşmaktadır. Vakıf sistemi Osmanlı Devleti'nde sosyal refahı sağlamak amacıyla kullanılmış, bu sistem üzerinden eğitim, kültür, sosyal ve sağlık alanlarında yatırım yapmıştır. Kurulan vakıflar sayesinde birçok yoksul ve yardıma muhtaç kişi buralardan faydalanmış bu anlamda dayanışma ve toplumsal barış sağlanmaya çalışılmıştır. Yine kurulan vakıflar sayesinde hastaneler kurulmuş toplumun sağlık koşulları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Eğitim ve kültür çalışmaları vakıflar sayesinde halk tabanına yayılmaya çalışılmıştır. Ülkede han, hamam, camii, kervansaray, yol, kanal gibi bayındırlık hizmetleri de devlet tarafından karşılanmıştır.⁸⁹

Vakıf sistemi Osmanlı maliye sisteminin son kısmını oluşturmaktadır. Maliye sistemi ana çizgileriyle bu hususlardan meydana gelmekle birlikte zamanla sınırların gelişmesi ve fethedilen yerlerin artmasıyla birlikte çeşitli değişimlere ve gelişmelere uğramıştır. Ancak bizim bu kısımdaki anlatmaya çalıştığımız XVI. yüzyıl Osmanlı Maliye sistemi yani klasik dönem Osmanlı maliye sistemi bu temel çizgilerden oluşmaktadır.

Osmanlı bütçesi içerisinde temel gelir kaynakları mukataa gelirleri, cizye gelirleri ve avarız gelirleri olmak üzere üç kısımda incelenebilmektedir. Bu üç gelir kaynağı da kendi içerisinde özelliklere sahip olduğundan kısaca bunlardan bahsetmekte yarar vardır. Mukataa kelime anlamı olarak devlete ait bir arazi veya gelir kaynağının bir bedel karşılığında kiraya verilmesi veya geçici olarak kullanım hakkını verilmesi olarak tanımlanabilir.⁹⁰ Mukataa gelirlerinin, ağnam gelirleri hariç, bütçe içerisinde oranları %24 ile %37 arasındadır.⁹¹

Osmanlı bütçesindeki diğer bir gelir kaynağı olan cizye gelirleri, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Müslüman olmayan vatandaşlardan alınan vergilere denilmektedir. Cizye vergileri önemli bir gelir kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır. Cizye vergilerinden kadınlar, rahipler, çocuklar, ihtiyarlar, devamlı halde hasta

---

⁸⁹Murat Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları*, Bahçeşehir Üniversitesi,(Basım yeri ve tarihi yok), s. 22

⁹⁰Mehmet Genç, "Mukataa", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s. 129.

⁹¹Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 279.

bulunanlar, sakatlar ve devlet tarafından belirlenmiş olan maddi durumu imkânı olmayanlar muaftılar. Osmanlı Devleti özellikle Gayrimüslim tebaasının yaşamış olduğu batı bölgelerinde cizye vergisinden önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir.⁹²

Osmanlı Devleti'nin diğer bir gelir kaynağı ise avarızlardır. Avarız; Osmanlı Devleti'nin savaş, kıtlık, deprem vs gibi olağandışı durumlarda gayrimüslim veya Müslüman ayrımı yapmaksızın topladığı vergilerin genel adıdır.⁹³ Bu vergilerden cizye vergisinde olduğu gibi çalışamayacak durumda olanlar sakatlar, herhangi bir gelir kaynağı olmayanlar muaf idiler. Avarız vergileri devlet gelir kaynakları içerisinde %10 ila %20 arasında dilimdedir.⁹⁴ Özellikle XVI. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen savaşlar artınca daha sık toplanmaya başlanmıştır. Avarız vergiler zaman içerisinde olağanüstü koşullarda alınan vergi olma niteliğinden çıkmış, devlet ekonomik anlamda daraldığı zaman avarız vergisi adı altında gelir kaynağı oluşturmuştur. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları başka bir yorumla sabit veya sabit olmayan gelir kaynakları olarak da ayrılabilir. Devlet belli başlı gelir elde edebileceği yerlerin sınırlarını çizip buralar üzerinden sabit gelirler elde etmiştir.

Devletin gelir kaynakları bu şekilde iken diğer bir önemli nokta da devletin giderleridir.⁹⁵Devletin gelir kaynakları olduğu gibi bu büyük organizasyonları işletmek ve işleyişini sağlamak için giderlerinde olması doğaldır. Osmanlı Devleti'nin giderlerine baktığımız zaman bunların en önemlisinin mevacic harcamaları olduğu görülmektedir. Bu harcamalar devlet görevlilerine veya merkezi ordu içerisinde yer alan askerlere üç ayda bir verilen maaşlardır. Aynı zamanda padişahlar tahta çıktıkları zaman askerlerine bir yıllık ulufe de vermektedir. Bütçenin içerisinde en önemli gider kalemi olan mevacic harcamalarının % 70 oranda bütçe içerisinde bir yeri vardır. Görüldüğü gibi mevacic harcamaları bütçe içerisindeki giderlerin yaklaşık olarak üçte ikisinden fazla bir yeri teşkil etmektedir.

---

⁹²Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, C.8, İstanbul 1998, s. 45.

⁹³Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ*, İstanbul 2003, s. 49.

⁹⁴Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

⁹⁵Gider kalemleri oranları için bkz: Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 153-182.

Diğer bir giderimiz ise saray ve ordunun ihtiyacı için yapılan teslimat harcamalarıdır. Bütçe içerisindeki yer ise %15 ile 30 arasında değişmektedir. Teslimat saray içerisinde yapılacak olan her türlü faaliyetler için yapılan harcamaları içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca ordu için gerekli olan top, silah yapımı gibi mühimmatlara yapılan harcamalarında teslimat kalemi üzerinden yapıldığı da anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti giderleri arasında bahsedeceğimiz en son gider kalemi ise has ve salyane harcamalarıdır. Bütçe içerisindeki yerinin % 5 ile 15 arasında değiştiği görülmektedir.

Has ve salyane harcamaları Osmanlı Devleti'nde vezir, beylerbeyi, hanım sultan gibi devletin ileri gelenleri olarak, devlet işleyişinde söz sahibi olanların yapmış olduğu harcamalardır. Bu harcamalar içerisinde birçok şeyi katmamız mümkündür. Özet olarak bu harcamalar devletin ileri gelenlerine ayrılan bütçenin ileri gelenler tarafından dilediğince kullanılmasıdır. Doğal olarak bu harcamalar yapılırken padişahın bağımsız hareket edilmeyip, sürekli olarak ona verilen bilgilerle bir nevi savrulması engellenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ekonominin diğer bir ayağını oluşturan üretim faaliyetleri zirai ve endüstriyel olmak üzere ikiye ayrılır. Osmanlı üretim yapısındaki zirai üretim ülkenin ihtiyacını karşılayacak olan zirai ürünlerin üretilmesidir. Buğday, arpa, pirinç, dut, kendir, kenevir, pamuk, susam vs. gibi birçok zirai ürün Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yetişmekteydi. Bunun yanında ihtiyaç olan sebze meyve de bağcılık, bahçecilik yapılarak üretiliyordu.⁹⁶

Tımar sistemi içerisinde anlattığımız toprağın üç kere boş bırakılması halinde kullanım hakkının ortadan kalkması usulü topraklardaki üretimin sürekliliği açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde ayrıca ordunun iâşesi denilen ve ekonomik yapı içerisinde önemli bir yer tutan bir kavramda mevcut idi. Ordu herhangi bir yere

---

⁹⁶Mehmet Öz, "XVI-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım Ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi*, S.23,2007, s. 117; Durmuş Volkan Karaboğa, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Hububat Ve Bakliyat Üretimi Ve Umumi Dağılımları, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.17,Diyarbakır 2011, s. 11.

sefere gittiğinde bunun üzerine ordu için gerekli olan zahire toplanırdı. Bu zahireler alınırken temel husus ihtiyaç fazlası olanlardan alınmış olmasıdır. Orduya zahire toplanırken devlet ihtiyacı olanlara dokunmamış, bu ihtiyacı daha varlıklı ve ihtiyacından fazla zahireye sahip olanlardan almıştır. Devlet toprak üzerindeki üretimin devamlılığını sağlamış, aynı zamanda da üreticiyi de korumuştur.

Diğer bir önemli üretim yapısını ise hayvancılık oluşturmaktadır. Hayvanlardan elde edilen süt ve süt ürünleri, hayvanların taşımacılıkta kullanılması, deri ve deri işleri gibi birçok iş sahasını da oluşturuyordu. Devlet bu geniş üretim yapısında da sürekliliği sağlamak ve bu üretim yapısı üzerinden gelir elde etmiştir. Hayvanlardan alınan vergiler Osmanlı devletinde bütçelere ağnam gelirleri olarak yazılmıştır.⁹⁷

Osmanlı Devletinde endüstriyel üretim yani sınaî üretim yapısının ise zirai üretim yapısı gibi devlet tarafından sürekliliği sağlanmaya çalışılmış ve devlet sınaî üretimi kontrol altına almaya çalışmıştır.⁹⁸ Sınaî üretimi ise piyasaya dönük olan ve olmayan şeklinde tasnif edebiliriz.⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin sanayi ürünleri elbette çok çeşitli ve geniş bir perspektifte değerlendirilmektedir. Deri işletmeciliği, ipek sanayi ve dokumacılık, hayvancılık gibi zirai kollarda üretilen ürünlerde sanayi kollarıyla iç içe durumdaydı. Osmanlı Devletinde sanayi üretiminde önemli bir yeri işgal eden deri sanayisinin özellikle İstanbul, Kayseri, Edirne, Bursa, Konya gibi şehirlerde yapılmaktaydı. Deri sanayinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde ipekli ve yünlü dokuma sanayi ürünleri de var idi. Dokuma sanayini, keten kenevir, yün pamuk olarak ayırabiliriz. Örneğin Bursa özellikle ipekli dokumacılıkta Osmanlı Devleti'nde meşhur bir şehirdi.¹⁰⁰

Ankara ise yünlü dokuma sanayisinde önemli bir yer teşkil etmekteydi. Keten, kenevir, pamuk gibi ürünlerin Anadolu'nun birçok yerinde mevcut

---

⁹⁷Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, C.1, İstanbul 1998, s. 478.

⁹⁸Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2005, s. 224.

⁹⁹Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 325.

¹⁰⁰Halil İnalçık, "İpek", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 362.

olmasından kaynaklı olarak birçok yerde bu ürünlerin dokumacılığı yapılmaktaydı.¹⁰¹ Dokumacılık ürünlerine bağlı olarak bu ürünleri renklendirmek için boyacılık sanayisi de vardı. Türklerin eski uğraşlarından biri olarak bilinen halı dokuması ise Osmanlı sınırları içerisinde yapılan ve çeşitli şekilde faaliyetleri sürdürülen diğer bir üretim yapısını oluşturmaktaydı.

Klasik Osmanlı sanayisinde dokumacılık, dericilik, boyacılık gibi unsurların yanı sıra madenler işlenerek yapılan sanayi türleri de bulunmaktaydı. Maden işletimi genel olarak tarım aletlerinin yapımı, ev aletleri ve savaş için kullanılan malzemelerin yapımı üzerinde geliştirmekteydi. Bunun yanı sıra bakır ve demir imalatçıları da mevcuttur. Sınırlar içerisindeki kullanılabilir madenler elden geldikçe işleniyor idi. Klasik Osmanlı sanayisi genel hatlarıyla bu kısımlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti gibi üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun ekonomik sistemi muhakkak ki yazmış olduğumuz kısa bilgilerden oluşmamaktadır. Ancak biz konumuz bağlamında kısa bir özet yaparak Osmanlı ekonomik sistemi hakkında bilgi vermeye çalıştık.

a) XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Bozulma Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılda ekonomik hayatı klasik dönem Osmanlı ekonomisinin bozulmaya başladığı ve yavaş bir şekilde bu sistemin çökmeye başladığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Zira ekonomik hayatı ilgilendiren birçok sistem yavaş bir şekilde bozulmuş ekonomik anlamda kötü gidişat bunalımlar ve krizlere sebep olacak birçok siyasi hadisenin gerçekleşmesine sebep olmuştur.

İktisadi darlıkta ilk olarak yerli sanatların sekteye uğradığını ve dış ticarete olan münasebetlerde Osmanlı Devletinin üstünlüğünü yavaş bir şekilde kaybettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti XVI. Yüzyılın başında hala dünyanın her yerinden ham madde için başvurulmuş devletlerin başında gelmekteydi. Ancak zamanla değişecektir. Osmanlı Devleti XVI. Yüzyılda doğal olarak Avrupa'nın da hammadde ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu alışveriş Osmanlı Devleti'ne büyük miktarlarda gelir sağlıyordu. Avrupa'da gerçekleşen hadiseler üzerine Avrupalı devletlerinin

---

¹⁰¹Ahmet Aytaç, "Osmanlı Döneminde Bursa İpekçiliği, Dokumacılık Ve Bazı Arşiv Belgeleri", *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.13, 2015, s. 2.

hammaddeye olan ihtiyacı gittikçe artmaya başlamış, bu hadiseler Osmanlı Devleti'nin kendi iç pazarını kötü etkilemişti. Zira okyanusların aşılmasıyla birlikte Avrupalı devletlerin eline geçen para hammadde ihtiyacını Osmanlı Devleti'nden daha yüksek fiyat vermişti. Bu yüksek fiyatlar Osmanlı Devleti'nin içerdeki üreticisine de daha yüksek fiyat göstermesine sebep olmuştur.¹⁰²

Bozulan bu sistemle birlikte Osmanlı Devleti içerisinde üreticilerin şikâyetleri artmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren artmaya başlayan fiyatlar Osmanlı Devleti'nin iç pazarlarında krizlere yol açıp ekonomik sistemde sorun teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti zengin bir hammadde alıcısı olan Avrupa ile ucuz hammadde bulunan doğu arasında aracı konumunda bulunması ilk olarak avantaj gibi görünse de iç pazarlardaki yavaş ve fark edilmeyen çöküntü ekonomik krizlere gidecek hadiselerle sebep olmuştur. Ekonomik anlamdaki bu yavaş çöküntü doğal olarak Osmanlı sınırları içerisinde ilk olarak kıymetli olan madenlerin azalmasına zemin hazırlamıştır. Bu da devletin para rejimi üzerinde oynamalar yapmasına sebep olmuştur.

Paranın değerinin sürekli bir şekilde düşmesi muhakkak olarak ekonomik anlamda bir sorunun olduğunu gösterir niteliktedir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminden sonra da Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde kesilen ilk akçe de değerinin düşük olduğu görülmektedir. Daha sonra ise para sistemindeki bu bozulma ve değişimler doğal olarak ekonomik koşullarda da sorun teşkil etmiştir. Özellikle XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren paranın değeri Osmanlı İmparatorluğu içerisinde sürekli düşen bir ivme göstermiştir.¹⁰³

Bu ekonomik bozulma doğal olarak Osmanlı sınırları içerisindeki satılabilir malların fiyatlarında hızlı bir şekilde yükselmelerin görülmesine sebep olmuştur. Temel geçim kaynaklarının ve satılabilir mallar üzerindeki bu artış zaman içerisinde

---

¹⁰²Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai...*, C.2, s. 35.

¹⁰³Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 110; Hüseyin Kaleli, "Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağışlar Ve Sebepleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, C.7, S.2, 2002, s. 193.

yavaş bir şekilde artarak Osmanlı toplumu üzerinde gitgide artan bir baskıya sebep olmuştur. Eşya fiyatlarındaki yükselme bozulan Osmanlı ekonomisinde doğal olarak yavaş bir şekilde kendini göstermiştir. Araştırmalar bu fiyat yükselişin XV. Yüzyıldan itibaren başladığı ve XVI. yüzyılın ortalarına kadar eşya fiyatlarının yaklaşık olarak iki ve üç katına çıktığını göstermektedir. Bu fiyat artışı doğal olarak toplum üzerinde büyük baskıları oluşmasına ve zamanla bu baskıların ise ekonomik anlamda olumsuz hadiselere yol açmıştır.¹⁰⁴

Diğer yandan XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde tarım ekonomisinin de bozulmaya başladığı bir dönemdir.¹⁰⁵ Tarım ekonomisinin bozulmasının sebeplerini giderek artan ekonomik sıkıntılar, vergilerdeki sürekli artış olduğu söylenebilir. Bütün bir tarım ekonomisi doğal olarak sadece bu sebeplerden kaynaklı olarak bozulmamışsa da en önemli sebepleri olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan tarım ekonomisinde diğer bir sorunu olarak hububat darlığı görülmektedir.¹⁰⁶

Yıldırım Bayezid (1389-1403) devrinden itibaren hububat satışının yasaklanması bu konuda Osmanlı Devleti'nin daha bu zamandan itibaren önlem almaya çalıştığını göstergesidir. Hububat ordunun sefere çıktığı zamanlarda beslenme ihtiyacında kullanıldığı için zahirenin az olması ordu içinde büyük sorunların çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren ordunun sefere çıktığı sırada temin etmek zorunda olduğu zahireyi yol üstündeki menzillerde yeteri miktarda bulamadığı görülmektedir. Ordunun bu zahireyi uzak sancaklardan temin etmesi ve uzak yerlerden sevk etmesi hububat sorununun da giderek arttığını göstermektedir.¹⁰⁷

Hububat sorunundaki artışın hız kazanması gitgide kıtlıkların çıkmasına yol açmış bu da halk üzerine büyük bir baskı olarak yansımıştır. Ayrıca bununla birlikte

---

¹⁰⁴Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 37.

¹⁰⁵Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı III/İktisat*, C.III, Ankara 1999, s. 73.

¹⁰⁶Lütfi Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 66.

¹⁰⁷Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 35.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kaçakçılığın hızlı bir şekilde artış göstermesi köylülerin topraklarını terk etmesine ve buna binaen tarım ekonomisinde büyük krizlerin baş göstermesine sebep olmuştur. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren yavaş bir şekilde başlayan ekonomik sorunlar özellikle bu yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmış ve bu yüzyılın sonlarına doğru anlatmaya çalıştığımız Klasik Osmanlı ekonomisi hızlı bir şekilde çöküş içerisine girmiştir. Ekonomik sorunlar devlet düzeninin aksamasına, para rejiminin bozulmasına neden olmuştur. Toplum üzerinde sıkıntılar ve huzursuzluklar giderek artmaya başlamıştır. Köylüler topraklarını bırakıp levendat veya suhtevat denilen gruplara katılmaya çalışmış, sınırlar içerisinde haramiliğin ve düzensizliğin artmasına sebep olmuştur.¹⁰⁸

Ekonominin bozulması devlet yönetiminden, para rejimine, ticaretten esnaf teşkilatına kadar bütün yönetim birimlerinde sorunlar meydana getirdiği gibi bu anlamda bozulan diğer bir kurum ise devlet görevlileri olmuştur. Diğer yandan gidişatın bozulmasının askeri harekâtlarda bozulmalar yarattığı da gözlenen durumlardandır. Seferlerin XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren savunma için yapılması az ganimetin ele geçmesine askerlerin sefere çıkmak istememesine neden olmuştur. Bu da ekonomideki bozulmanın hızını arttırmıştır.

b) XVI. Yüzyılda Osmanlı Ekonominin Bozulmasına Bağlı Siyasi Hadiseler

Ekonomik bozulma Osmanlı sınırları içerisinde daha II. Bayezid zamanından itibaren önemli hadiselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. II. Bayezid zamanında Anadolu üzerinden Azerbaycan merkezli olan Safevi Devleti üzerine göçler başlamıştı.¹⁰⁹ Bu göçlerin sebebi her ne kadar mezhep ayrılığı olarak görülse de olayın diğer bir boyutunun da ekonomik sıkıntılar olduğu görülmektedir. Özellikle bu dönemde topraklarını bırakmış köylü grupları ekonomik darlıklarından kurtulmak adına buldukları bölgelerden yeni bir ekmek kapısı olarak da gördükleri Safevi Devleti üzerine göç etmeye başlamışlardır.¹¹⁰

---

¹⁰⁸Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 93.

¹⁰⁹Karaca, *a.g.m.*, s. 410.

¹¹⁰Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 115.

Yavuz Sultan Selim döneminde de bunun benzeri bir hadisenin yaşandığı Yozgat çevresindeki Türkmen grupların isyan harekâtına giriştikleri bilinmektedir. Yine Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar çıkmıştır. Baba Zünun (1526), Domuzoğlan (1526), Kalender Çelebi (1527) gibi isimlerle gördüğümüz bu isyanlar genel mahiyet itibariyle Kızılbaş ayaklanmaları olarak geçse de yaşanan ekonomik bunalım sıkıntıda bulunan grupların bu isyanlara katılmasını kolaylaştırmıştır. Bu isyanlara her ne kadar dini ideoloji görünümünde olsa bile olayın ekonomik anlamını da işin içine katmamız olayları daha da iyi anlamamız açısından önemlidir.¹¹¹

Ekonominin kötü gidişatından etkilenen diğer bir grup da suhte diye adlandırdığımız medrese öğrencileri olmuştur. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren gelirleri vakıf sistemi tarafından karşılanan medreselerdeki öğrencilerin sayısı çok fazla artış göstermiştir. Suhteler, soygun, adam kaçırma, yağma ve talan gibi eylemlere karışmışlardı. Osmanlı Devleti bu hadiselerin yaşanmaması adına sancaklara muhafızlar ve müfettişler atamış, köylerdeki asayişin sağlanabilmesi adına köy örgütleri kurmuş, halkın silahlara ulaşmasını engellemek adına yaptırımlarda bulunmuştur.¹¹²

II. Bayezid halk içinde ateşli silahların kullanılmasını engellemek, suhte taşkınlıkları için devlet tarafından asayişin arttırılması, sancak beylerine tedbir amaçlı emirlerin gönderilmesi, suhte de dâhil olmak üzere halk içinde kargaşaya yol açan grupların özellikle elebaşlarının katledilmesi tedbirleri alması bu olayların önemini gösterir niteliktedir. Öğrenci hareketlerini engellemek adına III. Murad'ın (1574-1595) tahta geçmesinden bir yıl sonra düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Daha sonraki süreçte ise XVI. Yüzyılın başlarından itibaren başlayan ortalarından itibaren hızını yoğun bir şekilde arttıran öğrenci hareketlerinin bu yüzyılın sonuna doğru alınan tedbirler doğrultusunda şiddetini kaybettiğini görmekteyiz.¹¹³

---

¹¹¹Remzi Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler", *Türk Kültürü*, Yıl XXXVIII, S.442, s. 92.

¹¹²Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 116.

¹¹³Mustafa Aklan, "Softa", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 343.

XVI. Yüzyılda ekonominin bozulmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan diğer önemli bir hadise de Celali İsyancıları olarak bilinmektedir. Bu isyanların her ne kadar birçok sebebi olsa da işin ekonomik boyutu da önemli sebeplerden biridir. XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren başlayan ve XVII. Yüzyıla kadar devam eden bu isyanlar zinciri gerçekten de Anadolu'nun ekonomik, sosyal ve siyasi hayatında büyük sorunları ve hadiseleri beraberinde getirmiştir. Özellikle XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başlayan ekonomik ve toplumsal bunalımların, artan kıtlık, para ve vergi rejimindeki bozulmalar gibi sebeplerden dolayı halk üzerinde çok büyük külfet yüklenmesi Anadolu'da çeşitli yerlerde isyanların patlak vermesine sebep olmuştur.¹¹⁴

Özellikle XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren iyice ağırlaşan iktisadi koşullar yüzünden halkın yönetime olan tepkisi olarak da yorumlayabileceğimiz Celali İsyancıları bu yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun her yerinde ortaya çıkan karışıklıklarla kendisini göstermiştir. İsyancıların içerisinde birçok grup bulunmakla beraber ağırlıklı olarak levent ve sekban grupları, işlerinden ayrılmış olan ehli örf grubu ve medrese öğrencileri ön plana çıkmaktaydı.¹¹⁵

Bu isyanlar sonucunda halk büyük kitleler halinde büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda büyük şehirlerde güvenlik önlemleri yetersiz kalmıştır. Anadolu üzerinde bitmek bilmeyen huzursuzluk ve isyan doğal olarak genel anlamda ekonominin daha da bozulmasına, halkın üzerindeki geçim sıkıntısının katbe kat artmasına neden olmuştur. Ayrıca Celali İsyancıları Osmanlı Devleti'nin toprak düzeninde de büyük bir bozulmaya yol açmış, Tımar sistemi bu

---

¹¹⁴Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyancıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*,1-4, İstanbul 1949 s.362; Mücteba İlgürel,"Celali İsyancıları", *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s. 255.

¹¹⁵Coşkun Aktan,"Osmanlı Tarihinde Vergi İsyancıları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, C.7,2002,s. 6.

isyanlar sonucunda çözülmeye başlamıştır. Ayrıca tarımsal üretimin bu isyanlar ve göç hareketleri sonucunda büyük bir şekilde gerilediği de görülmektedir.¹¹⁶

XVI. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi bu dönemde dışta yaşanan olaylar nedeniyle de bozulmuştur. Avrupa devletlerinin yapmış olduğu keşiflerden sonra Osmanlı Devleti'nin yavaş bir şekilde dünya üzerindeki ekonomik üstünlüğü kaybetmiştir. Avrupa'daki yaşanan hadiselerin XVI. Yüzyıl Osmanlı ekonomisinin öncelikle olarak yavaş bir şekilde iç pazarlarında sorunlara neden olmuştur. İç pazarlardaki bozulmalar ve para rejimi dengesizlikleri fiyatlar üzerindeki sürekli artışa sebep olmuştur. Fiyatlardaki sürekli artış Osmanlı içerisinde yaşayan halk üzerindeki külfeti arttırmıştır.¹¹⁷

Görüldüğü üzere XVI. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi daha bu yüzyılın başından itibaren siyasi, sosyal, ekonomik, dini birçok sebepten dolayı yavaş bir şekilde gerilemeye başlamıştır. Her ne kadar XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti sınırlarının genişlediği bir yüzyıl olarak ön plana çıksa da ekonomik anlamda incelendiği vakit XVI. yüzyılın daha başından itibaren oluşmaya başlayan sorunların bu yüzyılın sonuna doğru şiddetini arttırarak büyüdüğü gözlemlenmektedir.

2) XVI. Yüzyıl Safevi Ekonomisi

Safevi Devleti bir tarikat olarak ortaya çıkmış, ancak zaman içerisinde sistematik bir şekilde evrelerden geçerek kendi siyasi teşkilatına sahip olarak XVI. Yüzyıl başlarında bir devlet olmuştur. Safevi Devleti'nin bu süreci nasıl gerçekleştiğinden kısaca çalışmamızın giriş kısmında belirtmiştik.¹¹⁸

Safevi Devleti'nin ekonomik yapısına değinmeden önce kısaca ordu yapısı, toplum yapısı, vergi sistemi gibi ekonomiyi ilgilendiren konuları da açıklamaya çalışacağız. Ayrıca konumuzla alakalı olan ekonomik yapıya bağlı olarak

---

¹¹⁶Ali Rıza Gökbnar, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim Ve Ekonomi*, C.14, S.1, 2007, s.19; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 35.

¹¹⁷Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai...*, C.2, s. 116.

¹¹⁸Dedeyev, *a.g.m.*, s.127; Uzunçarşılı, "Bayezid II",s. 228.

gerçekleşmiş hadiseler de bu kısımda yer vermeye çalışacağız. Böylelikle Safevi ve Osmanlı ekonomisini kıyaslama imkânı bulup bu iki devletin ekonomik anlamda hangi ortak noktada buluştuklarını anlamaya çalışacağız. Bu ekonomik noktalar bize Osmanlı ve Safevi Devleti'nin yapmış oldukları mücadelelerin hangi ekonomik dinamikler için olduğunu anlatması açısından önemlidir.

Safevi Devleti siyasi anlamda Osmanlı Devleti'yle birçok alanda mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelelerin birden fazla siyasi sebebi olduğu gibi doğal olarak ekonomik temellerinin de olduğu bugün göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Azerbaycan, İran, Irak, Doğu Anadolu bölgesi gibi etki alanı geniş olan Safevi ekonomisini genel hatlarıyla anlamak bu bağlamda önemlidir.

XVI. yüzyıl Safevi ekonomisi o dönemdeki birçok devletin ekonomik hayatına benzer bir şekilde tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı.¹¹⁹ Bunun yanı sıra Safevi şehirlerinde Osmanlı şehirlerine benzer bir şekilde ticaret ve zanaat dallarıyla ilgili ekonomi de gelişmiş idi.¹²⁰ Safevi Devleti'ndeki hayvancılıkla uğraşan kesimin genel anlamda konargöçer Türkmen kesimin elinde bulunması Osmanlı Devleti'ndekine benzerlik göstermesi açısından önemlidir.¹²¹ Hayvancılığın Türkmenler tarafından daha fazla kullanılması, Safevi Devleti içerisinde tarımın daha çok Farşlılar tarafından kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Safevi Devleti'ndeki ticaret hayatıyla ise genellikle Ermeni, Yahudi ve Hintlilerce yapıldığını görmekteyiz. Her ne kadar ticaretin bu hâkim unsur grupların elinde bulunsa da özellikle ipek ve halı üretimi devlet tekelinde bulundurulmaktaydı.¹²²

Özellikle ticaret hayatının Safevi Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerde meydana gelen siyasi mücadeleler sonucunda büyük kesintiye uğradığı görülmektedir.¹²³ Konumuzla alakalı olarak ise Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında gerçekleştirilen Çaldıran Savaşından Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı ilk yıllara kadar ise Safevi Devleti'ne özellikle ekonomik ambargo

¹¹⁹Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, Bakü 1993,s. 180.

¹²⁰Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C.34,İstanbul1998, s. 456.

¹²¹ Roger Savory, *Iran under the Safavids*, Cambridge 1980,s. 184.

¹²²Gündüz, *a.g.m.*, s. 456.

¹²³Seyidağa Onullahi, *XII-XVII Esrlerde Tebriz Şehrinin Tarixi*, Elm, Bakü 1992, s. 129.

uygulandığı bilgilerimiz arasındadır. Dış ticaretin böyle sekteye uğramasına iç ticarete de güvenlik anlamında sorunların yaşanması özellikle XVI. Yüzyılın ilk yarısında Safevi Devleti'nin ticaret hayatında büyük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁴ Ayrıca Safevi Devleti sınırları içerisinde ticarete ipek ve halı üretimi ve pazarlamasının önemi ekonomik anlamda büyük idi. Her ne kadar ipek ve halı ticaret hayatında temeli oluştursa da diğer taraftan baharat, altın, gümüş gibi birçok ticaret unsuru da Safevi sınırları içerisinde yapılmaktaydı.¹²⁵

Safevi ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık, tarım ve ticaret hayatının birçok yönüyle Osmanlı Devleti içerisindeki ekonomik temellerle benzerlik göstermektedir. Bu da ileride yaşanacak olan Osmanlı Safevi mücadelesinde sadece siyasi ve dini nedenlerden kaynaklanmadığı ekonomik nedenlerin de göz önüne alınması gerektiği açısından önemlidir.

XVI. yüzyıl Safevi ekonomisinin temelde tarım ve hayvancılığa dayanması bize doğal olarak Safevi toprak sistemini bilmemizi gerektirmektedir. Safevilerin toprak sisteminin nasıl olduğunu anlamak muhakkak ki temel geçim kaynaklarından biri olan tarım ekonomisini daha iyi anlayabilmemiz açısından da önemlidir. Safevi devletinin kurulduğu yıllardan itibaren toprak sistemini İslam geleneğinde yer alan toprak sistemi üzerinden şekillendirmiştir. İslam hukukundan referans alınarak oluşturulan Safevi toprak sisteminde ise beş çeşit toprağı vardır. Bunlardan ilki hazineye ait topraklar, diğeri şahlara ait olan topraklar idi. Diğeri bir toprak çeşidinin ise vakıf arazileridir. Ayrıca Safevilerde özel mülkiyete ait toprakların yanı sıra ufak köy cemaatlerine ait topraklarda var idi.¹²⁶ Bu toprak çeşitlerinin kendine has özellikleri mevcut idi. Safevi toprak sisteminin birincisi olan hazine toprakları divan ve hassa olarak ikiye ayrılmaktaydı.¹²⁷ Divan toprakları devletin eyaletlerine ait

---

¹²⁴Cihat Aydoğmuşoğlu,“Şah Abbas Devrinde (1587-1628) İran'da Ticaret Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Erzurum 2012, s.271; Gündüz, “Safeviler”,s. 456.

¹²⁵Gündüz, “Safeviler”,s. 457.

¹²⁶Zülfiye Veliyeva, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiret-ül Mülük'e Göre)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 312.

¹²⁷Süleyman Memmedov, *Azerbaycan XV-XVII. Esrin I. Yarısında*, Bakü 1982, s. 47.

topraklar olarak adlandırılırken diğer bölümü olan hassa toprakları Şahlara ait olan topraklardır. Bunların idaresi için ise Divan-ı memalik ve Divan-ı hassa olarak iki tür yönetim biçimi vardı.¹²⁸

Ayrıca bu toprak sistemi içerisinde çok katı bir ayırımın olmadığı da görülmektedir. Safevi şahlarının diledikleri gibi topraklar üzerinde her türlü hakka da sahiptirler. Hassa toprakları şah ve sülalesi için kullanılıyorken divani toprakları ise devlete ait olan diğer bir toprak türüdür. Bu toprak türünden elde edilen gelirlerin ise devlet yönetimi, ordu gibi devlet idaresini ilgilendiren kısımlara aktarılmaktadır.¹²⁹

Diğer bir toprak türü olan vakıf arazileridir. Bu konuda Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti'nin benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak bizim burada belirtmemiz gereken özel bir nokta Safevi Devleti'nin tarikat olarak kurulduğu yıllardan itibaren ellerinde çok fazla vakıf toprakları olduğudur. Özellikle Şeyh Safiyuddin, Şeyh Sadreddin ve Hoca Ali zamanında Safevi tarikatının kurulduğu yıllarda bu şeyhlerin eli altında birçok vakıf ve mülk arazi bulunmaktaydı.¹³⁰ Özellikle XVI. Yüzyıl sınırları içerisinde Erdebil'de Şeyh Safiyeddin, İlhanlı Padişahı Kazan Han, İmam Rıza gibi şahısların vakfı da buralarda bulunmaktaydı. Safevi Devleti'nde vakıf arazileri Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi bir vergiden muaf idi.

Safevi vakıf arazileri Vacibi ve Sünneti vakıf arazileri olmak üzere iki kısımdır. Sünneti vakıflar bizzat Şahlar ve ailelerine ait olan vakıf toprakları içerisindeydi. Vacibi topraklar ise Osmanlı Devletindeki vakıf topraklarının özellikleri türünden idi. Buralardan elde edilen gelirler vâkıfı kuran şahısların belirttiği özelliklere göre harcanır, vasiyet edilen talepler dışında harcamaların yapılmamasına özellikle dikkat edilirdi.¹³¹

Ayrıca vakıf arazilerin birçoğu vergiden muaf halde bulunması Safevi Devleti'nde arazi sahiplerinin topraklarını vakıf araziye dönüştürdüğünün de bir göstergesidir. Özellikle geniş toprakları olan şahıslar vergiden kaçmak için toprakları

---

¹²⁸Veliyeva, *a.g.t.* s.313; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi...*, s. 224.

¹²⁹Gündüz, "Safeviler", s. 455.

¹³⁰Veliyeva, *a.g.t.*, s. 317.

¹³¹Efendiyev, *Azerbaycan Safevi...*, s. 224.

vakıf araziye dönüştürmüştür.¹³² Safevi Devleti'nde devlet vakıf toprakları Daire-i Mevkufat ve Defter-i Mevkufat tarafından yönetilirdi. Her türlü vakıf arazisinin idaresi, yönetimi çok az rastlanmış olsa da müsaderesi bu kurum üzerinden yapılmaktaydı. Ancak biraz önce de belirttiğimiz üzere Şahlara ait olan vakıf toprakları olan sünneti vakıfların yönetiminde katı ve değişmez kurallar mevcut değil idi. Ancak vacibi toprakların yönetiminde belli başlı kuralların olduğu da bilinmektedir.¹³³

Safevi toprak sisteminin diğer bir kısmı olan özel mülkiyete ait toprakların ise birçok çeşidi bulunmaktadır. Ancak genel anlamda özel mülkler Soyurgical ve Tiyul olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz. Soyurgical, Safevi Devleti'nde köy ve kasabalarda yaşayan kişilerin veya din adamlarının sahip olduğu toprak türüdür. Soyurgical devlet tarafından kişilerin haklarının güvence altına alınarak verilen toprak türüdür. Ancak Soyurgical verilen şahısların mutlaka devlete askeri veya sivil olarak hizmet etmesi gerekmektedir. Bu toprak sahiplerinin kendine ait olan bölgelerde güvenliğini sağlaması ve kendine has askerler barındırması yönüyle de Osmanlı Devleti'ndeki tımar topraklarına benzerlik göstermektedir.¹³⁴

Diğer bir özel mülkiyet toprağı olan tiyulları ise şahlar tarafından savaşlar esnasında üstün başarı göstermiş olan kişilere dağıtılan topraklardır¹³⁵ Tiyulların Safevi Devleti içerisinde XVI. Yüzyıl sınırlarında hediye olarak da dağıtılmıştır. Şah Abbas dönemine kadar herhangi bir yasallığı bulunmayan Tiyul toprakları bu dönemde yasallaşmıştır. Safevi Devleti'nde Şah değişimleri sırasında Tiyul olarak birçok bahşiş niteliğindeki toprak geliri devlet görevlilerine dağıtılmıştır. Bu anlamda konumuzla alakalı XVI. Yüzyıl sınırları içerisinde II. Şah İsmail ve Muhammet Hudabende zamanında bu şahların tahta geçmesinden sonra birçok tiyulu çevresindeki devlet görevlilerine dağıtılmıştır. Ayrıca Tiyul dağıtılan devlet adamları

---

¹³²Veliyeva, *a.g.t.*, s. 318.

¹³³Veliyeva, *a.g.t.*, s. 320.

¹³⁴Bert Fragner, "Economy VII. From the Safavids through the Zands", *EIr*: <http://www.iranicaonline.org/articles/economy-vii-from-the-safavids-through-the-zands>; Mehmet Ölmez, "Soyurgical", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 389.

¹³⁵Osman Gazi Özdemir, "Tiyul", *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s. 207.

bu bölgelerdeki güvenlik işlerinden de sorumlu olduğu için diğer bir yönüyle askeri anlamda da avantajı olmuştur.¹³⁶

Kısaca bahsetmeye çalıştığımız Safevi toprak sistemi birçok yönüyle Osmanlı Devleti toprak sistemiyle benzerlik gösterse de kendine has özellikleri de içinde barındıran bir sistemdir. Bunda muhakkak İslam toprak sisteminin uygulandığı yerlerin kendine has özelliklerinin de dikkate alınması anlayışı vardır. Safevi toprak sistemini de hem İslam toprak sisteminden almış olduğu özellikleriyle hem de kendine has geleneklerini içerisinde barındırması açısından değerlendirmemiz gerekmektedir.

Diğer bir taraftan Osmanlı toprak sistemini de anlatırken vermiş olduğumuz bilgiler ışığında bu sistemin yoğun olarak İslam kültür ve birikiminden faydalandığına değinmiştik. Ayrıca Osmanlı toprak sistemi de Safevilerinkine benzer şekilde kendine has özellikleri olan topraklara sahip idi. Bu anlamıyla değerlendirdiğimizde iki devletin de toprak sistemi ve yapısının hem hâkim kültür ve uygarlıklardan hem de yerel ve kendine has özelliklerden yararlandığı çıkarımını yapabiliriz.

Toprak sistemini kısaca anlatmaya çalıştıktan sonra genel anlamıyla Safevi vergi sistemi üzerinden Safevi ekonomisinin gelirlerini ve vergi sisteminin işleyişini ortaya koymaya çalışalım. Safevi vergi sisteminin yoğun olarak Akkoyunlu Devleti'nin kullanmış olduğu vergi sisteminden faydalanmıştır.¹³⁷ Alınan birçok vergi çeşidinin Akkoyunlu Devleti'nin vergileri alırken belirlemiş olduğu kriterlerle aynı olduğu da görülmüştür. Ancak Safevi Devleti'nin vergi sistemi Osmanlı Devleti'ndeki gibi karmaşık bir yapıdadır. Vergi sisteminde ağırlık olarak vergiler toprak üzerinden alınırdı. Diğer bir kısım ise üretilen mal üzerinden alınan vergilerdi.

Kurulduğu ilk yıllarda vergi meselesinin herhangi bir yasa ile belirlenmemiş olduğu görülen Safevi Devleti'nde bu durumun Şah Tahmasp döneminde değişmiştir.¹³⁸ Şah Tahmasp bu vergi karmaşasını düzenlemek adına 96 maddeden oluşan kanun çıkarmıştır.¹³⁹ Safevi devletinde Safevi Şahları vergi üzerinden

---

¹³⁶Özdemir, *a.g.m.*, s. 209.

¹³⁷Veliyeva, *a.g.t.*, s. 340.; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi...*, s. 199; Hinz, *a.g.e.*, s. 88

¹³⁸Macit Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s. 55.

¹³⁹Veliyeva, *a.g.t.*, s. 342; Onullahi, *a.g.e.*, s. 177, Gündüz, "Tahmasp", s. 420.

kendisine gelir elde etmekteydi. Şahın gelirlerini oluşturan kaynakları ise şu şekilde sıralayabiliriz. Hassa gelirleri, vilayetlerden alınan vergiler, olağanüstü hal vergileri, hayvanlardan alınan vergiler, ipek pamuk gibi üretimlerden alınan vergiler gibi birçok yerden şahlar kendilerine gelir elde etmişlerdir.¹⁴⁰

Safevi vergi sisteminde vergiler avarece, hassa, zabıta, madenler ve erbabül tevahil adı altında vergi dairelerince toplanmaktadır. Avarece, arazilerden alınan vergileri toplayan kurum idi. Hassa vilayetlerden gelen vergilerin toplandığı daire, zabıta mal olarak alınan vergilerin toplandığı daire, madenler isminden de anlaşılacağı gibi madenler üzerinden alınan vergiler toplayan daire idi. Erbab-ı tevahil ise değişik yerlerden gelen vergiler toplayan daire idi. Vergilerin bu dairelerde toplanıp devlet kayıtlarına geçtiği görülmektedir. Safevi şahlarının olağanüstü dönemlerde vergi sistemi üzerinde düzenleme yapma yetkisine sahip idiler. Bu anlamda Safevi şahları devlet savaş esnasındayken bazı vergileri almamış, bazen de olağanüstü vergiler toplamışlardır.¹⁴¹

Safevi Devleti'nde topraktan alınan vergiler dışında yollardan ve geçişlerden alınan avariz-i rahdari vergisi de var idi.¹⁴² Bu vergi çeşidi özellikle devletin kurulduğu ilk yıllarda az, daha sonraki süreçte artmıştır. Diğer bir vergi çeşidinin ise tütün alışverişinden alınan vergidir. Devlet reayasının can güvenliği için iltizam-i manaf-i ihdar adı altında bir vergi de alırdı. Ticaret yapan Hintlilerden alınan cizye-i henud başka bir vergi çeşidi idi. Ayrıca Safevi Devleti'nde de Osmanlı Devleti'ndekine benzer şekilde Müslüman olmayan ahaliden alınan cizye vergisi de mevcut idi. Safevi Devleti'nde cizye vergisi vermek için kişilerin bir miktar mal üzerinde gelirlerinin olması gerekirdi. Safevi Devletinde de Osmanlı Devletindekine benzer şekilde yaşlı, hasta, bakıma muhtaç gayri müslim tebaadan cizye vergileri alınmaz idi.¹⁴³

Safevi Devleti'nde hayvan alışverişinin yapıldığı yerlerden alınan vergi çeşidi ise diğer bir vergi çeşididir. Devletin, reayasından otlakların kullanımını için aldığı

---

¹⁴⁰Veliyeva, *a.g.t.*, s. 342.

¹⁴¹Veliyeva, *a.g.t.*,s. 347.

¹⁴²Mübahat Kütükoğlu,"Gümrük",*DİA*, C.14,İstanbul 1998, s. 262.

¹⁴³Veliyeva, *a.g.t.*, s. 350.

vergi çobanbeyi vergisiydi.¹⁴⁴ Safevi Devleti'nde hayvan pazarlarından ayrı hayvanlar üzerinden ayrı vergiler alınırđı. Ayrıca devlet hayvancılıkla uğraşan herkesten çayır kullanma hakkı olarak da vergi almaktaydı. Safevi Devleti'nin tüccarlar, esnaf, zanaatkârlardan almış olduğu malcehet vergisi de mevcut idi. Ticaret ve sanayi kuruluşlarından damga adı altında bir vergisi de vardı. Ayrıca sadece damga olmamakla birlikte bonice diye adlandırılan ve esnaftan alınan bir çeşit vergi de bulunmaktaydı. Bonice vergisinin miktarının ise her esnafın gelirine göre belirlendiği bilinmektedir. Gümrükte eşya için alınan baç vergileri Safevi Devleti tarafından alınıyordu.¹⁴⁵

Gümrükte eşya için alınan vergilerin dışında Safevilerde her türlü gümrük malının girişı için ayrıca gümrük vergisi de alınırđı. Safevilerde vacibi denilen sikke basma vergisi de bulunurdu. Safevi Devleti'nde devletin sulama kanalları ve su işleri üzerinden mirabi adı altında vergi almıştır.¹⁴⁶ Toprak üzerinden onda bir şeklinde alınan öşür vergisinin Safevi Devleti'nde Şah Tahmasp'ın 1525 yılındaki fermanında dehyek-i müstevfiyan şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Bu anlamıyla Safevi Devleti toprak üzerinden dehyek adı altında bir çeşit vergi de almaktaydı.¹⁴⁷

Ekonomisinin genel itibariyle tarım üzerine kurulu olduğunu belirttiğimiz Safevi Devleti toprak ve toprak ürünlerinin işlenmesi, satılması, alınması gibi birçok işlem üzerinden kendisine vergi yoluyla gelir elde etmeye çalışmıştır. Ayrıca Safevi Devleti'nde toprakla uğraşanların sahip olduğu bahçelerden bağbaşı adı altında bir çeşit vergi de toplandığı görülmektedir. Safevi ticaretinin temellerini oluşturan ipek, halı ve pamuk gibi üretilen malzemelerden değişik oranlarda değişik çeşitlerde vergilerde alınırđı.

Safevi Devletinin birçok alandan kendine gelir kaynağı elde ettiği görülmektedir. XVI. yüzyıl Safevi ekonomisi içerisinde tarım, hayvancılık ve ticaret üzerinden alınan vergilerin fazlalığı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca XVI. yüzyıl Safevi ekonomisinin özellikle kurulduğu ilk yıllara denk gelen Şah İsmail döneminde herhangi bir sistem üzerine tam olarak oturmadığı görülmektedir. Şah Tahmasp

---

¹⁴⁴Tufan Gündüz,"Konar Göçer", *DİA*, C.26,İstanbul 2002, s. 162.

¹⁴⁵Celali Yeniçeri,"Bac", *DİA*, C.4,İstanbul 1991, s. 411.

¹⁴⁶Ali Sinan Bilgili,"Tebriz", *DİA*, C.40, İstanbul 2011, s. 221.

¹⁴⁷Veliyeva, *a.g.t.*, s. 368.

döneminde ise ekonomik anlamda bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise özellikle Şah Abbas döneminde vergi sistemi düzenli hale getirilmiştir

Safevi ekonomisinin önemli bir yerini teşkil eden ticaret hayatı ve esnaf teşkilatı ekonomik anlamda bakıldığı zaman XVI. Yüzyılın başlarında meydana gelen siyasi hadiseler sonucunda durağan bir çizgi göstermiştir. Bununla birlikte siyasi mücadele yüzünden ticarete engel koyulması ticaretin gelişimini durdurmuştur. Osmanlı-Safevi arasında gerçekleşen savaşlar veya siyasi mücadeleler ekonomik anlamda olumsuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

Buna rağmen XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi için ticaret hayatında belli başlı şehirlerin ön plana çıktığı görülmektedir.¹⁴⁸ XVI. Yüzyıl Safevi devleti için Ordubad, Nahcivan, Eylis, Ereş¹⁴⁹ gibi kentlerin ticaret hayatı için ön plandadır. Safevi Devleti için Tebriz kenti de dönemin ipek üretimi açısından önemli bir şehridir. İpek üretiminin yanı sıra Tebriz’de pamuk, bez, boyacılık gibi zanaat dalları da yer almaktaydı.¹⁵⁰

XVI. yüzyıl Safevi ekonomisi için önemli bir diğer şehir Şemahı¹⁵¹ şehridir. Şemahı şehri Safevi ekonomisi içerisinde özellikle ipek üretimi ve ticareti anlamında merkezi bir yere sahip idi. Ancak şehir özellikle XVI. Yüzyılın sonlarında Türk ve Tatar baskınları yüzünden büyük darbeler almıştır. XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi için diğer bir önemli şehir Erdebil’dir.¹⁵² Erdebil XVI. Yüzyılda ülkenin ticaret yaşamında büyük bir rol oynamıştır. Gilan’dan Şirvan’dan¹⁵³ Tebriz’e, sonra ise İran’a götürülen ipeğin transit yolu üzerinde yerleşen Erdebil bu yolla iyi gelir sağlamıştır.¹⁵⁴ Ayrıca Erdebil gibi özellikle XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi için

---

¹⁴⁸Veliyeva, *a.g.t.*, s. 328.

¹⁴⁹Safevi Devleti içerisindeki önemli şehirleri görmek için ayrıca bkz: Ek.8, Ordubad: Azerbaycan’da Nahcivan Özerk Cumhuriyeti’nde bulunmaktadır.

¹⁵⁰Onullahi, *a.g.e.*, s. 102; Bilgili, *a.g.m.*, s. 221.

¹⁵¹Şemahı: Azerbaycan’da bulunmaktadır.

¹⁵²Erdebil: İran’ın kuzeyinde bulunan eyaletlerinden birisidir.

¹⁵³Gilan: İran’ın kuzeyinde bulunan eyaletlerinden birisidir. Şirvan: Azerbaycan sınırları içerisinde bulunmaktaydı.

¹⁵⁴Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Erdebil”, *DİA*, C.11, İstanbul 1993, s. 277.

önemli bir yeri teşkil eden Kazvin şehri de vardı. Kazvin şehri özellikle çarşılarıyla ön plana çıkmaktaydı.¹⁵⁵

XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi için Urmiye¹⁵⁶ kenti dönemin ticaret hayatı için önemli idi. İçerisinde barındırdığı han, hamam, dükkân sayısıyla o dönem Safevi ekonomisi için ön planda olan şehirler arasındaydı. Urmiye şehri bütün Safevi kentlerinde olduğu gibi ipek ve halı üretimi için de önemli noktadır.¹⁵⁷

Safevi Devleti'nde saymış olduğumuz kentlerin dışında elbette daha başka şehirler ve yerleşim yerleri de mevcut idi. Ancak bizim burada vermiş olduğumuz şehirler özellikle XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi içerisinde geniş ticaret gelirine sahip ve ön plana çıkmış şehirlerdir. XVI. Yüzyıl Safevi ekonomisi temelde geçim kaynağı toprak ve hayvancılık olan bir ekonomiye dayansa bile ticaret üzerinden de çeşitlenmiştir.

Safevi ekonomisi için can alıcı noktalardan biri de ipek ticaretidir. İran'da geçmişten beri var olan ipek üretimi ve ticareti tarihin her döneminde görülmektedir. Safevi ekonomisinin XVI. Yüzyıllarında da önemli bir ticaret kaynağıdır. Kazvin, Tebriz, İsfahan gibi önemli kentlerde ipek ticareti ise XVI. Yüzyılda ön plana çıkmıştır. Safevi Devleti ipek üretimini ve ticaretini kendi tekelinde tutmaya çalışmıştır.

İpek, İran üzerinden Anadolu kanalıyla Bursa'ya, buradan da Balkan ülkelerine gönderilmekteydi. Ancak Osmanlı- Safevi arasındaki siyasi mücadelelerin olduğu yıllarda ipek ticaretinde aksamalar yaşanmıştır. İpek, ayrıca Tebriz-Halep yolu üzerinden Akdeniz limanlarına da aktarılıyordu. Safevi Devleti ipek ticaretinin aksamaması için Avrupalı devletlerle özellikle İngiliz, Hollanda gibi devletlerle bu yol üzerinden ticaret yapmayı amaçlamıştır. Safevi Devleti'nde ipek üretiminin kontrolü ve ticareti için Büyütat-ı Hassa-i Şerife adlı bir kurum kurulmuştur. Safevi Devleti özellikle ipeği pazarlayabilmek için kullandığı ticaret yollarını ise her zaman kendi kontrolünde tutmayı hedeflemiştir.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵Marcel Bazin, "Kazvin", *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s. 155; Veliyeva, *a.g.t.*, s. 333.

¹⁵⁶Urmiye: İran'ın Batı Azerbaycan eyaletine bağlı şehir.

¹⁵⁷Osman Gazi Özgüdenli, "Urmiye", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s. 179

¹⁵⁸Gündüz, "Safeviler", s. 455.

Safevi Devleti'nde ipek kadar önemli olan bir diğer ticaret kaynağını ise halı ve baharat ticaretidir. Halı dokuma ve ticareti Safevi sınırları içerisinde olduğu kadar Anadolu'da da yapılan bir geçim kaynağı idi. Özellikle XVI. Yüzyılda ise İran halılarının en önemli rakibinin Anadolu halıları olduğu görülmektedir. Baharat ticaretine gelindiğinde ise İran coğrafyasında üretilen her çeşit baharatın ticaret yolları üzerinden satılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Safevi Devleti'nin ticaret hayatının siyasal hadiselerden nasıl etkilendiğine bakmak gerekirse 1500 yılında Şah İsmail'in resmen devleti kurmasından sonra gelişen savaşlar ve siyasi mücadeleler ekonominin bu yüzyılın ortalarına kadar gelişmesini engellemiştir. Çaldıran Savaşı ve sonrasında uzun yıllar ekonomik ambargoya maruz kalan Safevi ekonomisi bu anlamda bu dönemlerde çok sarsılmıştır.¹⁵⁹

Şah İsmail'den sonra tahta geçen ve uzun yıllar tahtta kalan Şah Tahmasp'ın ilk yılları ise Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman'ın gerçekleştirdiği İran seferlerine denk gelmektedir. Şah Tahmasp'ın 1555 yılında Amasya Antlaşmasına kadar süren siyasi mücadelede Safevi ekonomisiyle ilgili herhangi bir hareket olmamıştır. Ancak 1555 Amasya Antlaşmasının Safevilere bir nevi nefes almasını sağlamıştır. Ayrıca bu yıllarda doğudaki komşusu Özbeklerle de mücadelesine ara veren Şah Tahmasp bu dönemde ekonomiyle ilgili düzenlemeler yapmıştır.¹⁶⁰

Şah Tahmasp'ın döneminde sonra özellikle Şah Hudabende ve II. İsmail döneminde Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulması üzerine Safevi ekonomisinde aksamalar yeniden başlamıştır. Özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru başa geçen Şah Abbas kötüleşen Safevi ekonomisi üzerinde etkili hamleler yapmaya çalışmış hatta daha da ileriye giderek Osmanlı Devleti'ne özellikle İpek ticareti üzerinden ambargo uygulamaya çalışmıştır. Bu anlamıyla XVI. Yüzyıl Safevi- Osmanlı ekonomisi her ne kadar bağımsız iki ekonomi olarak ele alınsa da birbirlerine olan komşulukları, jeopolitik konumları, siyasi durumları itibariyle aslında birbirine ne kadar bağımlı olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶¹

¹⁵⁹Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 5; Varlık, *a.g.m.*, s. 197; Tekindağ, *a.g.m.*, s. 74

¹⁶⁰Emecen, "Kanuni Süleyman Süleyman", s. 63; Gündüz, "Tahmasp", s. 420.

¹⁶¹Faruk Sümer, "Abbas I", *DİA*, c. 1, İstanbul 1998, s. 19; Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*, s. 372.

Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'yle yapmış olduğu m¼cadelenin ise iki devlet a¼ısından ekonomik anlamda kayıp d¼onemler olduğunu s¼oyleyebiliriz. ¼¼nk¼¼ Safevilerle olan savaşlar d¼oneminde Osmanlı ekonomisinin de k¼t¼ye gittiğinden bahsetmiştik. XVI. Y¼zyılda Safevi ekonomisi devletin askeri m¼cadelede bulunduğu d¼onemlerde gerilemiş, bulunmadığı d¼onemlerde ise kendisini ekonomik anlamda reformlar ger¼ekleřtirdiđini g¼rmekteyiz. XVI. y¼zyıl ortasından sonra Safevi tahtına ge¼en şah Abbas ise siyasi, askeri, k¼lt¼rel vs alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da etkili hamleler yaparak Safevi ekonomisini g¼çlendirmeye ¼alıřtıđı g¼r¼lmektedir.

Safevi şahı Abbas'ın bu reform hareketlerinin ise başarıyla sonu¼landıđını s¼oyleyebiliriz. Oyle ki şah Abbas XVI. Y¼zyıl boyunca Osmanlı Devleti karşısında s¼rekli siyasi g¼ç ve prestij kaybına uğrayan Safevi Devleti'nin g¼c¼n¼ ve prestijini etkili hamleler sayesinde yeniden kazandırmıştır. şah Abbas'ın Osmanlı karşısındaki prestij kazancı elbette tek g¼r¼ř¼zerinden değerlendirilemez. Ancak Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ekonomik anlamda zor zamanlar ge¼irdiđi yıllarda Safevi tahtına ge¼miř olan şah Abbas'ın etkili politikaları Safevi Devleti'ne siyasi, askeri ve k¼lt¼rel anlamda başarı getirdiği gibi ekonomik anlamda da başarılar getirmiştir.¹⁶²

---

¹⁶²Linda K. Steinmann, "Shah Abbas and the Royal Silk Trade 1599-1629, *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, XIV, 1987, s. 68.

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNDE TİCARET MÜCADELESİ

Tarihin hemen hemen her döneminde İran'da kurulmuş olan devletler ile Anadolu'da kurulmuş olan devletler ticaret yapmıştır. Bu ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi ise hemen her dönemde bu coğrafyalarda kurulmuş olan devletler için önemli bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi kadar önemli olan diğer bir husus ise ticaret yollarına, bölgelere ve şehirlere hakim olmaktır. XVI. Yüzyıla gelindiğinde ise dönemin en önemli gücü olan Osmanlı Devleti ve onun karşısında duran Safevi Devleti gerek komşulukları gerek coğrafi durumları göz önüne alındığında bu dönemin ticaret yollarına, şehirlerine ve bölgelerine hakim olabilmek adına mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleyi anlamak için ise doğal olarak siyasi, ekonomik, jeopolitik birçok etken göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶³

Çalışmamızın bu kısmında Osmanlı-Safevi mücadelesinde önemli bir yeri teşkil eden ticaret mücadelesini üç başlık altında inceleyeceğiz. İlk bölümde ticaret yollarını ve güzergahlarını anlattıktan sonra bu yüzyılda iki devlet arasında gerçekleşmiş olan üç büyük hadise olan Çaldıran Savaşı, İrakeyn Seferleri ve İran Seferleri üzerinden iki devletin yapmış olduğu ticaret mücadelesini aktarmaya çalışacağız. Daha sonra ise ticaret yolları üzerindeki bölgeleri ele geçirmek için iki devletin ne gibi mücadeleler ortaya koyduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız. En son kısmımızda ise iki devletin bu dönemde bu ticaret yollarını ele geçirmek için yapmış oldukları ittifak hareketlerini anlattıktan sonra XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevi ilişkilerinin seyrini değiştirmiş olan Şah Abbas döneminde yapılmış olan icraatları aktarmaya çalışacağız. Daha sonra ise bu yüzyılda ortaya çıkmış olan, bu dönemde yaşamış olan bütün devletlere etkisi olan Ümit Burnu'nun keşfi ve Amerika kıtasının

---

¹⁶³Örneğin yeryüzü şekillerinin ülkeler arası ticarete etkisi için bkz: İrfan Baytar, "Yeryüzü Şekillerinin Ülkeler Arası Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Örneği", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.2, Muş 2006.

keşfinin Osmanlı-Safevi ticaretine ne gibi bir etkisinin olduğunu göstermeye çalışacağız.

Osmanlı Devleti, XVI. Yüzyıla gelene kadar siyasi, ekonomik, kültürel hayatı doğal olarak Safevi Devleti'nden daha tecrübeli ve daha sistematik kurumlar şeklindedir. 1501 yılında Şah İsmail'in tahta çıkmasıyla birlikte resmi bir devlet olarak ortaya çıkmış olan Safeviler ile Osmanlı Devleti ilişkileri XVI. Yüzyıl başından gergin bir şekilde başlamış ve 1555 Amasya Antlaşması'na kadar büyük mücadelelere sahne olmuştur.¹⁶⁴ Amasya Antlaşması'nın getirdiği huzur ortamı III. Murad devrinde bozulunca iki devletin mücadelesi bu yüzyılın sonuna kadar siyasi, ekonomik, kültürel olarak devam etmiştir. Bu zamana kadar yapılan çalışmaların birçoğu bu mücadelenin ağırlıklı olarak Sunilik-Şiiilik çatışması üzerine yapılmıştır. Ancak yaklaşık yüz yıllık bir Osmanlı-Safevi ilişkiler zincirini sadece dini ve siyasi sebeplere bağlamak muhakkak ki eksik bir yaklaşım olacaktır.¹⁶⁵

XVI. Yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-Safevi mücadelesini sadece dini bir kavga olarak değerlendirmek daha derin incelendiği zaman doğru olmayan bir yaklaşım olduğu görülecektir. Mücadelenin başladığı ilk yıllarda mezhep kavgası, mücadelenin muhakkak ki en önemli sebebini oluşturmaktaydı. Ancak daha sonra süren uzun çatışmalar ve mücadeleler olayların sadece mezhep farkından kaynaklanmadığını da göstermektedir. İki devletin de Kafkasya, Irak, Anadolu gibi önemli bölgelerde topraklara sahip olması, doğal olarak bu bölgelerdeki siyasi, ekonomik ve kültürel denetimi ele geçirme çabası birçok yönüyle ön plana çıkmaktadır. Ekonomik gücü elde tutmak ise ticaret yollarını, bölgeleri ve şehirlerinin denetimini ele geçirmekten geçiyordu. Bu anlamda iki devlet de bu yolları bölgeleri ve şehirleri ele geçirmek için mücadele vermiştir.

İki Devlet arasındaki mücadelenin aslında sadece mezhep kavgası olmadığı, olayın içerisinde ekonomik ve ticari birçok sebebinin olduğuyla ilgili Osmanlı Safevi mücadelesinin nedenlerini üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar:

1) Devlet sınırlarını güvence altına almak,

---

¹⁶⁴Solakzade, *a.g.e.*, s. 531; Peçevi, *a.g.e.*, s. 329. Emecen, "Amasya", s. 4.

¹⁶⁵Saray, *a.g.e.*, s.15; Hinz, *a.g.e.*, s. 16; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 170.

2) Özellikle Amerika'nın keşfi ve Ümit Burnu'nun kullanılmaya başlanmasından sonra karşılıklı ticaret ve uluslararası ilişkilerde devletin ekonomisine ve devamlılığına yardımcı yollar.

3) XVI. Yüzyıldan itibaren gelmekte olan ekonomik krizlere sebep olan altın ve gümüşün piyasadan çekilmesi, pazarların Avrupa ticaret mallarına açık tutulması ve İslam'ın doğusunda meydana gelen enflasyon ve fiyat artışı¹⁶⁶ olarak özetleyebiliriz. Bu da Osmanlı-Safevi mücadelesinin sadece mezhep kavgası olmadığını gösterir niteliktedir.

Ayrıca Osmanlı-Safevi mücadelesinde sebebi sadece mezhep çatışmasından kaynaklandığı olarak ileri sürülen Çaldıran Savaşı öncesinde ve sonrasında Yavuz Sultan Selim'in İran ipeğine karşı uygulamış olduğu ekonomik ambargo da Osmanlı-Safevi mücadelesinin sadece mezhep çatışmasından kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır.¹⁶⁷

1) Ticaret Yolları Mücadelesi

XVI. Yüzyıl Osmanlı-Safevi Devletleri arasında ekonomik mücadele ticaret yollarının hâkimiyeti üzerinde yapılmıştır diyebiliriz. Ticaret, her iki devlet için ekonomik güç olduğu için, hem Safevi Devleti hem de Osmanlı Devleti ticaret yollarını, bölgelerini ve önemli ticaret şehirlerini kendi denetimi altına alabilmek adına büyük mücadele vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin XVI yüzyıla gelene kadar ticarete vermiş olduğu önem ise yapmış olduğu fetih ve imar hareketlerinden anlaşılmaktadır. Safevi Devleti ise kuruluşundan itibaren ipek ticaretinin merkezlerini kendi bünyesinde barındırmıştır. Bu ticaret yollarındaki rekabet iki devletin uluslararası ticarete elde edilen geliri kendine almak istemesidir. Zaman zaman siyasi mücadelenin temel hedefinin de sadece bu ekonomik kazanç olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹⁶⁶Vecih Kevserani, *Osmanlı Ve Safevilerde Din Ve Devlet İlişkisi*, İstanbul 1992, s. 74.

¹⁶⁷Emecen, "Selim I", s.408, Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.48; Saray, *a.g.e.*, s. 23.

Her iki devlet de uluslararası kazancı diğerine bırakmak istememiş bu kazancın diğerine gitmesini engellemek adına da kendi siyasetini belirlemiştir. Hem Osmanlı Devleti'nin hem de Safevi Devleti'nin ticaret yolları ise komşuluklarından dolayı birbiriyle kesişmekteydi. Azerbaycan'dan özellikle Avrupa'ya yapılacak olan bir ticaretin Osmanlı sınırlarından geçmeden gitmesi bu dönem için çok uzun ve zor mesafeleri kat etmek demektir. Özellikle ipek çok eski zamanlardan beridir bu bölgelerde satılan en önemli malzeme olarak ön plana çıkmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Bursa¹⁶⁸, Safevi sınırları içerisinde de Tebriz¹⁶⁹ özellikle ipek üretiminde ön plana çıkan şehirlerdir. İpeğin üretilip pazarlanması için de İran'dan Anadolu'ya Anadolu'dan İran'a ticaret yolları mevcut idi.

Bununla beraber ipek kadar önemli olan bir diğer ticaret malzemesi baharat idi. Baharatın da üretilip pazarlanması adına Anadolu ve Safevi Devleti'nin kurulduğu yer olan Azerbaycan coğrafyasından çeşitli yollar kullanılıyordu. İpek ve baharatın dışında ise birçok malzemenin pazarlanması ve ticareti iki devlet içerisinde var olan ticaret yolları üzerinden gerçekleşmekteydi.¹⁷⁰

Ticaret yolları Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti'nin ortak bir paydası idi. Bu yollar üzerinde denetim her iki devlete de ekonomik anlamda çok büyük avantaj sağlıyordu. XVI. Yüzyıl incelendiğinde Yavuz Sultan Selim dönemindeki Çaldıran Savaşı (1514), Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferleri (1533-1555), III. Murad dönemi İran Seferleri (1578-1590) gibi büyük hadiseler sırasında devletler bu ticaret yollarının denetimi elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu mücadelelerin yüz yıl boyunca sürmesi ise bize Osmanlı-Safevi mücadelesinin sadece mezhebi bir mücadele olmadığını en büyük göstergelerindedir. Bu anlamda bu dönemde var olan ticaret yollarını bilmek konuyu anlamamız açısından çok önemlidir.

---

¹⁶⁸Suraiya Faroqhi, "Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti Ve Yerel Ekonomi (1470-1700)", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev: Gül Çağalı Güven- Özgür Türesav, İstanbul 2003, s. 103; İnalçık, "İpek", s. 362

¹⁶⁹Onullahi, *a.g.e.*, s. 129; Bilgili, *a.g.m.*, s. 368.

¹⁷⁰Halil İnalçık, "Bursa", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s. 448.

a) Ticaret Yolları ve Güzergâhları

XVI. yüzyıl ise bu dönemde yaşamış olan devletler incelendiği vakit birçok ticaret rotasının ve güzergahının kullanıldığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak konumuz Osmanlı-Safevi ilişkilerinin ticaret mücadelesini ortaya koymak olduğu için biz sadece burada bizi ilgilendiren güzergahlar üzerinde duracağız. Bu dönemin en önemli ticaret metası olarak ise ipek ve baharat ticareti başı çekmekteydi.¹⁷¹ İpek, baharat gibi birçok ticaret metası hem geçmişten beri var olmuş ticaret yolları üzerinden hem de birçok ticaret yolu üzerinden pazarlanmaya çalışılıyordu. Bu anlamda biz öncelikli olarak bu dönemin özellikle Osmanlı-Safevi devletlerini ilgilendiren ticaret yollarını ve rotalarını incelemeye çalışacağız.

1) İpek ve Baharat Yolu

İpek yolu tarihin en eski çağlarından beri dünya üzerinde kullanılan bir yollardan biridir. Bu yolun ana güzergahı ise Çin'den başlayıp İran'a oradan Mezopotamya'ya Akdeniz kıyısındaki Antakya ve Sur Limanı'na kadar uzanmaktadır.¹⁷² Bu güzergâha bakıldığında ise ipeğin veya ticaret metalarının bu dönemde pazarlanıp Avrupa pazarlarına gidebilmesi için ise Safevi sınırlarından Merv, Tebriz, İsfahan, Kazvin gibi şehirleri kullanıp, Osmanlı sınırları içerisinde de özellikle güney bölgelerindeki Antakya, Bağdat, Halep gibi şehirleri kullanarak gitmesinin gerektiğini görebiliriz. Bu anlamda iki devletinde bu ticaret yollarına hakim olmasının ekonomik güç anlamında da onlara büyük destek sağlayacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde yapılmış olan doğu ve güney yönlü fetih hareketleri ise ipek yolundan geçen Osmanlı sınırlarını genişletmiş bu bölgelerden geçen ticaret yollarının kıymetini arttırmıştır. Anadolu'yu Halep'e bağlayan ticaret yollarının bu dönemde fethedilmesi İpek yolunun da rotası içerisinde bulunan bu güzergahları ele geçirmek ise iki devletin amaçları arasında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ve Safevi Devleti'nin de sınırları içerisinde geçen dünya

¹⁷¹M.Bazin-C.Bromberger, "Abrisham", *Eİr*,

<http://www.iranicaonline.org/articles/abrisam-silk-index>

¹⁷² Nebi Bozkurt, "İpek", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 369.

üzerinde ticaret diğeri bir yol ise Baharat yoludur.¹⁷³Baharat yolunun ana güzergahı ise Hindistan'ın güneyinden geçerek iki temel güzergah üzerinden Avrupa'ya taşınacak mallar için kullanılmakta idi. Bu yollardan ilki Hindistan'ın güneyinden Aden Körfezi'ne Kızıldeniz'i kullanarak Kahire ve İskenderiye'ye ulaşmakta, buradan Afrika'nın kuzeyini kullanarak Avrupa'ya ulaşıyordu. Diğeri bir rotası ise yine Hindistan'ın güneyinden başlayıp Umman'ı kullanıp Basra Körfezi üzerinden Basra'ya buradan da Basra- Bağdat- Şam üzerinden yine Antakya yolu üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktaydı. Bu yol için de Yavuz Sultan Selim yıllarında yapılmış olan fetih hareketleri bu bölgelerdeki ticaret yolları üzerindeki denetim için önemlidir. Bu anlamda bu bölgelerdeki ticaret yollarını ele geçirmek iki devletinde döneminde yapılan siyasetlerini belirlemiştir.

2) Don-Volga Yolu

Diğeri bir yol ise XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların Karadeniz'in kuzeyine ve Kafkasya bölgesine inmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin daha fazla ilgisini çeken Karadeniz'in kuzeyinden Anadolu'ya bağlanan ticaret yollarıydı. Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki Rus tehlikesini bertaraf etmek, Orta Asya'daki Türk hanlıklarıyla bağlantı kurmak, bu bölgelerden geçen İpek yolu güzergahlarını canlandırmak, Kafkasya bölgesine hakimiyet kurmak gibi birçok alanda avantaj sağlayacak olan Don-Volga kanal projesinin ise planladığı bilgilerimiz arasındadır.¹⁷⁴

Don-Volga yolu özellikle Karadeniz'in kuzeyinden gelen ticaret yolları açısından çok önemli yerleri içermektedir.¹⁷⁵ Bu yolu kullanan tüccarlar özellikle Kafkasya dediğimiz bölge üzerinden Kırım'ı kullanarak Astarhan, Azak, Kefe gibi

---

¹⁷³İpek ve Baharat yolunun genel güzergâhları için bkz: Ek.1; Ek.2;Ek.3.

¹⁷⁴Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Bulleten*, XII/46, (Nisan 1948), Ankara, s. 363; Akdes Nimet Kurat, "The Turkish Expedition to Astarhan in 1569 and Problem of Don Volga Canal", *Slavonic and East European Review*, XL/94,1961, s. 8.

¹⁷⁵Don-Volga yolu için Bkz: Ek.4; Ek.5.

bölgeleri kullanıyordu.¹⁷⁶ Anadolu'nun Karadeniz limanları olan Sinop, Trabzon gibi yerler kullandığı gibi, buradan direk olarak İstanbul'a gelen yollar da mevcut idi. Bu yolun denetimi için ise Osmanlı Devleti'nin de özellikle Sultan Süleyman'ı İran seferlerinin sonuncusunda ve III. Murat'ın (1574-1595) İran Seferleri sırasında yapmaya çalışmıştır. Safevi Devleti'nin ise bu teşebbüsleri engellemeye çalıştığı bilgilerimiz arasındadır.

3) Anadolu Ticaret Yolları ve Diğer Yollar

XVI. Yüzyıl Osmanlı ve Safeviler arasında Anadolu üzerinde temelde iki ana ticaret yolu kullanılmıştır.¹⁷⁷ Bunlardan birincisi Bursa üzerinden başlayıp Bolu-Tokat-Sivas'tan devam eden Erzincan'a giden yol idi. Diğeri ise İran'dan başlayıp İç Anadolu üzerinden Kütahya-Konya yolunu kullanarak Bursa'ya ulaşıyordu.¹⁷⁸ Özellikle Safevi Devleti'nin kurulduğu yıllardan sonra Osmanlı Devleti'yle Çaldıran Savaşına kadar geçen sürede Erzincan, Sivas ve Tokat şehirleri iki devlet arasında sınır olması açısından önemli bir yerde idi. Erzincan'a gelen tüccarlar buradan Safevi topraklarına geçiyor ve Safevi sınırları içerisinde bulunan ticaret şehirlerine geçiş yapıyordu.¹⁷⁹

Bu yolların haricinde elbette ticaret yolları mevcut idi.¹⁸⁰ Özellikle Azerbaycan üzerinden Anadolu'yu kullanarak Avrupa'ya giden ticaret yolları önemli idi. Safevi Devleti'nin sınırlarından başlayıp Bursa ve İstanbul'a devam eden

---

¹⁷⁶Kırım: Karadeniz'in kuzeyinde bulunmaktadır. Azak: Bugün Rusya'ya bağlıdır. Rusya'nın güneybatı sınırlarında bulunmaktadır. Don Nehri'nin kıyısındadır. Kefe: Kırım'ın güneyinde bulunmaktadır.

¹⁷⁷Marco Polo, *Seyahatname*, C.I, çev: F.Dokumacı,(basım yeri ve tarihi yok), s. 20

¹⁷⁸ Anadolu ticaret yolları için bkz: Ek.6; Ek.7.

¹⁷⁹Bilal Dedeyev, Azerbaycan-Osmanlı Ekonomik İlişkileri (1450-1520),*Qafkaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü*, Bakü 2006, s. 107; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1948, s. 247.

¹⁸⁰Nilüfer Alkan, "15 Ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolunda Kervanlar", *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:7, S:11, 2006/2, s. 142.

buradan da deniz yoluyla Balkan Yarımadası'na ulaşan, buradan da Adriyatik denizine ulaşan ticaret rotası var idi.¹⁸¹

Diğer bir önemli rota ise Safevi sınırlarından başlayıp Halep'e devam eden buradan da Suriye ve İskenderiye yoluyla denize ulaşan güzergâh idi. Safevi ülkesinden başlayıp Anadolu yolunu kullanarak İzmir'e bağlanan buradan da Avrupa'ya deniz yoluyla gidilen bir güzergâh daha mevcut idi.

En son belirtmeye çalışacağımız rotalarımızın ilki ise İsfahan'dan geçerek Benderabbas'a¹⁸² ulaşan ticaret rotası idi.¹⁸³ Deniz üzerinden İstanbul-Sinop-Trabzon yolunu kullanan tüccarların Erzincan üzerinden Azerbaycan'a gittiği de bilinmektedir. Bir diğer deniz yolu hattını ise Azerbaycan üzerinden Sivas-Konya-Isparta-Antalya oluşturmaktaydı.

Bu ticaret yolları gerek kara yolu olsun gerek deniz yolu olsun Osmanlı ve Safevi Devleti arasında ortak noktaların varlığını ortaya koymaktadır. Hem kara yolu için hem de deniz yolu için bu güzergâhlar incelendiği zaman Erzincan-Sivas-Tokat şehirlerinin önemi görülmektedir.

Sivas bu dönemde tüccarların da dağılma merkezi olarak ayrı bir şekilde ön plana çıkmaktaydı. Bu bölgeyi elde tutmanın önemi ise iki devlet içinde büyük bir önem arz ediyordu. Safevi Devleti kurulduktan sonra Sivas şehrinin önemini fark etmiştir. Özellikle XVI. Yüzyılın başlarında Sivas'ın ön plandaydı. Çünkü Safevi tarikatı mensupları özellikle propagandalarını burada çok daha fazla yapabilme imkanı bulmuştur. Sivas, bu yüzden onlar için güvenli bir şehir durumunda olmuştur.¹⁸⁴ Osmanlı Devleti'nin de bu bölgeyi kaybetmemek adına önlemler aldığı da II. Bayezid döneminde yasaklama hükümlerinin fazlalığından anlaşılmaktadır. Bu

---

¹⁸¹Halil İnalçık, "Bursa I: XV Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum Ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s.203; Ticaret yolları için bkz: Ek.4; Ek.5.

¹⁸²İsfahan: İran'a bağlı olan İsfahan Eyaleti'nin yönetim merkezi olan şehir, Safevi Devleti zamanında başkentlik yapmıştır. Benderabbas: İran'ın güneyinde bulunan Fars Körfezi'nin girişinde bulunmaktadır.

¹⁸³Dilaver Azimli, "Safevi-Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu Meselesi (Ekonomik Yönden)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Uşak 2010, s.110.

¹⁸⁴Dedeyev, *Azerbaycan-Osmanlı...*, s. 108.

ticaret yolları üzerinde denetim ve kontrol muhakkak ki, Osmanlı Safevi mücadelesinin önemli bir ekonomik dinamiğini oluşturmaktadır. Büyük ticaret güzergâhlarının ortak noktalarına sahip olan Osmanlı ve Safevi Devleti bu ticaret yollarındaki denetimi sadece kendine almak istemesi de ticaret yolları mücadelesinin temelini oluşturmuştur.

b) Çaldıran Savaşı Ve Sonrasında Ticaret Yolları Mücadelesi

Yavuz Sultan Selim daha şehzadeligi yıllarında doğudan yükselen Safevi tehlikesini çok iyi görmüş buradan gelebilecek tehlikelere karşı babasını sürekli bir şekilde uyarmıştır. Tahta geçtiği ilk yıllarda da hedefi doğudan yükselen bu Safevi tehlikesini bertaraf etmek olmuştur.¹⁸⁵

Sadece askeri anlamda harekât planlamayan Yavuz Sultan Selim bir taraftan da ekonomik anlamda Safevi Devleti'ni zor durumda bırakmak için de çeşitli yollar izlemiştir. Bunun en bariz örneği XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Çaldıran Savaşı öncesi uygulanan ekonomik ambargodur. Yavuz Sultan Selim savaştan önceki ve sonra da uyguladığı bu politikasıyla Safevi Devleti'nin Anadolu üzerindeki ticari faaliyetlerini durdurmuştur. Yavuz Sultan Selim'in uyguladığı bu ekonomik ambargo ve ekonomik anlamda zora düşürme çabası, olayların içerisinde dini ve siyasi sebepler kadar ekonomik sebeplerin de belirleyici olduğunun göstergelerindedir.¹⁸⁶ Ancak Yavuz Sultan Selim'in uyguladığı Safevi Devleti'ni ekonomik anlamda zorda bırakmak için uyguladığı bu ambargo ilerleyen süreçte kendi ülkesine de ekonomik anlamda zarar vermiştir.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 85; Tansel, *a.g.e.*, s. 27; Emecen, "Selim I", s. 48.

¹⁸⁶Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 48; Saray, *a.g.e.*, s. 23; Peçevi, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁸⁷Özer Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 31, Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan ibrişim yasağı da denilen ekonomik ambargo Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunan en büyük ipek merkezi Bursa'yı da ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda ipek ücretlerinde artışlar meydana getirmiştir. Bkz: Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960.

Ayrıca görüldüğü gibi iki devlet arasındaki ticaret rekabeti sadece tek taraflı olarak etki etmemiş iki devletin ekonomilerini de olumsuz anlamda etkilemiştir. Osmanlı Devleti ile Safevilerin ticaret yolları üzerinde özellikle XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Anadolu üzerindeki ticaret yolları mücadelesi, daha sonra ise Osmanlı Devleti'nin özellikle Yavuz Sultan Selim dönemindeki doğu yönlü fetihlerle daha da genişlemiştir. Bu genişleme iki devlet için de daha geniş bir alanda mücadele etmek anlamına gelmiştir.¹⁸⁸

Sivas, Erzincan, Bitlis gibi döneminin kilit merkezlerini içerisinde barındıran Doğu Anadolu coğrafyası aynı zamanda güney yoluna Halep'e giden yollar için geçiş noktalarını da içine almaktaydı.¹⁸⁹ Gerek İran üzerinden Avrupa'ya giden tüccarların geçiş noktası halinde bulunması, gerek ise güney yoluna giden tüccarların geçiş noktası olması açısından bu bölge ticaret yolları adına iki büyük devletinde tam denetimi altına almak istediği bir bölge olmuştur.¹⁹⁰

Öyle ki Safevi Devleti de Osmanlı Devleti de ilk etapta bu bölge içerisindeki ticaret yollarının önemine haiz olmuşlardır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Safevi Devleti kurulduğundan itibaren özellikle Sivas ve Erzincan üzerindeki ticaret yollarında etkisinin kaybolmaması adına bu bölgeyi ele geçirmek için çeşitli propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁹¹

Diğer yandan Okyanusların aşılmasıyla boyut değiştiren ticaret hacmi de Anadolu'nun önemini arttırmıştır. Hürmüz Boğazı'nın¹⁹² Portekizliler tarafından ele geçirilmesi Safevi Devleti'nin deniz ticaretini engellemiştir. Deniz ticaretinin bu şekilde engellenmesi üzerine Safevi Devleti için Anadolu, Suriye ve Akdeniz'e ulaşabilmek adına çok önemli bir konuma geçmiştir.¹⁹³

---

¹⁸⁸Ayşe Pul, "Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2013, s. 280.

¹⁸⁹ Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 278.

¹⁹⁰Göknur Göğebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 459.

¹⁹¹Hammer, *a.g.e.*, C.2, s. 564; Tekindağ, *a.g.m.*, s.75; Farzalı, *a.g.m.*, s. 11.

¹⁹²Hürmüz Boğazı: Umman Körfezi ile Basra Körfezi arasında bulunmaktadır.

¹⁹³Mustafa Bilge, "Hürmüz", *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s. 498; Azimli, *a.g.m.*, s. 105.

Bu noktada Safevi Devleti'yle Osmanlı Devleti arasında ilk yıllarda sınır durumunda da bulunan Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ticaret yollarının önemi her iki devlet için de artmış, Osmanlı sultanları bu bölgenin tamamını ele geçirmek istemişlerdir. 1514 yılında gerçekleştirilen Çaldıran Savaşı bu yollar üzerinde tam denetimi ele geçirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁴

Çaldıran Savaşı süreci incelendiğinde Doğu Anadolu ticaret yolları üzerinde tam denetim elde etmek isteyen Osmanlı Devleti'nin bu anlamda büyük bir başarı kazandığını gösterir. Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e kadar yürüyen Yavuz Sultan Selim hem siyasi hem de ticaret yollarını ele geçirmek adına büyük bir başarı elde etmiştir. Sonuç olarak ise Osmanlı Devleti Doğu Anadolu üzerinde bulunan Tebriz-Halep yolu ve Bursa'dan başlayarak Tebriz'e kadar uzanan ticaret yollarını ele geçirmeyi başarmıştır. Diğer yandan ise Memlük Devleti'nin ele geçirilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti Süveyş Kanalı'na¹⁹⁵ kadar olan uluslararası ticaret yollarının kontrolünü de ele geçirmiştir.¹⁹⁶

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ticaret yolları mücadelesinin ilk kısmını oluşturan Doğu Anadolu'daki ticaret yollarının kontrolü meselesi Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı kazandığı Çaldıran Savaşı'yla kapanmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim dönemindeki doğu yönlü fetihleriyle sınırlarını genişletmiştir. Bu genişleme ise Osmanlı Safevi ticaret yolları mücadelesine bir yenisini daha eklemiştir. Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim dönemindeki bu genişlemeyle birlikte Baharat yolu ve Hint Deniz yolu diye bildiğimiz bölgelerde söz hakkını kendinde görmüştür. Osmanlı Safevi ilişkilerindeki ticaret yolları mücadelesi ise Anadolu üzerinden Orta Doğu ve Kafkasya bölgesine kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

c) İrakeyn Seferleri Ve Sonrasında Ticaret Yolları Mücadelesi

---

¹⁹⁴Pul, *a.g.m.*, s. 280; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 85; Tansel, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁹⁵ Süveyş Kanalı: Mısırda bulunmaktadır. Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan yapay su yoludur.

¹⁹⁶Azimli, *a.g.m.*, s. 106.

İlk yıllarında daha çok batı fetihleriyle ilgilenen Sultan Süleyman'ın batı ile anlaşma yaptıktan sonra yönünü doğuya çevirmiştir. Sultan Süleyman tahta geçtiği 1520 yılından itibaren babası Yavuz Sultan Selim döneminde İran'a uygulanan ambargoyu kaldırmıştır. Sultan Süleyman'ın ticari anlamda ambargolar üzerinde düzenlemeler yaparak ekonomik hayatı normale döndürmek istemesi, bu bölgelerdeki denetimi sağlamak adına atmış olduğu ilk adım olarak görülebilir. Önce ticari hayatı normale döndüren Sultan Süleyman daha sonra ise bu ticaret yollarının daha da fazla kullanılması adına tüccarların zararlarını tazmin etmek için çok fazla çaba göstermiştir. Ticaret hayatını normale döndürmede amacına ulaşan Sultan Süleyman'ın ise bir diğer hedefi olan ticaret yolları üzerindeki denetim için harekete geçmiştir.¹⁹⁷

Sultan Süleyman döneminde 1533-1555 yılları arasında yapılan İran Seferleri her ne kadar siyasi bir zorunluluk olarak algılsa da seferler incelendiğinde ekonomik boyutun da olduğu görülür. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği yıl olan 1512 ile 1520 yılları arasında yapmış olduğu fetihleriyle Doğu Akdeniz ticaret yollarının ele geçmesinin ardından Osmanlı Devleti ilk olarak buradaki Portekizlilerin ele geçirmiş olduğu etkinliği yok etmeye çalışmıştır.¹⁹⁸ Portekiz tehlikesini bertaraf eden Osmanlı Devleti bundan sonra ise Tebriz'den gelip Anadolu'dan devam eden ipek yolu üzerinde denetimi ele geçirmek için harekete geçmiştir. Baharat ticareti için kıymetli olan Bağdat-Basra-Halep ticaret yolunu kendi denetimine almak isteyen Osmanlı Devleti İrakeyn Seferleri'ni gerçekleştirmiştir.¹⁹⁹

Özellikle ilk 1533-1535 yıllarında gerçekleştirilen ilk sefer sırasında 1534'te Bağdat'ın Osmanlı kontrolüne girmesi ve daha sonra Basra'nın Osmanlı tarafından denetim altına alınması da seferin amaçlarından birinin ticaret yollarını denetim

---

¹⁹⁷Kılıç, *XV Ve XVI. Yüzyıllarda..*, s. 35; Allouche, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁹⁸Portekizlerle mücadele için bkz: Muhammet Yakup Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul 1974, s. 102.

¹⁹⁹Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet Ve İlişkileri", *TD*, XXXI, 1977, s. 71.

altına almak olduğunu göstermektedir.²⁰⁰ İlk Sefer sırasında Bağdat'ın ele geçirilmesi, daha sonra Tebriz için hareket edilmesi de fetihlerin ticaret yollarıyla alakasının olduğunu kanıttır. Tebriz kontrolden çıktıktan sonra 1548-59 yılında tekrar bu bölgedeki denetim için harekete geçilmesi ve daha sonra Nahcivan üzerine yapılan son seferde ticaret yollarının denetimi için önemli noktaları içermektedir.²⁰¹

Osmanlı Devleti bu seferlerin neticesinde Basra-Bağdat-Halep ticaret yollarını kendi denetimi altına almayı amaçlamıştır. Bu yol aynı zamanda Anadolu üzerinden Tebriz'e devam eden tüccarların ipek ticareti için kullanmış oldukları yol olarak da bilinmektedir. Tüccarların ticaret rotaları incelendiği zaman bile Osmanlı Devleti'nin bu seferlerindeki amaçlarından birinin de bu yolların denetimi olduğu görülür.

Diğer yandan Safevi Şahı Tahmasp ise Osmanlı Devleti'nin çekildiği dönemlerde bu bölgelerdeki denetiminin kaybolmaması adına her ne kadar askeri bir harekate kalkışmamışsa da askeri hareket harici bütün yöntemleri deneyerek bu bölgelerdeki denetimi kaybetmemek adına birçok yıldırma caydırma ve tahrip faaliyetlerde bulunduğunu anlatmıştı. Tahmasp'ın bu politikaları altında muhakkak ki ticaret yollarındaki denetimini kaybetmeme amacı da vardır.

Osmanlı-Safevi ticaret yolları mücadelesinin ilk bölümünü oluşturan kısımda Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim dönemindeki 1514 Çaldıran galibiyeti ve Sultan Süleyman döneminde 1533-1555 yılları arasında gerçekleştirdiği seferler sayesinde istediği amaca ulaştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti 1555 yılında Safevi Devleti'yle imzalamış olduğu Amasya Antlaşması'na kadar Anadolu içerisindeki ticaret yollarını ve Tebriz'e kadar uzanan ticaret yollarını kendi hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Ayrıca güney yönlü fetihler sayesinde de baharat yolu diye adlandırdığımız ticaret yolunu kendi denetimi altına almıştır.²⁰²

---

²⁰⁰Nasuhü's-Silahi(Matrakçı), *a.g.e.*, s.44; Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", DİA, C19, İstanbul 1993, s. 117.

²⁰¹Mehmet İplikçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahcivan Seferi*, Ankara 2003, s. 34.

²⁰²Salih Özbaran,"XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *TED*, XXV, 1971, s. 53.

Amasya Antlaşması bu açıdan bakıldığı zaman ise Safevi Devleti'nin bu ticaret yollarının denetimini Osmanlı Devleti'ne bıraktığının bir onayıdır. Amasya Antlaşması'ndan sonraki süreçte uzun bir süre bu bölgelerin Osmanlı denetiminde kalmıştır. Tabii bu süre içerisinde Safevi Devleti propaganda hareketleri sayesinde bu bölgede varlığının bütünüyle kaybolmasını engellemiştir. Safevi Devleti ticaret yollarının kilit noktası olan Sivas, Erzincan gibi bölgelere propaganda faaliyetlerini arttırmıştır.

Şah Tahmasp'ın 1576'da ölümünden sonra ise Sultan Süleyman ile yapılan Amasya Antlaşması'nın hükümleri açıkça çiğnenmiştir. Diğer bir yandan Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki ekonomik denetimin de birçok açıdan engellendiğini gören Osmanlı Sultanı III. Murad'ın ise bu denetimi yeniden ele geçirmek adına 1578 yılında başlayıp 1590 yılında biten uzun masraflı ve meşakkatli geçecek olan 12 yıllık İran Seferlerine çıkmıştır.

d) İran Seferleri Ve Sonrasında Ticaret Yolları Mücadelesi

Osmanlı Devleti'yle Safevi Devleti arasında gerçekleşen XVI. Yüzyılın ikinci yarısındaki İran Seferleri ticaret yolları açısından değerlendirildiğinde ise Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu ticaret yollarını savunmayı ilk hedef olarak belirlediği görülmektedir. Osmanlı Devleti bu seferler sırasında denetiminde olan ticaret yollarını korumayı amaçlamıştır. Aynı zamanda da fırsat bulup yeni yerleri de kendi sınırlarına katmıştır.

Osmanlı Devleti bu seferlerle Safevi sınırları içerisinde bulunan Azerbaycan'ın bir kısmı ile Gürcistan bölgesini ele geçirmek istemiştir.²⁰³ Bunda ise önemli etkenlerden biri ise Hazar Denizi kıyısındaki ipek üretimi yerlerini ele geçirerek buradan Kafkasya'nın kuzeyine çıkan ticaret yollarını denetimi altına almaktır.²⁰⁴

Bu seferler hem ekonomik anlamda hem de siyasi anlamda iki devlet için de uzun ve yorucu olmuştur. Ticaret yollarının denetimi iki devletin karşı karşıya tekrar getirmiş, karşılıklı çıkar çatışması yaşayan iki devlet ekonomik anlamda bu

²⁰³Hüsamettin Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s. 314.

²⁰⁴Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*....s. 34.

mücadeleyi diğerine kaptırmamak adına büyük mücadele vermiştir. Bu seferler sırasında birçok bölgenin el değiştirmesi ve sürekli olarak oyalama taktiği uygulayan Safevi Devleti'nin barış görüşmeleri bölgelerdeki denetim için önemlidir.²⁰⁵

Uzun ve yorucu olan bu seferlerin sonucunda ise 1590 yılında iki devlet arasında anlaşma sağlanmıştır.²⁰⁶ Ferhat Paşa Antlaşması' Osmanlı Devleti'nin lehine gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti denetimini kaybetmiş olduğu yerlerdeki kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Osmanlılar 1590 yılındaki antlaşmayla Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan'a hâkim olmuşlardır. Burada üretilen ipeği Halep'e nakledip, oradan da Venedik ile diğer Avrupa devletlerine satmayı başlamışlardır.²⁰⁷ Bu anlaşmanın neticeleri arasında Osmanlı Devleti'nin kontrolünü kaybettiği ticaret yollarının denetimin yeniden ele geçirmekle kalmadığı kuzey yolları üzerindeki ticaret hacmini de genişlettiği görülür.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan diğer mücadele 1578 yılında başlamış ve 1590 yılında yapılan Ferhat Paşa Antlaşması'yla son bulmuş gibi görünse de özellikle XVI. Yüzyılın sonlarında Safevi tahtına oturan Şah Abbas'ın uyguladığı siyasetle tekrar ön plana çıkmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Safevi Devleti tahtına oturan Şah Abbas özellikle Osmanlı Devleti'nin ticaret yolları üzerindeki denetimini ortadan kaldırmak için önemli siyasi hamleler yapmıştır.²⁰⁸ Tahta çıktığı ilk yıllarda Safevi Devleti içerisinde çeşitli reformlar ve düzenlemeler yapan Şah Abbas ilk etapta doğudaki komşusu olan Özbeklere karşı üstünlük kurmuştur. Özbeklerle olan mücadelesinden sonra yönünü batıya çevirmiştir.

Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti politikasını diğer Safevi şahları gibi çekingen bir tavır olmamış aksine cesur hamleler ile Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaya çalışmıştır. Şah Abbas bu bağlamda ilk adımı Osmanlı Devleti'nin ele

---

²⁰⁵Emecen, "Selim II", s. 416; Selaniki, *a.g.e.*, s.69; Hammer, *a.g.e.*, C.3, s. 936; Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.

²⁰⁶Aliyev Salih Muhammedov, "İran", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 407.

²⁰⁷Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 35.

²⁰⁸Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 247; Sümer, "Abbas I", s. 18; Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*, s. 267.

geçirmiş olduğu ticaret yollarını ve uluslararası ticaretten elde ettiği gelirleri engellemeye çalışmasıdır.²⁰⁹

Şah Abbas gerçektende Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi, askeri ve ekonomik anlamda XVI. yüzyılın sonuna kadar kaybedilen prestijini yeniden kazanmak adına birçok alanda yenilikler yapmıştır. Ekonomik anlamda İpek yolunun yönünü değiştirmeye çalışan Şah Abbas böylelikle Osmanlı Devleti'ni ekonomik anlamda da zor durumda bırakmak istemiştir.²¹⁰ Ekonomik anlamda büyük getirileri olan bu ticaret yollarının Osmanlı Devleti açısından önemini çok iyi bilen Şah Abbas uluslararası ticarete Osmanlı Devleti'nin gücüne karşı yeni bir alternatif oluşturmaya çalışmıştır. Kendisine ekonomik anlamda güç katacak ittifaklar aramaya başlamıştır.

Bu bağlamda Şah Abbas'ın ilk adımı kuzey bölgesinde bulunan Ruslarla yaklaşma çabasıdır. Şah Abbas kendi sınırları içerisinde bulunan ipek ticaretini Rusların sınırları üzerinden Avrupa'ya dağıtıp Osmanlı Devleti'ni bu ticaret gelirinden mahrum etmek istemiştir. Ruslarla ittifak çalışmalarına özel bir çaba gösteren Şah Abbas'ın Ruslarla olan ekonomik ittifak çalışmaları muhakkak ki Osmanlı Devleti'nin tekelinde bulunan ticaret yollarına karşı alternatif bir güç oluşturma çabasıdır.²¹¹

Safevi ekonomisinde ticaret yapan kesimlerden biri de Ermeniler idi. Şah Abbas'ın ticarete başarılı olmak için Ermenileri dönemin başkenti olan İsfahan'a getirmiştir. Amacı Ermenileri kullanarak ticaret yollarındaki Osmanlı Devleti'ne karşı kaybetmiş olduğu denetimi tekrar ele geçirmektir. Bunun için Şah Abbas ticaret yapan Ermeni kesimi sarayın koruması altına almış, aynı zamanda da kredi kolaylıkları sağlanmıştır. Ermeni tüccarlar vergiler düşük bir şekilde ticaret yapmış ve İstanbul, Hollanda ve Livorno gibi dönemin önemli ticaret merkezlerinde geniş bir ticaret ağı kurmuşlardır. Şah Abbas Ermeniler tarafından yapılan ticaretten elde

---

²⁰⁹Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*, s. 266.

²¹⁰Rudolph P. Matthee, *Politic of Trade in Safavid Iran Silk for Silver*, Cambridge University Press 1999, s. 61.

²¹¹Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*,s. 34.

ettiği gelirleri ise kendi ülkesinde yapacağı askeri ve idari reformların finansmanında kullanmıştır.²¹²

XVI. Yüzyılın sonu ve XVII. Yüzyılın başında Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne kaptırması olduğu ticaret yollarını tekrar kendi kontrolüne almak için harekete geçmiştir. Özellikle XVI. Yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarında Şah Abbas güneyden gelen ticaret yollarını Basra Körfezi'nden itibaren kendi bünyesine katmayı hedeflemiştir. Bu mücadelenin yavaş bir şekilde kuzey bölgelere doğru gelmesi ve burada Osmanlı Devleti'nin bulunması Osmanlı-Safevi devletleri arasındaki 1590 yılındaki antlaşmadan sonraki huzur ortamını tekrar bozmuştur. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Kafkasya'daki ticaret yolları denetimi önce zayıflatmayı amaçlayan Şah Abbas çok zaman geçmeden buralarda Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunan birçok şehri ele geçirmiştir.²¹³ Bu anlamda XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren gerilmeye tekrar başlayan Osmanlı-Safevi ilişkileri XVII. Yüzyıl başlarında tekrar savaş durumuna gelmiştir.

Safevi Devleti ve Osmanlılar arasında gerçekleştirilen ticaret yolları mücadelesini XVI. yüzyıl boyunca gerçekleşmiş üç büyük hadise üzerinden anlatmaya çalıştık. Bunların ilki Yavuz Sultan Selim dönemindeki Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte başlayan Osmanlı-Safevi ilişkilerinde Çaldıran Savaşı öncesi yapılan ekonomik ambargolar ve Doğu Anadolu üzerindeki kilit noktalar olan Erzincan ve Sivas gibi kentlerdeki ticaret yollarını denetim altına alma dönemidir. Aynı zamanda Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemindeki doğu seferlerindeki başarılar iki devlet arasındaki ticaret yolları mücadelesinin genişlemesine de sebep olmuştur.

Diğer bir dönem ise Sultan Süleyman (1520-1566) dönemindeki İran Seferlerinin Bursa-Tebriz hattındaki ticaret yollarının ele geçirilmesidir. 1555 yılındaki Amasya Antlaşması Şah Tahmasp'ın (1524-1576) bir bakıma bu ticaret yollarının denetimini Osmanlı Devleti'ne bırakmasıdır. Safevi tahtına geçen Şahlar 1555 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin bu ticaret yolları üzerindeki denetimini kabul etmemiş bu anlamda Anadolu üzerindeki propagandalarına hız vermişlerdir.

---

²¹²Suraiya Faroqhi, "Krizler Ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2004, s. 544; Gündüz, "Safeviler", s. 456.

²¹³Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 259.

Bu olaylar ise Amasya Antlaşması'yla sağlanan huzur ortamının bozulmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 1578 yılına kadar ticaret yollarındaki denetimin azalması üzerine de III. Murat (1574-1595) sefer düzenleme kararı alınmış ve İran Seferleri 12 yıl kadar sürmüştür. 1590 yılındaki Ferhat Paşa Antlaşması bu anlamıyla düşünüldüğünde Osmanlılar açısından avantaj olarak görülmektedir. Osmanlılar bu anlaşma sayesinde tekrar ticaret yolları üzerindeki denetimi ele geçirmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş XVI. Yüzyılın sonlarına doğru başa geçen Şah Abbas'ın (1587-1629) ticaret yolları üzerindeki denetimi ele geçirme politikaları Osmanlı Safevi mücadelesini yeniden başlatmıştır. Şah Abbas dönemine kadar Osmanlı-Safevi mücadelesinde sürekli avantajlı olan Osmanlı Devleti'nin bu dönemde avantajını kaybettiği görülmektedir.

2) Ticaret Bölgelerini Ele Geçirme Mücadelesi

XVI. Yüzyılın başında siyasi birliğini tamamlayan Safeviler özellikle kuruluş yıllarında Şah İsmail döneminde On İki İmam Şiiliğini devletin resmi dini olarak ilan etmiştir. Bu mezhebi resmi olarak tanınmasından sonra dini anlamda kendi sınırlarında ve çevresinde bu mezhebe hizmet etmek için çeşitli yollarla propagandalar yapmıştır.²¹⁴

Şah İsmail döneminde sınırların genişlemesiyle birlikte Safevi Devleti Memlûklularla Mısır bölgesi, Osmanlılarla ise Anadolu üzerinde bölgesel mücadeleler vermiştir. Ayrıca Safevi Devleti'nin hâkimiyet sahalarının sürekli şekilde genişlemesi Anadolu, Suriye ve Mısırdaki bulunan devletlerin bu tehlike karşısında tedbir almasına neden olmuştur.

Daha kurulduğu ilk yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir siyaset izleyen Safevi Devleti'nin ise aynı saldırgan politikayı Memlûklularla Devleti'ne dengeleri göz önünde bulundurarak uygulamamış olması, bu yaşanan olayları sadece mezhepsel anlamda olmadığını göstermektedir. Doğu komşuları Özbeklerle mücadele ettiği sırada batı komşuları olan güçlü iki devlet Osmanlı ve Memlûklularla aynı anda mücadele edemeyeceğini bilen Şah İsmail Osmanlı Devleti'ne karşı

---

²¹⁴Yazıcı, "Şah İsmail", s. 275; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, s. 230.

saldırgan bir politika uygularken Memluklu Devleti'ne karşı ise dostane ilişkiler gerçekleştirmiştir.²¹⁵

Osmanlı Devleti ise Safevi Devleti'nin kurulduğu XVI. yüzyıldan itibaren bu devletin sınırlarını ve etki ettiği alanları çok iyi tetkik etme fırsatı bulmuştur. XVI. Anadolu üzerindeki kitleler üzerinde de etkisini çok iyi gören Osmanlı Devleti Safevi Devleti'yle sürekli olarak stratejik ve önemli bölgeler için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Safevi Devleti de Anadolu üzerindeki Türkmen kitleler üzerinde etkisini çok iyi biliyordu. Bu anlamda Safevi Devleti Osmanlı Devleti'ni bu kitleleri kullanarak Anadolu'dan Avrupa'ya atmak İran ve Anadolu'yu kapsayacak bir dünya imparatorluğu kurmak istiyordu.²¹⁶

Osmanlı Devleti ise ilk etapta doğuda yükselen Safevi Devleti'ne karşı hep tetikte olarak çeşitli bölgesel güçlerle işbirliği yapmış ve bu devleti izleyerek kendisine gelebilecek tehlikeler karşısında tedbirli olmuştur. İki devlet XVI. Yüzyıl boyunca ise birçok kere karşı karşıya gelmiştir. Siyasi, ekonomik ve askeri anlamda sürekli mücadele veren iki devletin de önemli bölgeleri ve bölgelerde bulunan ticaret yollarını ele geçirmek ise amaçları arasında olmuştur.

a) Doğu Anadolu Mücadelesi

Safevi Devleti'yle Osmanlı Devleti'nin ise XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Anadolu, içerisinde barındırdığı ticaret yolları nedeniyle iki devletin de mücadele ettiği yerlerin başında gelmiştir. Bu bölge üzerinde sağlanacak denetim gerçekten iki devlet için de ekonomik, siyasi ve stratejik anlamda büyük bir gücü elde etmesi anlamına geliyordu.

Akıllı bir siyasetçi olan Şah İsmail ise Doğu Anadolu'nun denetimin tamamıyla Osmanlı Devleti'nin elinde olmasının kendi ülkesine zarar vereceğini biliyordu. Bu anlamda Şah İsmail tahta çıktığı ilk yıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne

---

²¹⁵Mübariz Ağalarlı, "XVI. Yüzyılın Başlarında Safevi Devleti'yle Memlük Devleti Arasındaki Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Uşak 2010, s. 126.

²¹⁶Karaca, *a.g.m.* s. 413; Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 271.

karşı saldırgan bir politika izleyerek bu bölgede Osmanlı hâkimiyetini kırmak adına siyasi, dini ve ekonomik bütün yolları denemiştir.²¹⁷

Özellikle Şiilik propagandası üzerinden Anadolu'da etkinliğini arttırmayı amaçlayan Şah İsmail bu araç vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin içerisindeki halklar üzerinde etkili olmuştur. Şah İsmail'in bu politikasına karşılık ise döneminin ilk padişahı olan II. Bayezid pasif bir politika izlemeyi tercih etse de tedbir almayı da ihmal etmemiştir. II. Bayezid'in bu yumuşak ve hoşgörülü siyaseti ise Şah İsmail'in işine gelmiş gizli bir şekilde Anadolu üzerinde etkin propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir.²¹⁸

Babasının bu yumuşak politikasına karşı daha şehzadeliği sırasında Şah İsmail'in bu propaganda faaliyetlerinin tehlikesini görme fırsatı bulan Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonraki ilk hedefi Şah İsmail'e ağır bir darbe vurmaktır. Bu anlamda özellikle Doğu Anadolu bölgesinde tam denetim sağlamak isteyen Yavuz Sultan Selim hem devlet sınırları içerisindeki Şah İsmail tehlikesini bertaraf etmek, hem de Doğu Anadolu bölgesinde tam denetim sağlayabilmek için Şah İsmail üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu anlamda 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı Osmanlı Devleti adına büyük bir başarıdır.²¹⁹

Çaldıran Savaşı'yla Yavuz Sultan Selim amaçlarına ulaşmıştır. Bu savaş sayesinde Yavuz Sultan Selim birçok stratejik noktayı özellikle Erzincan'ı Osmanlı Devleti topraklarına katması bu bölge üzerinde Osmanlı Devleti'nin denetimi ele geçirmesi demektir.²²⁰ Ayrıca yine bu savaş sonucunda ele geçirilen Diyarbakır stratejik anlamda çok önemli bir şehir olarak ön plana çıkmıştır²²¹. Özellikle Safevi Devleti'nin Anadolu ve Halep'e geçiş yolları üzerinde bulunan bu şehir daha sonraki süreç için Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ni yakından izlemesi adına önemli bir yerdi.²²²

---

²¹⁷Yazıcı, "Şah İsmail", s. 413.

²¹⁸Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 273; Karaca *a.g.m.*, s. 412; Turan, *a.g.m.*, s. 231.

²¹⁹Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 4; Tekindağ, *a.g.m.*, s. 74; Farzalı, *a.g.m.*, s. 11.

²²⁰İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s. 319.

²²¹Nejat Göğnüç, "Diyarbakır", *DİA*, C.9, İstanbul 1994, s. 467; Varlık, *a.g.m.*, s. 195.

²²²Allouche, *a.g.e.*, s. 112.

Güneydoğu Anadolu'daki bu şehrin Osmanlı himayesine geçmesi ekonomik anlamda da kontrolü Osmanlıya geçmesi anlamına gelmekteydi. Bu şehir üzerinden özellikle Halep'e gitmek isteyen tüccarlar yakın takip altına alınmıştır. Çaldıran Savaşı her ne kadar saldırı savaşı gibi gözükse de aslında Anadolu'da yükselecek olan Safevi tehlikesine karşı bir savunma savaşıydı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Anadolu'daki Şah İsmail (1512-1520) tehlikesine karşı büyük bir darbe indirmiş olsa da Safevi Devleti bu bölgenin stratejik öneminden dolayı bölge üzerinde propagandalarına devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Çaldıran Savaşı'ndan sonra yapmış olduğu başarılı doğu seferleriyle Mısır'ı ele geçirerek Kızıldeniz kıyılarına ulaşması ise Osmanlı-Safevi mücadelesinin sahasını genişletmiştir.

b) Ortadoğu Mücadelesi

Yavuz Sultan Selim'den sonra yerine geçen oğlu Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında da yapmış olduğu başarılı Avrupa seferleri Osmanlı Devleti'nin sınırlarını üç kıtaya ulaştırmıştır. Sultan Süleyman döneminin ilk yılları incelendiğinde doğu yönlü fetih hareketlerinden daha ziyade batı yönlü fetihler ve mücadeleler ön plana çıkmaktadır. Saltanatının ilk yıllarında batılı devletlerle olan mücadelesine devam etmiş olan Sultan Süleyman doğu komşusu olan Safevi Devleti'yle mücadele etmek yerine pasif bir politika izlemiştir. Reel politikanın gereği olarak Sultan Süleyman Avrupa devletleriyle anlaşma sağlayana kadar bu politikayı sürdürmüştür. Safevi Devleti ise bu dönemi taht kavgalarıyla geçirdiğinden dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Osmanlı Devleti'nin batı ile olan mücadelelerinin bitmesi ve komşusu Safevi Devleti'nin başına Şah Tahmasp'ın (1524-1576) geçmesiyle Osmanlı Safevi mücadelesi yeniden başlamıştır.²²³

Sultan Süleyman ile Şah Tahmasp'ın bölgesel mücadelesi Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Arap dediğimiz bölgelerinde geçmiştir Sultan Süleyman'ın ilk hedefi babası zamanında Safevi Devleti'ne vurulmuş olan Çaldıran darbesiyle ele geçirilen yerleri korumak ve buralarda Osmanlı otoritesini güçlendirmek olmuştur.

---

²²³Allouche, *a.g.e.* ,s. 147.

Ayrıca Sultan Süleyman stratejik, siyasi ve ekonomik olarak önemli bir yer olan Azerbaycan'ı da Osmanlı denetimine sokmak istemiştir.

Ayrıca Memlukluların ortadan kaldırılmasıyla birlikte komşuluk sınırlarının sahası genişleyen Osmanlı Devleti ile Safeviler Irak-ı Arap bölgesi diye tabir edilen günümüzde Irak sınırlarını kapsayan bölge için mücadele etmiştir.²²⁴ Irak-ı Arap bölgesi ekonomik anlamda değerlendirildiğinde ise çok önemli bir yere sahip idi. Uzakdoğu ve Hindistan'dan gelen ticaret yolları bu bölgede keşişiyordu. Ayrıca dönemin önemli bir ticaret metası olan baharatlar bu yol kullanılarak Basra Limanı'na getiriliyor kervanlarla Bağdat'a sevk edilip Halep'e gönderiliyordu.²²⁵ Önemli transit geçiş noktalarını barındıran Irak-ı Arap üzerindeki denetim bu anlamıyla iki devlet içinde büyük kazanç demektir.²²⁶

Bu amaçlar için 1533 yılından itibaren 1555 yılına kadar doğu seferlerini gerçekleştirmiş olan Sultan Süleyman'ın yukarıda zikrettiğimiz amaçlarına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin askeri anlamda en güçlü olduğu dönemlerde yapılmış olan bu seferlere karşılık ise Safevi Devleti geri çekilmiştir. Şah Tahmasp Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü bildiği için Osmanlı Devleti'yle yapılacak olan bir savaşın kendi devlet bekası için kötü sonuçlar doğuracağından mücadele ve savaşmak yerine geri çekilme, tahrip ve yıldırma politikası uygulamıştır. İlk Irakeyn seferinin sonucu olarak Tebriz, Bağdat gibi önemli stratejik şehirler ele geçirilmiştir.²²⁷ Daha sonra ise bu bölgenin güneyinde bulunan dönemi önemli şehirlerinden Cezire, Katif, Hüzeyfedeki beylerinin Osmanlı üstünlüğünü kabul etmeleri Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti Irak-ı Arap bölgesinde tam hâkimiyet sağlamıştır.²²⁸

İlk seferin böyle başarılı sonuçlanmasından sonra Osmanlı Devleti iki defa daha Safeviler üzerine sefer düzenlemiştir. İlk etapta özellikle Doğu Anadolu

---

²²⁴ Irak-ı Arap için bkz: Ek.9.

²²⁵Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal Ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C.1, çev: Halil Berkay, İstanbul 2001, s. 397.

²²⁶Özer Küpeli, *Irak-ı Arap'ta Osmanlı Safevi...*, s. 229.

²²⁷Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 457.

²²⁸İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu Ve Memun Bey'in Hatıraları", *Bellekten*, S.XXXVII/146, TTK, Ankara 1973, s. 193.

Bölgesi'ndeki güvenlik adına Van gibi önemli bir şehir Osmanlı denetimine girmiştir. 1554 yılında çıkan sefer sonucunda Osmanlı Devletince Revan ve Nahçıvan'ın ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ne karşı bölgesel anlamda elini çok güçlendirmiştir. Sultan Süleyman'ın (1520-1566) en başından beri amaçladığı bölgelerden daha fazlasını 1555 yılında imzaladığı Amasya Antlaşmasıyla Şah Tahmasp'a kabul ettirmiştir.²²⁹

Bunun sonucu başından itibaren Osmanlı ve Safevi Devleti arasındaki bu mücadelenin sonucu olarak Irak-ı Arap bölgesi ve Azerbaycan'ın kontrolü Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Bu seferlerin neticesinde Osmanlı Devleti Safevileri büyük ve yorucu askeri hareketlerle yok edemeyeceğini, Safeviler ise Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamış olduğu Kızılbaş politikalarının onlara büyük zararlar veremeyeceğini anlamışlardır.²³⁰

Bu anlamda her iki tarafta bu seferlerden sonra politikalarını çeşitlendirmiş ve mücadeleyi farklı alanlara yaymışlardır. Irak-ı Arap ve Azerbaycan üzerindeki önemli şehirlerin Osmanlı denetimine girdikten sonraki süreçte ise Osmanlı-Safevi mücadelesi bir fiil durulmuş gibi gözükse de aslında iki devletin mücadelesi gizli bir şekilde devam etmiş ve bu mücadelelerde kendilerine destek olacak ittifaklar aramışlardır.

Amasya Antlaşması tam bir anlaşma vasfı görmemiş iki devlet arasında karşılıklı çıkarlar doğrultusunda yapılan mektuplaşmalar olarak değerlendirilmişse de Osmanlı Devleti'nin amacına uygun hareket ederek bölgesel anlamda avantajı ele geçirdiği bir anlaşma olmuştur. Sultan Süleyman böylelikle hem Doğu Anadolu'daki ele geçirilen yerlerdeki otoritesini güçlendirmiş, hem de Irak-ı Arap bölgesinde Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü Safevi Şahı Şah Tahmasp'a kabul ettirmiştir.

c) Kafkasya Mücadelesi

Amasya Antlaşması'ndan sonraki süreçte iki devlet arasındaki ilişkilerde Şah Tahmasp'ın vefatına kadar Amasya Antlaşması'nın hükümleri geçerli olmuştur.²³¹

²²⁹Peçevi, *a.g.e.*, s. 329; Emecen, "Amasya", s. 4; Kütükoğlu, "Tahmasp", s. 645.

²³⁰Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 8.

²³¹Gündüz, "Tahmasp", s. 414.

Şah Tahmasp bu süreçte doğu komşuları olan Özbeklerle mücadelesine yönelmiştir. Ayrıca iç meselelerde de çeşitli düzenlemeler yapmak adına zaman kazanmıştır. Ancak Şah Tahmasp'ın ölümüne kadar olan bu süreç onun ölümünden sonra değişmiştir.

Onun ölümünden sonra Safevi Devleti içerisinde taht mücadelelerinin başlaması, diğer yandan Osmanlı Devleti için doğuda Safeviler kadar tehlike olan Rusya'nın ortaya çıkması bu bölgede dengeleri değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin doğu politikasını yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur²³²

Özellikle Kafkasya diye bildiğimiz bölge bu anlamda Osmanlı Devleti açısından özel bir anlam ifade ediyordu. Osmanlı Devleti Rus tehlikesini ortadan kaldırmak adına Astarhan bölgesine bir sefer düzenledi. Bu sayede Rusların Volga Nehrinden uzaklaştırılması amaçlandı. Ruslar bu şekilde Volga'dan uzaklaştırılırken diğer yandan da İran arka taraftan kuşatılmak istenmiştir. Kafkaslardaki hanlarla doğrudan ilişki kurularak Hazar Denizi'nin kuzey tarafından geçen ticaret yollarının denetimi ele geçirilmek istenmiştir.²³³ Birçok anlamda avantaj elde edebilmek adına çıkarılan bu seferin sonucu ise istenildiği gibi olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin başarısızlık sonucunda doğu siyaseti yön değiştirmiştir.

1578 yılından itibaren Osmanlı Devleti doğu komşusu olan Safevi Devleti'yle tekrar savaş durumuna geçmiştir. Bu seferde amaçlanan Hazar Denizi'ne kadar Azerbaycan bölgesinin ele geçirilerek Safevi ve Rus tehditlerinin buradan uzaklaştırılması ve aynı zamanda Orta Asya hanlıklarıyla doğrudan irtibat kurulmasıdır.²³⁴

1578 Yılında başlayana İran Seferleri Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti açısından özellikle Kafkasya bölgesindeki ticaret yollarının ele geçirilmesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti özellikle bu seferler sırasında Safevi Devleti'nin bir diğer komşusu olan Özbeklerle anlaşma yapmaya çalışarak Safevi Devleti'ni iki büyük güç arasında sıkıştırmaya çalışmıştır. Safevi Devleti de bu ittifaka, Rus ittifakıyla cevap vermeye çalışmıştır. Ancak Ruslar ise Safevi Devleti'yle ittifak yapmadan önce

---

²³²Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", s. 363.

²³³Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 8.

²³⁴Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 9.

Safevi Osmanlı savaşının sonucunu beklemiş Safevi Devleti'yle siyasi anlamda değil ekonomik anlamda ilişkilerini devam ettirmiştir.²³⁵

1578 yılında başlayan ve on iki yıl gibi karşılıklı mücadeleler şeklinde devam eden Osmanlı Safevi savaşları sırasında birçok bölge el değiştirmiştir. Uzun ve masraflı süren bu seferlerin sonucunda ise Osmanlı Devleti özellikle amaçladığı Kafkasya bölgesinin denetimi için avantajı ele geçirmiştir. Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan bölgesinde Kafkasya yollarının denetimi buradaki Safevi tehlikesinin uzaklaştırılması ve arkasındaki Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti stratejik anlamda çok önemli adımlar atmıştır. Ayrıca Tebriz gibi Safevi Devleti'ne başkentlik yapmış bir şehir ele geçirilmiştir. Tebriz hem stratejik anlamda önemli bir şehir hem de ipek ticareti açısından çok önemli ekonomik bir şehir idi.

Ancak bu seferlerden sonra özellikle Osmanlı Devleti ekonomik anlamda zor zamanlara girmiştir. XVI. Yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti bu seferin etkisiyle kendi içerisinde siyasi ve askeri anlamda düzeninin bozulmasının hızlandığı bir dönem olmuştur. Safevi Devleti açısından ise Kafkasya bölgesindeki bu kayıplar sonucunda içeride kargaşalar çıkmıştır. Bu kayıpların ardından Safevi Şahı Hudabende 1578 yılında tahttan indirilmiş yerine Şah Abbas geçmiştir. 1588 yılında Osmanlı Devleti ile mücadele sürerken diğer taraftan doğu komşusu Özbeklerin saldırılarına maruz kalan Şah Abbas (1587-1595), iki devletle aynı anda mücadele edemeyeceğini anladıktan sonra Osmanlı Devleti'yle anlaşma yoluna gitmiştir.

Ferhat Paşa Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Tebriz, Karacadağ, Karabağ, Şirvan, Nihavend gibi bölgelerdeki ticaret yolları denetimi ele geçirmiştir.²³⁶ Bu anlaşmanın ardından Osmanlı Devleti'nin Avrupa meselelerine, Şah Abbas ise ilk etapta Özbek meselesine yönelmişlerdir. Yavuz Sulan Selim döneminde yapılan Doğu Anadolu mücadelesinin Çaldıran Savaşı'yla, Sultan Süleyman döneminde yapılan Irak-ı Arap mücadelesinin Amasya Antlaşması'yla sonuçlanmasının ardından 1578 yılında başlayan ve özellikle Kafkasya üzerindeki stratejik mücadelelere sahne olan İran Seferleri ise 1590 yılında Ferhat Paşa

---

²³⁵Gülay Karadağ Çınar, "Safevi Özbek Siyasi İlişkileri Ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Afyon 2011, s. 181.

²³⁶Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 12.

Antlaşması'yla sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti Safevilerle XVI. Yüzyıl sınırları içerisinde yaptığı mücadelelerin tümünde istedikleri sonuçları almıştır. Özellikle de ticaret yolları, bölgeleri ve denetimi adına uyguladıkları politikalarda başarılı olmuştur diyebiliriz.

Şah Abbas dönemi ise Safevi Devleti'nin kendisini yeniden yapılandırdığı yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. Şah Abbas Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra doğudaki komşuları Özbeklerle mücadelesinde başarılı olmuştur. Daha sonra ise askeri anlamda ordu içerisinde reformlar yapan Şah Abbas kendisine bağlı sadık bir ordu teşkilatı oluşturmuştur.²³⁷ Bu ordu özellikle ateşli silahlar kullanabilen esnek hareket eden bir ordu görünümündeydi. Ordu reformlarından sonra siyasi, ekonomik açıdan devlet başkentini İsfahan'a taşıyan Şah Abbas (1587-1629) bu bölgeyi ticaret merkezi haline getirmiştir.²³⁸

Siyasi, ekonomik, kültürel anlamda birçok reform yaparak Safevi Devleti'ni adeta baştan yapılandıran Şah Abbas bütün anlamıyla reform hareketlerini tamamladıktan sonra ise yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir. Azerbaycan ve Kafkasya'nın Osmanlı Devleti denetiminde bulunması Safevi Şahı için tehlike arz ediyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi anlamda kargaşa içerisinde bulunduğunu gören Şah Abbas XVI. Yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Azerbaycan üzerindeki bu üstünlüğünü tekrar kendi lehine çevirmek için 1603 yılında harekete geçmiştir.²³⁹

Şah Abbas'ın 1603 yılında gerçekleştirdiği bu saldırılar karşısında ise Osmanlı Devleti gerek içerdeki Celali İsyanları gerekse batılı devletlerle olan mücadeleler sebebiyle ilk etapta yeterince karşılık verememiştir.²⁴⁰ Bizzat Şah Abbas'ın yönetimi ve iradesinde bulunan Safevi ordusu öncelikle Tebriz şehrini ele geçirmiştir. Daha sonra ise stratejik açıdan önemli bir yer olan Nahcivan topraklarını tekrar Safevi Devleti'nin kontrolüne almıştır. Nahcivan ve Tebriz'den sonra ise Revan üzerine yürüyen Şah Abbas'ın burada uzun müddet Osmanlı direnişiyle karşılaşmasına rağmen bu direnişi kırmış ve bu bölge de Safevi denetimine girmiştir.

²³⁷Sümer, "Abbas",s. 18, Matthee, *a.g.e.*, s. 62.

²³⁸Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*,s. 72.

²³⁹Sümer, "Abbas",s. 21; Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*, s. 74.

²⁴⁰İlgürel, "Celali İsyanları", s. 255, Akdağ, "Medreseli İsyanları",s. 365.

Şirvan, Gence, Şemahı gibi önemli bölgeleri kendi denetimi altına alan Safevi Şahı 1588 yılında tahta geçip yapmış olduğu reform hareketlerinden sonra yaklaşık bir iki yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin on iki yıl içerisinde elde ettiği toprakları tekrar alma başarısını göstermiştir.²⁴¹

3) Dış İttifaklar Yoluyla Ticareti Engelleme Çalışmaları

XVI. yüzyıl Osmanlı Safevi ilişkileri ticaret yolları üzerindeki çekişmeler ve stratejik bölgeleri ele geçirme mücadelelerini anlattık. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Safevi Devleti ticaret yolları üzerinde ve bu yolların geçtiği bölgeleri ele geçirmek adına önemli mücadeleler vermişlerdir. Ekonomik açıdan özellikle bu yolları ve bölgeleri ele geçirmek iki devlet içinde temel hedef olmuştur.

Ticaret yolları ve bölgeleri üzerindeki mücadeleler için yapılan etkili politikalardan biri ise dış devletlerle gerçekleşmiş olan ittifak hareketleridir. Bu olaylar Osmanlı-Safevi mücadelesi sürerken kendisini göstererek zaman zaman bütün dengeleri değiştirmiştir. XVI. Yüzyıl boyunca özellikle Safevi Devleti doğudaki komşuları Özbekler ve batıdaki komşuları Osmanlılar ile mücadelesini sürdürürken diğer taraftan da dış devletlerden kendisine destek bulabilmek adına ittifaklar arama yoluna girişmiştir.²⁴² Osmanlı Devleti ise Safevi Devleti'nin doğu komşusu olan Özbeklerle ittifak yapmaya çalışarak hem siyasi hem de ekonomik açıdan Safevi Devleti'ni zor durumda bırakmaya çalışmıştır.

XV. Yüzyılın sonlarında Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle birlikte Portekizlilerin Avrupa ve Asya ticareti için yeni bir kanal keşfetmeleri bu yüzyılın sonlarından ekonomik anlamda Poetekizlileri dönemin önemli bir aktörü konumuna getirmiştir. Ancak bu dönemin temsilcileri olan Osmanlı Devleti, Memluk Devleti, Safevi Devleti gibi büyük İslam devletleri kendi aralarında yapmış oldukları mücadeleler sebebiyle tek bir çatı altında bu tehlikeyi uzaklaştıramamışlardır. Memluk Devleti kısmen Portekizlilerin bu girişimlerini engellemeye çalışsa da bunda başarılı olamamıştır.²⁴³

---

²⁴¹Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 18.

²⁴²Çınar, *a.g.m.*, s. 182.

²⁴³Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 32.

Dönemin diğ er bir önemli aktörü olan Venediklilerin ise Portekizlilerin bu önemli adımına karşı güçsüz kalmıştır. XVI. Yüzyılın başından itibaren İslam dünyası içerisinde Osmanlı Devleti'ne karşı en büyük alternatif olarak görülen Safevi Devleti ise kurulduğu yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin ve diğ er komşu devletlerin içerisinde bulunan Şii ideolojiye eğ ilimli gruplar üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'yle daha kuruluşundan itibaren siyasi, ekonomik ve askeri anlamda mücadelesine başlayan Safevi Devleti XVI. Yüzyıl boyunca bu mücadeleler esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı kendisini destekleyecek olan diğ er devletlerle iş birliğı yapma politikasını uygulamıştır.

Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında gerçekleş en bu mücadeleler sırasında Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak adına dış devletlerle ittifak yapma girişiminde bulunmuştur. Çaldıran Savaşına gelene kadar olan bu süreçte özellikle II. Bayezid zamanında Safevi Devleti'ne karşı yapılmış olan yumuşak politikayla beraber Safevi Şahı İsmail, Anadolu üzerinde propagandalarını arttırarak Osmanlı Devleti'ni siyasi, dini ve ekonomik anlamda zor durumda bırakmayı amaçlamıştır.²⁴⁴

Kurulduğu ilk yıllarda doğ u komşusu olan Özbeklere karşı başarılı askeri hareketler yapan Şah İsmail bundan sonra ise yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir. Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak adına Anadolu propagandalarını arttıran Şah İsmail'in ise diğ er bir teşebbüsleri bu dönemin önemli güçleri arasında sayılan Memluk Devleti ve Venediklilerle olan ittifak arayışlarıdır.²⁴⁵ Şah İsmail'in Memluklularla dostane ilişkiler kurması aynı anda hem Osmanlı hem de Memlüklerle mücadele etmenin devletin bekası açısından zararlı olması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Memlüklerle yakınlaşma çabası içerisinde giren Şah İsmail'in amacı muhakkak ki Osmanlı Devleti'ne karşı yapmak istediğı bir ittifak çabası olarak değerlendirilmelidir. Ancak Memlük Devleti bu ittifaka hiçbir zaman sıcak bakmamıştır.²⁴⁶

---

²⁴⁴Kütükoğ lu, *Osmanlı-Safevi...*, s.5; Tekindağ ,*a.g.m.*, s. 74.

²⁴⁵Ağ alarlı, *a.g.m.*,s. 126.

²⁴⁶Şah İsmail döneminde yapılan bu diplomatik manevralar iki devlet arasındaki mücadelenin sadece dini bir kavga olmadığını gösterir niteliktedir. Zira Memlük Devleti de Osmanlı Devleti gibi Sünni bir ideolojiyi benimsemekteydi. Safevi-

Memlûklûlerle olan ittifak çalışmalarında istediği sonucu alamayan Şah İsmail dönemin diğer bir gücü olan Venediklilerle anlaşma yoluna gitmiştir. Venedik, XV. Yüzyılın XVI. Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'yle özellikle Ege ve Adriyatik denizi için mücadele etmiştir. Ancak yükselen bu Osmanlı gücüne karşı her seferinde avantajını kaybetmiş ve en sonunda Osmanlı Devleti'nin bu gücünü kabul etmek durumunda kalmıştır. Ancak her zaman Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak olan ittifaklarda yer alan bir devlet olmuştur. Öyle ki daha Safevi Devleti kurulmadan önce Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmak isteyen Akkoyunlu Uzun Hasan Venedik ile ittifak yapma çalışmalarının içinde yer almıştır.²⁴⁷

Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak ittifaklar için her zaman ön planda olan Venedik, Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'yle gerçekleştirdiği mücadeleler esnasında da ittifak arayışları içerisine bulunmuştur. Şah İsmail böylelikle Osmanlı Devleti'ni doğudan kendisi batıdan ise Venedik ittifakıyla sıkıştırmayı amaçlamıştır. Şah İsmail bu amaç uğruna Venedik'e elçilerini 1509 yılında göndermiştir. Şah İsmail Venedik'ten Osmanlı Devleti'yle girişeceği bir mücadelede kendisine destek vermesinin yanı sıra Venedik'ten ateşli silah ustaları da istemiştir. Bunda muhakkak ki Osmanlı Devleti'nin ateşli silahlarındaki üstünlüğüne son verme çabası da vardır. Venedik ise Şah İsmail'e içerisinde bulunduğu durumu bildirerek şu an için yeterli desteği veremeyeceğini bildirmiştir.²⁴⁸

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşına doğru gidilen yıllardaki bu ittifak arayışı muhakkak ki Osmanlı Devleti'ne karşı elini siyasi, askeri ve ekonomik anlamda güçlendirmek istemesidir. Ancak bu teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlandığı da görülmektedir. Venedik içerisinde bulunduğu durum itibariyle Şah İsmail'e istediği desteği verememiştir. Daha sonraki süreçte de birkaç başarısız ittifak girişiminde bulunan Şah İsmail bu girişimlerin hiçbirinde istediği amaca ulaşamamıştır.²⁴⁹

Memlûk yakınlaşması için ayrıca bkz: W.W.Clifford,"Some Observations on the Course Mamluk-Safavi Relations (1502-1516/908-922), *Der Islam*, S.LXX, 1993

²⁴⁷Maria Pia Pedani,"Venedik",*DİA*, C.43,İstanbul 2013,s. 46.

²⁴⁸Giorgio Rota,"Safevi İrani İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış",*Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s. 900.

²⁴⁹Rota, *a.g.m.*, s. 901.

Çaldıran Savaşı arifesinde gerçekleşen bu gelişmeleri Osmanlı Devleti yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti Safevi Devleti'ne karşı uluslararası alanda da elini güçlendirmek istemiştir. Bu ittifak arayışlarının kendisini zor durumda bırakacağını çok iyi bilen II. Bayezid'in ise dönemin diğer bir önemli gücü olan Memlûklularla ilişkilerini arttırmıştır. Osmanlı-Memlûk yakınlaşması ortak düşman olan Safevi Devleti'ne karşı beraber mücadele etme fikridir.²⁵⁰

Aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı öncesinde Safevi Devleti'nin doğu komşusu olan Özbeklerle de irtibata geçip iki taraflı kuşatma planladığı da görülmektedir.²⁵¹ Çaldıran zaferinden sonra yapılan Mısır'ın fethi ise iki devlet arasında yeni dengelerin ortaya çıktığı, yeni yerlerde mücadele sahalarının oluştuğu, yeni stratejik bölgelerde iki devletin karşı karşıya kaldığı fetihler olarak ön plana çıkmaktaydı. Bu noktada Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra Şah İsmail'in kendisine destek bulmak adına yeniden ittifak arayışına girdiği görülmektedir. Avrupalı Devletlerle ve Papalık ile ittifak kurmaya çalışan Şah İsmail'in 1521 yılından itibaren gerçekleştirmiş olduğu bu teşebbüsleri de sonuç vermemiştir

Çaldıran Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen fetihlerden sonra Osmanlı sınırlarının genişlemesiyle birlikte doğal olarak iki taraf içinde dengeler değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sultan Süleyman dönemine kadar batıda Orta Avrupa'dan doğuda ise Hicaz bölgesine kadar olan hâkimiyet sahası Osmanlı Devleti için Avrupa, Akdeniz, İran, Hint Okyanusu gibi bölgelerde mücadele etme alanı açmıştır. Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Irakeyn Seferleri diye bildiğimiz üç büyük sefer gerçekleşmiştir. Özellikle Irak-ı Arap bölgesinin hâkimiyeti için gerçekleştirilen bu seferler 1535'den 1555 yılındaki Amasya Antlaşması'na kadar sürmüştür. Bu noktada özellikle 1555 yılından sonraki Osmanlı

---

²⁵⁰Kazım Yaşar Koprıman, "Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *Türkler*, C.9, Ankara 2002, s. 900.

²⁵¹Remzi Kılıç, "Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Osmanlı-Özbek Münasebetleri", *Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Kırgızistan, 2001, s. 96.

Safevi ilişkilerinde uluslararası ittifakların ve ekonomik mücadelenin ön plana çıktığı görülmektedir.

1560 yılından itibaren ise Osmanlı Safevi ilişkilerini dolaylı bir şekilde etkileyen diğer bir aktörün doğu bölgesinde ortaya çıktığı görülmektedir. 1552 yılında Kazan'ı 1556 yılında Astarhan'ı ele geçiren Ruslar Osmanlı Devleti için doğu bölgelerde Safevi Devleti kadar tehlikeli bir rakip olarak yükselmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti özellikle doğu politikalarını belirlerken Rus tehlikesini de göze almak durumunda kalmıştır.²⁵²

Rusların bu bölgelerde bulunması muhakkak ki Osmanlı Devleti'nin doğudaki diğer rakibi Safevilerle işbirliği yapması ihtimalini de doğurmuştur. Ancak Safevi-Rus ittifakı bu dönemde Rusların da içerisinde bulunduğu durumdan dolayı yalnızca ekonomik anlamda sürmüş, askeri anlamda büyük bir ittifak oluşturulamamıştır. Osmanlı Devleti Rus tehlikesini ortadan kaldırmak adına 1569 yılında Astarhan Seferi'ni gerçekleştirdiyse de başarılı olamamıştır.²⁵³

Astarhan seferindeki başarısızlık Osmanlı Devleti'nin yönünü yeniden Safevi Devleti'ne çevirmesine sebep oldu. Amasya Antlaşması'ndan Şah Tahmasp'ın (1524-1576) ölümüne kadar açık bir şekilde saldırı veya fetih politikası uygulanmayan Safevi Devlet'i özellikle Şah Tahmasp'ın (1524-1576) ölümünden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yeniden saldırgan bir siyaset izlemeye başladı.

1578 yılındaki İran Seferleri hem Safevi Devleti'ne karşı hem de doğuda yükselen Rus tehlikesine karşı tedbir almak amaçlı da yapılmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin bu seferler boyunca özellikle Kafkasya bölgesi ve çevresini ele geçirmek adına yapmış olduğundan söz etmiştik. 1578 yılındaki İran Seferleri sırasında Osmanlı Devleti daha önceki tecrübelerine dayanarak tek başına mücadele etmemek adına Özbeklerle ittifak kurma çalışmalarına girişmiştir. Özbeklerin Safevi Devleti'nin en başından beridir doğu sınırında bulunan komşuları ve Osmanlı Devleti'yle Safevileri sıkıştırmak adına yapılan görüşmelere sıcak bakmıştır.²⁵⁴

---

²⁵²Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 8.

²⁵³Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s. 505.

²⁵⁴Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı I*, Ankara 1999, s. 582. Ayrıca bu dönemde yapılan Osmanlı-Özbek ittifakı için bkz: J. Audrey

Bu anlamda Osmanlı Safevi ilişkilerini dolaylı yoldan da etkilemesi açısından Özbeklerin önemli bir rolü vardı. Bununla birlikte özellikle seferin ilk yıllarında Özbeklerin arasındaki ihtilaflar bu ittifakta sorunlar çıkarmıştır. İran Seferleri başladığı 1578 yılından sonra yapılan bu anlaşma Özbeklerin arasındaki ihtilaflar yüzünden yeterince etkili olamamıştır. Özbekler Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ni sıkıştırmak için gönderdiği askeri kuvvetleri kendi iç meselelerini çözmek adına kullanmışlardır. Durum böyle iken Osmanlı-Özbek ittifakı ilk etapta istenilen sonucu vermemiştir. Ancak 1588 yılından itibaren Osmanlı-Özbek ittifakının etkili olduğu görülmektedir. Özbekleri kendi içlerindeki sorunları da halletmesi bu ittifakın başarılı olmasında önemli bir etken olmuştur. Safevi Devleti ise bu iki güç arasında kayıplarının artması üzerine 1590 yılında Osmanlı Devleti'yle anlaşma yoluna iten sebepler arasındadır.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin Özbeklerle olan bu ittifakı sırasında iki büyük devletle mücadele etmek istemeyen Safevi Devleti ise bu dönemde Ruslarla ittifak kurma çabalarına yönelmiştir. Safevilerin Ruslarla ittifak çabalarının Rusların 1552 yılında Kazan'ı, 1556 yılında Kazan'ı alarak Hazar Denizi'ne inmesiyle başlamıştır. Ruslar Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına mücadele etmek yerine Safevilere yakınlaşarak bu bölgede kendisine önemli bir müttefik bulmuştur. Ancak 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması hükümlerinin geçerli olduğu bu yıllarda bu yakınlaşma yeterli derece etkili olmamıştır. 1578 yılına gelinene kadar bozulan Osmanlı-Safevi ilişkileri Safevi Devleti'nin Ruslarla olan ittifak çalışmalarını hızlandırmasına sebep olmuştur.²⁵⁶

Ancak Safevi Devleti'nin bu ittifak çabaları başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında İran üzerine saldırmasından sonra hızlı bir şekilde Ruslarla yakınlığını arttıran Safevi Devleti, 1586 yılında bir Safevi elçilik heyetinin bu ittifakı hızlandırmak için Rusya'ya gittiği bilgilerimiz arasındadır. Ancak Rusların Osmanlı

Burton ,”Relations between the Khanate of Bukhara and Ottoman Turkey, 1558-1702”, *IJTS*,1-2, 1990.

²⁵⁵Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 583.

²⁵⁶Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1993, s. 181.

Devleti'yle arasını bozmak istememesinden de kaynaklı olarak istedikleri gibi Ruslarla müttefik olamamıştır.²⁵⁷

Bu ittifak çabaları Safeviler açısından Osmanlı Devleti'ne karşı alternatif bir gücü elinde tutmak istemesiyle açıklanabilir. Bu anlamda 1578 yılında süren İran Seferleri sırasında Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu Özbek ittifakının savaşın sonunda başarılı olduğu, Safevilerin ise Ruslarla anlaşma girişiminin başarısız olduğu söylenebilir.

a) Şah Abbas Döneminde Yapılan Çalışmalar

1590 yılındaki Ferhat Paşa barışından önce Safevi Devleti içerisinde çıkan kargaşaları sonucunda Safevi tahtına Şah Abbas geçmiştir. Şah Abbas Osmanlı Devleti'nin Özbek ittifakı sonucunda iki taraftan da kayıplar vermeye başlayınca mecburi olarak Osmanlı Devleti'yle anlaşma yoluna gitmiştir. Ancak Safevi Devleti'nin bundan sonraki süreçte askeri, siyasi, ekonomik ve uluslararası anlamda toparlandığı ve başarılı siyaset ile durumu kendi lehine çevirdiği görülmektedir. Şah Abbas tahta geçtikten sonra hemen her alanda Safevi Devleti içerisinde reform hareketlerine girişmiştir. Ayrıca yine Osmanlı Devleti'ne karşı uluslararası ittifaklar kurma çalışmalarına başlamıştır.²⁵⁸

Askeri, siyasi, ekonomik anlamda birçok revizyon hareketi gerçekleştirmek isteyen Şah Abbas, uluslararası anlamda Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmak için bütün yolları denemiştir. Şah Abbas doğuda XVI. Yüzyılın ortasıyla birlikte yükselen güç olan Ruslarla, batıda ise Osmanlı Devleti'ne karşı olabilecek bütün devletlere elçilerini göndermiştir. XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ve Safevi ilişkileri için dengeleri değiştirici bir unsur olan Ruslarla müttefik olma çabası, Şah Abbas'ın imzaladığı Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra da devam etmiştir.1594'te İran'a ulaşan bir Rus elçilik heyeti Osmanlılara karşı ortak bir

²⁵⁷Küpelî, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 11.

²⁵⁸Sümer, "Abbas", s. 21; Aydoğmuşoğlu, *a.g.t.*, s.73; Örneğin Şah Abbas döneminde devlet teşkilatı üzerinde yapılan düzenlemeler için bkz: Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilatı'nda Yapılan Düzenlemeler", *TDA*, S.204, 2013.

hareket için Safevileri teşvik etmiş fakat bir sonuç alınamamıştır.²⁵⁹ Tahta çıkışından itibaren doğudaki unsur olan Rusları kendine çekmeye çalışan Şah Abbas'ın çabalarında başarılı olamadığı görülmektedir.

Rusların özellikle bu dönemde kendi içindeki sorunlarla uğraşması ve Osmanlı Devleti'yle arayı bozmak istememesi de bu ittifak çabasının olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Safeviler ile Ruslar XVI. yüzyıl sınırları dâhilinde Osmanlı Devleti'ni zora duruma sokacak askeri bir ittifak kuramamışlardır. Ancak bu diplomatik temas hareketleri Safevi-Rus ilişkilerini ekonomik anlamda olumlu yönde etkilemiştir.²⁶⁰

XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Safevi-Rus ekonomisindeki bu hareketler İran İpeğinin Rusya'ya daha çok gitmesine zemin hazırlamıştır. Bu ekonomik hareketler ise Şah Abbas'ın (1587-1629) İran İpeğini Osmanlı üzerinden değil de Rusların sahip olduğu Astarhan, Kazan yolu üzerinden gönderip ekonomik anlamda Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakma fikrini güçlendirmiştir. Şah Abbas ipek yolunu bu şekilde kuzey yolları üzerinden gönderip ipek yolunun rotasını değiştirmek, Osmanlı Devleti'ne bu anlamdaki bağımlılığını kaldırmak istemiştir. Bu durum ittifak hareketlerinin ve yeni oluşan dengelerin ticaret yolları üzerindeki etkisini gösterir niteliktedir.²⁶¹

Şah Abbas diğer yandan batılı devletlerle de ittifak çabası içerisinde olmuştur. Doğudaki başarısız ittifak çabalarına karşın Şah Abbas'ın batıdaki ittifak çabaları daha başarılı olmuştur. Tahta çıkışından itibaren Safevi Devleti'ni daha güçlü bir devlet yapmak adına birçok anlamda reform hareketi yapan Şah Abbas özellikle

---

²⁵⁹Charles Melville, “ From Qars to Qandahar: The itineraries Shah Abbas I”, *Etudes Safavides*, Direction: Jean Calmard, Paris-Tehran 1993, s. 190; Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 11.

²⁶⁰Rula Abisaab, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*, London-Newyork 2004, s.53 Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri...*, s. 12.

²⁶¹Rudolph Mathee, “Anti-Ottoman Politics and Transit Rights: The Seventeenth-Century Trade in Silk between Safavid Iran and Muscovy”, *Cahiers du Monde Russe*, XXXV/4, 1994, s. 746.

askeri anlamda ordusunu revizyona sokarken İngilizlerden almış olduğu destek önemlidir.²⁶²

Şah Abbas, güçlü rakibi Osmanlılara karşı Avrupa devletleri ile ittifak arayışı için Horasan'dan Kazvin'e geldiği sıralarda 1598 yılında Sir Anthony Sherley'i hizmetine kabul etmiştir. Şah Abbas ile Avrupa krallarıyla arasında ortak saldırı ve savunma antlaşması yapmak üzere İran elçisi Hüseyin Ali Bey ile birlikte Avrupa'ya gönderilmiştir. Anthony Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in başında bulunduğu elçilik heyeti İspanya Kralı III. Philippe başta olmak üzere, Papa, Alman İmparator'u, Fransa, Polonya, İngiltere ve İskoçya kralları ve Venedik Docu nezdinde ittifak aramıştır.²⁶³ Şah Abbas'ın bu ittifak çalışmaları doğudaki ittifak çalışmalarına nazaran kısmen daha başarılı olmuştur.²⁶⁴

Özellikle bu noktada Papa ile mektuplaşan Şah Abbas'ın Müslüman Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyan Papa'dan yardım istemesi diplomatik anlamda dikkat çekicidir. Göndermiş olduğu elçilik heyetleriyle birlikte XVI. Yüzyılın sonlarına doğru ittifak arayışlarını arttıran Şah Abbas, XVII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan Azerbaycan bölgesine saldırmıştır ki bu anlamda Şah Abbas'ın yapmış olduğu diplomatik faaliyetler iki devlet arasında dengeleri siyasi, askeri ve ekonomik anlamda değiştirmesi açısından önemlidir. Şah Abbas başarılı diplomatik hareketleri sayesinde kendi döneminde Safevi Devleti'nin prestijini yeninde kazanmak istemiş ve süreç incelendiği zaman görüldüğü gibi bu prestij yeniden kazanılmıştır.²⁶⁵

b) Ümit Burnu'nun Kullanılmaya Başlanması ve Amerika'nın Keşfi'nin Osmanlı-Safevi Ticaretine Etkisi

²⁶²Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*,s.153; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.222; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 257.

²⁶³Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 150.

²⁶⁴Antony Sherley'in İran yolculuğu için bkz: *Sir Anthony Sherley his Relation of his Travels into Persia*, London 1613.

²⁶⁵Kılıç, *XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda...*,s. 154; Danişmend, *a.g.e.*,c.III, s. 223; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran...*, s. 258.

Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti'nin ticaret yolları açısından dengeleri üzerinde etkide bulunan iki önemli olay vardır. Bu olaylar Amerika kıtasının keşfi ve Ümit Burnu'nun kullanılmaya başlanmasıdır. Zira Portekizlilerin Ümit burnunu kullanmaya başlaması Osmanlı Devleti'ni buradan doğacak olan ekonomik bir tehlikeye karşı tedbir almaya yöneltmiştir. Bu iki önemli olay sadece Osmanlı Devleti'yle Safevi Devleti'ni etkilememiş bu dönemde yaşayan bütün devletleri etkilemiştir.

Amerika kıtasının keşfi bilindiği gibi Kristof Kolomb tarafından XV. Yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir.²⁶⁶ Bu kıtanın keşfiyle birlikte Akdeniz limanları zaman içerisinde önemini kaybetmiştir. Diğer yandan Akdeniz limanlarının önemini kaybetmesinden daha ziyade bu keşifler sonucu Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti için önemli bir ekonomik savaş olan İpek ve Baharat yolunun güzergâhları değişmiştir. Bu noktada bu güzergâhların değişmesi ve özellikle Osmanlı Devleti açısından ekonomik anlamda gerilemeye neden olmuştur. Yavaş bir şekilde ilerleyen bu süreç Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti'nin ekonomilerini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Özellikle yeni kıtanın keşfiyle beraber Avrupa'ya buradan yoğun bir şekilde değerli madenler taşınmıştır. Bu durum ise Osmanlı Devleti sınırları içerisinde özellikle fiyatların hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur.²⁶⁷

Bu enflasyon Osmanlı Devleti'ni özellikle XVI. Yüzyılın sonlarına doğru çok kötü etkilemiştir. Osmanlı Devleti Akdeniz ticaretini yeniden canlandırmak adına Avrupa'ya kapitülasyonlar vermek durumunda kalmıştır. İpek ve Baharat yolunun güzergâhlarının değişmesi ve genişlemesi bu güzergâhlar üzerindeki yapılan ticaret hayatına önemli darbeler vurmuştur. Buralarda bulunan zanaatkarların çoğu işsiz kalmıştır. XVI yüzyılın başından itibaren başlayan bu süreç ise XVI. Yüzyılın sonlarına doğru daha fazla etkili olan Celali İsyanları dediğimiz ekonomik darlık yüzünden çıkan isyanlar silsilesinin sebepleri arasında gösterilmektedir.²⁶⁸

---

²⁶⁶Ahmet Ertek, "Amerika", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s. 30.

²⁶⁷Emrah Naki, "XVI. Yüzyılda Latin Amerika Gümüşünün Osmanlı-İspanyol Rekabetindeki İktisadi Rolüne Dair Bazı Düşünceler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.20, Çanakkale 2016, s. 241.

²⁶⁸İlgürel, "Celali İsyanları", s. 256; Akdağ, *Türk Halkının...*, C.2, s. 212.

Amerika'nın keşfi bu şekilde doğrudan veya dolaylı olarak bu dönemde bulunan devletleri etkilemiştir.

Amerika'nın keşfi Osmanlı ve Safevi Devleti'ni bu şekilde etkilerken diğer bir önemli hadise, Ümit Burnu'nun keşfidir. Hindistan mallarının Avrupa'ya nakli için 1501 yılından itibaren Ümit Burnu'nu kullanmaya başlayan Portekizliler, ardından Hint Okyanusu'ndaki bütün ticaret trafiğini ele geçirmeye çalışmıştır.²⁶⁹ Bilindiği gibi Hint ticaret yolları hem Osmanlı Devleti hem de Safeviler açısından önemli idi. Hindistan'dan başlayan baharat yolu Safevi sınırları içerisinde Osmanlı Devleti'ne buradan da çeşitli güzergâhlarla Avrupa'ya taşınıyordu.

Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Osmanlı ve Safevi Devleti'nin yanı sıra Hindistan'dan gelen malların bu güzergâhlar dışında daha geniş güzergâhlar kanalıyla taşındığı görülmektedir. Portekizlilerin bu ticaretten geliri tek başına ele geçime çabaları ise dönemin en güçlü devleti olan Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmamıştır. Bu anlamda bu ticaretten elde edilecek geliri tek başına elinde tutmak isteyen Osmanlı Devleti Portekizliler ile büyük mücadele etmiştir. Buradaki ticaret gelirlerini ele geçirmek adına kendi politikalarını buna göre şekillendirmiştir. Portekizliler ise dengeleri gözeterek de olsa bir taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı dönemin güçlü devleti Safevilerle işbirliği yapma yoluna gitmiştir.²⁷⁰

Ümit Burnu'nu ve Amerika'nın keşfi genel anlamda İpek ve Baharat yolu ticaretinin etkisini yitirmesine sebep olmuştur. İki Devlet içinde önemli çatışma sebebi olan bu yolların önemini yitirmesi iki devlet içinde ekonomik anlamda gerileme yaşanmasına neden olmuştur.

---

²⁶⁹Özer Küpeli, “Osmanlılar Ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, İzmir 2008, s. 394.

²⁷⁰Emrah Naki, “Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak:16.Yüzyılın Siyasi Ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları”, *TAD*, C.35/S.59, 2016, s. 118.

SONUÇ

XVI. yüzyıl boyunca genel olarak çatışma şeklinde yaşanan Osmanlı- Safevi münasebetleri incelendiği vakit olayların içerisinde sadece siyasi ve mezhebi sebeplerin olmadığı aynı zamanda ekonomik sebeplerinde bu çatışmada ön planda olduğu görülmektedir. Döneminin iki büyük gücünü temsil eden Osmanlı ve Safevi devletlerinin ekonomik rekabette İpek ve Baharat yolları gibi ticaret yollarını ele geçirmek en büyük hedefleri arasında olmuştur. XVI. Yüzyılın başından itibaren Osmanlı-Safevi ilişkilerinin gergin olarak başlaması ve bu yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Çaldıran Savaşı ve sonrasında uygulanan ekonomik ambargo ise bizlere Osmanlı-Safevi ilişkilerinin sadece siyasi ve mezhebi bir sorun olmadığını gösterir bir örnektir. Öyle ki Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçtikten hemen sonra İran ile olan ticareti normale döndürme çabalarına bağlı olarak önemli tüccarların zararlarını tazmin etmesi ekonomik anlamda ilişkilerin birbirine olan bağımlılığını da ortaya koymaktadır. Daha sonraki süreçte ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak-ı Arap'ta Safevi Devleti'yle giriştiği mücadeleye baktığımızda hedefinin Basra bölgesinden geçen ticaret yollarının denetimini ele geçirmek olduğu görülür. Safevilerin ise bu dönemde Anadolu üzerinde özellikle de Sivas ve çevresinde propaganda yapması Sivas'ın Anadolu'nun ticaret yollarına açılan kapısı olması sebebiyle önem arz etmektedir.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı devleti doğu bölgesinde ortaya çıkan Rus tehlikesine karşı tedbir almak ve bu bölgelerden geçen ticaret yolları üzerinde git gide azalan denetimini güçlendirmek üzere gerçekleştirdiği seferler sonucunda Hazar Denizi kıyıları, Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan ve Şirvan'ın tamamını ele geçirilerek ticaret yollarındaki denetimi güçlendirme çabasında olduğu görülmektedir.

XVI. Yüzyılın sonlarına doğru ise 1588 yılında Safevi tahtına oturan Şah Abbas dönemi devlet içerisinde gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve askeri reform hareketleri Osmanlı-Safevi ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. Şah Abbas devletinin güçlenmesine bağlı olarak Osmanlı Devleti'ne karşı alternatif bir güç oluşturmaya çalışmıştır. İngiltere, Rusya, İspanya, Hollanda gibi Avrupalı devletlere elçiler gönderilmiş ve İran'dan Anadolu'ya giden İpek ve Baharat yolunun güzergâhı

değiştirilmek için çaba sarf edilmiştir. Amaç Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan güçsüz duruma düşürülmek istenmesidir. Kısa vadede Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlar yaratan bu plan uzun vadede Safevi Devleti açısından da olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Safevi Devleti uyguladığı bu politika ile ipek almak için davet ettiği Avrupalı devletleri zenginleştirerek kısa sürede Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'deki ticaret faaliyetlerinde denetimini Avrupalı Devletlere kaptırmıştır. Bu arada gerçekleştirilen Amerika'nın keşfi ve Ümit Burnu'nun kullanılmaya başlanması İpek ve Baharat yolunun önemini kaybetmesine, Osmanlı ve Safevi devletlerinin ekonomik yönden zayıflamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak XVI. Yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-Safevi ilişkilerindeki temel çatışma ilk yıllar incelendiğinde dini sebepler ağırlıklı olarak görünse de ilerleyen dönem içerisinde bu çatışmayı sadece mezhep farklılığı ile açıklamak yeterli olmadığıdır. İki devlet de İpek Yolu, Baharat Yolu, Anadolu'dan İran'a ve Avrupa'ya giden ticaret yollarını ele geçirebilmek, Irak, Kafkasya, Basra ve Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ticaret bölgelerindeki denetimi sağlamak amaçlı mücadelelerini sürdürdükleridir. Başka bir deyişle bu mücadelelerin görünür sebebi olarak dini ve siyasi olaylar sesli olarak ifade edilse de altında yatan asıl sebebin ekonomi olduğu görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

D) KİTAPLAR

ABİSAAB, Rula, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*, I.B. Tauris, London-Newyork 2004

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C.2, Barış Yayınevi, Ankara 1999

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ötüken Neşriyat İstanbul 1994

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı Safevi İlikileri: Kökenleri ve Gelişimi*, çev: Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankaa 2001

ASRAR N. Ahmet, *Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı Devletinin Dini ve İslam Âlemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972

ÇETİNKAYA, Nihat, *Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004

ÇİZAKÇA, Murat, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları*, Bahçeşehir Üniversitesi, (Basım yeri ve tarihi yok)

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.XVI, Yeni Matbaa, İstanbul 1948

DALSAR, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Hayatında Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960

DANIŞMEND, İsmail Hamdi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II-III, Türkiye Yayınevi, Ankara 1961

DİYANET, Ali Ekber, *İlk Osmanlı-İran Antlaşması (1555 Amasya Müsahalası)*, İstanbul 1971

EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti*, Bakü 1993

FARUQHİ, Suraiya ,“*Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti Ve Yerel Ekonomi (1470-1700)*”, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, çev: Gül Çağalı Güven- Özgür TÜresav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

FISHER, Sydney Nettleton, *The Foreign Relations of Turkey 1581-1512*, University of Illinois Urbana 1948

GÜÇER, Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2006

HINZ, Walter, *Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd: XV. yüzyılda İran'ın milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev: Tefvik Bıyıköğlü, TTK, Ankara 1992

Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, C. IV, Haz: İsmet Parmaksızöğlü Kültür Bakanlığı, Ankara 1992

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal Ve Ekonomik Tarihi 1300-1600,c.1*,çev: Halil Berkay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001

İPLİKÇİOĞLU, Mehmet, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahcivan Seferi*, Nobel Yayınları, Ankara 2003

JOSEPH VON, Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.II-III Haz: Mümin Çevik, Milliyet Yayınları, İstanbul 2010

KESVERANİ, Vecih, *Osmanlı Ve Safevilerde Din Ve Devlet İlişkisi*, Denge Yayınları İstanbul 1992

KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006

- _____, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı- İıan Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001
- KIRZIOĞLU, Mustafa, *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451- 1590)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 1993
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İıan Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993
- Marco Polo, *Seyahatname*, C.I, çev: F. Dokumacı, Tercüman 101 Temel Eser, (Basım yeri ve yılı yok)
- MATTHEE, Rudolph, *Politic of Trade in Safavid Iran Silk for Silver*, Cambridge University Press 1999
- MITCHELL, P. Colin, *The Praticce of Politics in Safavi Iran: Power, Religion and Rhetoric*, I.B. Tauris Publishers, London-Newyork 2009.
- MUGHUL, Muhammet Yakup, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul 1974
- Nasühü's-Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn*, haz: Hüseyin Yurdaydın, TTK, Ankara 2014
- MEMMEDOV, Süleyman, *Azerbaycan XV-XVII. Esrin I. Yarısında*, Bakü 1982
- NEWMAN Andrew, *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*, London 2006
- ONULLAHİ, Seyidağa, *XII-XVII Esrlerde Tebriz Şehrinin Tarixi*, Elm Neşriyat, Bakı 1992

ÖZTUNA, Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

_____, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

Peçevi, *Peçevi Tarihi*, C. I-II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999

SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006

SAVORY, Roger, *Iran under the Safavids*, Cambridge 1980

Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, çev: Hicabi Kırlangıç, Anka Yayınları, İstanbul 2001

Selaniki, Mustafa, *Tarihi Selaniki*, Haz: Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1989

Sir Anthony Sherley, *Sir Anthony Sherley his Relation of his Travels into Persia*, London 1613

Solakzade, *Solakzade Tarihi/ Solak-Zade Mehmed Hemdemi Çelebi*, C.II, Haz: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989

SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü: Şah İsmail İle Halefleri ve Anadolu Türkleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985

_____, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB, Ankara 1969

UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Kayseri 1989.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948

_____, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983

_____, *Osmanlı Tarihi III. Cilt I.Kısım*, TTK, Ankara 1988

YÜCEL, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu, 2.Baskı, Ankara 1991

II) MAKALELER

AĞALARLI, Mübariz, “XVI. Yüzyılın Başlarında Safevi Devleti’yle Memlük Devleti Arasındaki Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış”,*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Uşak 2010, s.124-135

AKLAN, Mustafa, “Softa”, *DİA*, C.37, İstanbul 2009, 342-343

AKTAN, Coşkun, “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları”,*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, C.7, 2002, s.1-20

ALKAN, Nilüfer, “15 Ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolunda Kervanlar”,*Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:7, S.11, 2006/2, s.141-157

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas Devrinde (1587-1628) İran’da Ticaret Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Erzurum 2012, s.271-276

_____, “Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilatı’nda Yapılan Düzenlemeler”, *TDA*, S.204, 2013, s.83-104

AYKAÇ Ahmet, “Osmanlı Döneminde Bursa İpekçiliği, Dokumacılık Ve Bazı Arşiv Belgeleri”, *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.13, 2015, s.3-12

AZİMLİ, Dilaver, “Safevi-Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu Meselesi (Ekonomik Yönden)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Uşak 2010, s.110-114

BARCAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”,*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İ.Ü.İ.F.M)*, C.15, no:1-4, 1953, s.193-224

_____, “Tımar”, *İA*, C.XII, İstanbul , s.286-332

BAYARTAN, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”,*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008,s. 158-175

BAYTAR, İrfan, “Yeryüzü Şekillerinin Ülkeler Arası Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Örneği”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.2, Muş 2006, s.69-80

BAZİN, Marcel, “Kazvin”, *DİA*, C.25,İstanbul 2002, s.154-155

BİLGE, Mustafa, ”Hürmüz”, *DİA*, C.18,İstanbul 1998,s.497-498

BİLGİLİ, Ali Sinan,“Tebriz”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2001, s.219-222

BOZKURT, Nebi, “İpek Yolu”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.369-373

BURTON, J.Audrey, ”Relations between the Khanate of Bukhara and Ottoman Turkey, 1558-1702”, *IJTS*,1-2, 1990,s.83-103

CLIFFORD, W.W, ”Some Observations on the Course Mamluk-Safavi Relations (1502-1516/908-922), *Der Islam*, LXX, 1993,s.245-278

DEDEYEV, Bilal, “Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri”,*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/5, (Sonbahar 2008), s. 205-223

- DEDEYEV, Bilal, “ Çaldıran Savaşı’na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, (Kış 2009), s.126-135
- DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *DİA*, C.37, TDV, İstanbul 2009, s.278-282
- EFENDİYEV, Oktay, “Sultan II. Bayezid ve Şah İsmail”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, III. C. I.Kısım*, TTK, Ankara 2002, s.16-18
- EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmi”, *DİA*, C.1, İstanbul 1998, s.478-9
- _____, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C.3, İstanbul 1998, s.4-5
- _____, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, C.19 İstanbul 1999, s.116-117
- _____, “Kanuni Sultan Süleyman Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.313-382
- _____, “Selim I”, *DİA*, C.36, İstanbul 1998, s.407-414
- _____, “Selim II”, *DİA*, C.36, İstanbul 1998, s.414-418
- _____, “Süleyman I”, *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s.62-75
- _____, “Şahkulu Baba Tekeli”, *DİA*, C.38, TDV, İstanbul 2010, 284-286
- ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, C.8, İstanbul 1998, s.42-45
- ERTEK, Ahmet, “Amerika”, *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.30-43
- FARUQHİ, Suraiya, “*Krizler Ve Değişim 1590-1699*”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, (Editör: Halil İnalçık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.543-757
- FARZALI, Fazıl Şahin, “Resmi Belgelerde 23 Ağustos Çaldıran Savaşı’nın Nedenleri Ve Sonuçları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, III. C. I.Kısım*, TTK, Ankara 2002, s.1-10
- GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.129-132

_____, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, C.III, no:1, İstanbul 1988s. 175-185

GÖĞEBAKAN Gökür, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 459-467

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferlerinde İlk Tedbirleri ve Fürûhatı", *Belleten*, S.83, XXI, TTK Basımevi, Ankara 1957, s.449-483

_____, "Süleyman I", *İslam Ansiklopedisi*, C.XI, MEB, İstanbul 1993,s.99-155

GÖKBUNAR, Ali Rıza, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim Ve Ekonomi*, C.14, s.1, 2007, s.1-24

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.276-277

GÜNDOĞDU, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı I*, Ankara 1999, s.581-587

GÜNDÜZ, Tufan, "Konar Göçer", *DİA*, C.26, İstanbul, 2002 s.161-163

_____, "Safeviler", *DİA*, C.35, İstanbul 1998, s.451-459

_____, "Tahmasb", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s.413-415

İLGÜREL, Mücteba, "Celali İsyancıları", *DİA*, C.37, İstanbul 1993, s.252-257

İNALCIK, Halil, "Bursa", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.445-449

_____, "Bursa I: XV Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum Ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.203-258

_____, "İpek", *DİA*, C.22, İstanbul 1998, s.362-365

_____, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleten*, XII/46, (Nisan 1948), TTK, Ankara, s.349-402

_____, “Tımar”, *DİA*, C.41, İstanbul 1998, s.168-173

İPŞİRLİ, Mehmet, “Ehli Örf”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519-20

_____, “Kalemiye”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.248-249

KARAMANLI, Hüsamettin, “Gürcistan”, *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s.310-316

KENANOĞLU, Macit, “Vergi”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.52-58

KILIÇ, Remzi, “Kanuni Sultan Süleyman’ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu’da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler”, *Türk Kültürü*, Yıl XXXVIII, s.442, s.85-102

_____, “Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Osmanlı Özbek Münasebetleri”, *Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Kırgızistan, 2001, s.88-102

KALELİ, Hüseyin, “Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağışlar Ve Sebepleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, C.7, s.2, 2002, s.189-206

KARABOĞA, Durmuş Volkan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Hububat Ve Bakliyat Üretimi Ve Umumi Dağılımları”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, s.17, 2011, s.9-26

KARACA, Behset, “II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.409-417

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Osmanlı-Memluk Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

KURAT, Akdes Nimet, “ The Turkish Expedition to Astarkhan in 1569 and the Problem of the Don-Volga Canal”, *Slavonic and East European Review*, XL/94, 1961, s.7-23

KÜPELİ, Özer, “Osmanlılar Ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, İzmir 2008

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1998, s.269-281

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Gümrük”, *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s.263-268

_____, “Murad III”, *DİA*, C.31, İstanbul 1998, s.172-176

_____, “Tahmasp I”, *İA*, C.XI, İstanbul 1993, s.637-655

MATTHEE Rudolph, “Anti-Ottoman Politics and Transit Rights: The Seventeenth-Century Trade in Silk between Safavid Iran and Muscovy”, *Cahiers du Monde Russe*, XXXV/4, 1994, s.748-750

MELVILLE, Charles, “From Qars to Qandahar”, *Etudes Safavides*, Direction: Jean Calmard, Institut Français de Recherche en İran, Paris-Tehran 1993

MİROĞLU, İsmet, “Erzincan”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.318-321

MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, “Elkas Mirza”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.55

_____, “Erdebil”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.276-277

_____, “İran”, *DİA*, C.22, İstanbul 200, s.392-437

MURPHEY, Rhoads, “Suleyman's Eastern Policy”, *Suleyman the Second and His Time*, ed: Halil İnalçık-Cemal Kafadar, İstanbul 1993

NAKİ, Emrah, "XVI. Yüzyılda Latin Amerika Gümüşünün Osmanlı-İspanyol Rekabetindeki İktisadi Rolüne Dair Bazı Düşünceler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.20, 2016, s.229-247

_____, "Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak:16.Yüzyılın Siyasi Ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları", *TAD*, C.35/S.59, 2016, s.115-129

ÖNGÖREN, Reşat, "Safiyuddin Erdebili", *DİA*, C.35, İstanbul 1998, s.476-478

ÖZ, Mehmet, "XVI-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım Ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi*, s. 23,2007, s. 111-128

_____, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı III/İktisat*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.73

_____, "Reaya", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.490-493

_____, "Soyurgal", *DİA*, C.37 İstanbul 2009, s.388-389

ÖZBARAN, Salih, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *TD*, XXV.1971

_____, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet Ve İlişkileri", *TD*, XXXI, 1977

ÖZDEMİR, Osman Gazi, "Tiyul", *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.207-208

ÖZGÜDENLİ, Aliyev Salih, "Urmiye", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.179-180

PARLAK, Müslüm, "Osmanlı Mali Sistemi Ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol", *Sayıştay Dergisi*, S:87, 2012, s.19-38

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu Ve Memun Bey'in Hatıraları", *Bellekten*, XXXVII/146, TTK, Ankara 1973, s. 193-195

PEDANİ, Maria Pia, "Venedik", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.44-47

PUL, Ayşe, "Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013, s.263-280

ROTA, Giorgio, "Safevi İmanı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.899-906

SARAY, Mehmet, "Astarhan", *DİA*, C.5, İstanbul 1991, s.505

SAVORY, Roger, "Alkas Mirza" *EI*, I, 1999, s.406

_____, "Safawids" *EI*, VIII, 1999, s.765-793

STEINMANN, Linda, "Shah Abbas and the Royal Silk Trade 1599-1629", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, XIV/I, 1987

ŞAHİN, Harun, "Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları", *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.5, S.10, 2014, s.163-184

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Yeni Kaynak Ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜEF Tarih Dergisi*, XVII/22,(1967-8), S.49-78

TURAN, Şerafettin, "Bayezid II", *DİA*, C.5, İstanbul 1992

UZUNÇARŞILI, Hakkı İsmail, "Bayezid II", *İA*, C.II, İstanbul 1993, s.392-398

VARLIK, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.193-195

YAZICI, Tahsin, "Cüneyd-i Safevi", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.123-124

_____, "Şah İsmail", *İA*, C. XI, İstanbul 1993, s. 275- 279

YENİÇERİ, Celali, “Bac”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.411-413

YEDİYILDIZ, Baheddin, “*Vakıf*”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1998, s.479-486

YUVALI, Abdülkadir, “Osmanlı Müesseseleri Üzerindeki İlhanlı Tesirleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Kayseri 1995

III) DOKTORA TEZLERİ

AHMEDOV, Shahı, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas Ve Zamanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009 (Not: Eser 2014 yılında Yeditepe Yayınları tarafından basılmıştır.)

MOHAMMEDNEJAD, Hamidreza, *Osmanlı Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015

VELİYEVA, Zülfiye, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiret-ül Mülük'e Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007

IV) ONLINE KAYNAKLAR

Bert, Fagner, “Economy VII. from the Safavids through the Zands”, Elr:

<http://www.iranicaonline.org/articles/economy-vii-from-the-safavids-through-the-zands> ,1997.

Micheal J, Mc Caffrey, “Calderan”, *EIr*:

<http://www.iranicaonline.org/articles/calderan-battle> ,1990.

Roger, Savory , “Esmail I, Biography”, *EIr*:

<http://www.iranicaonline.org/articles/esmail-i-safawi#i> ,2012.

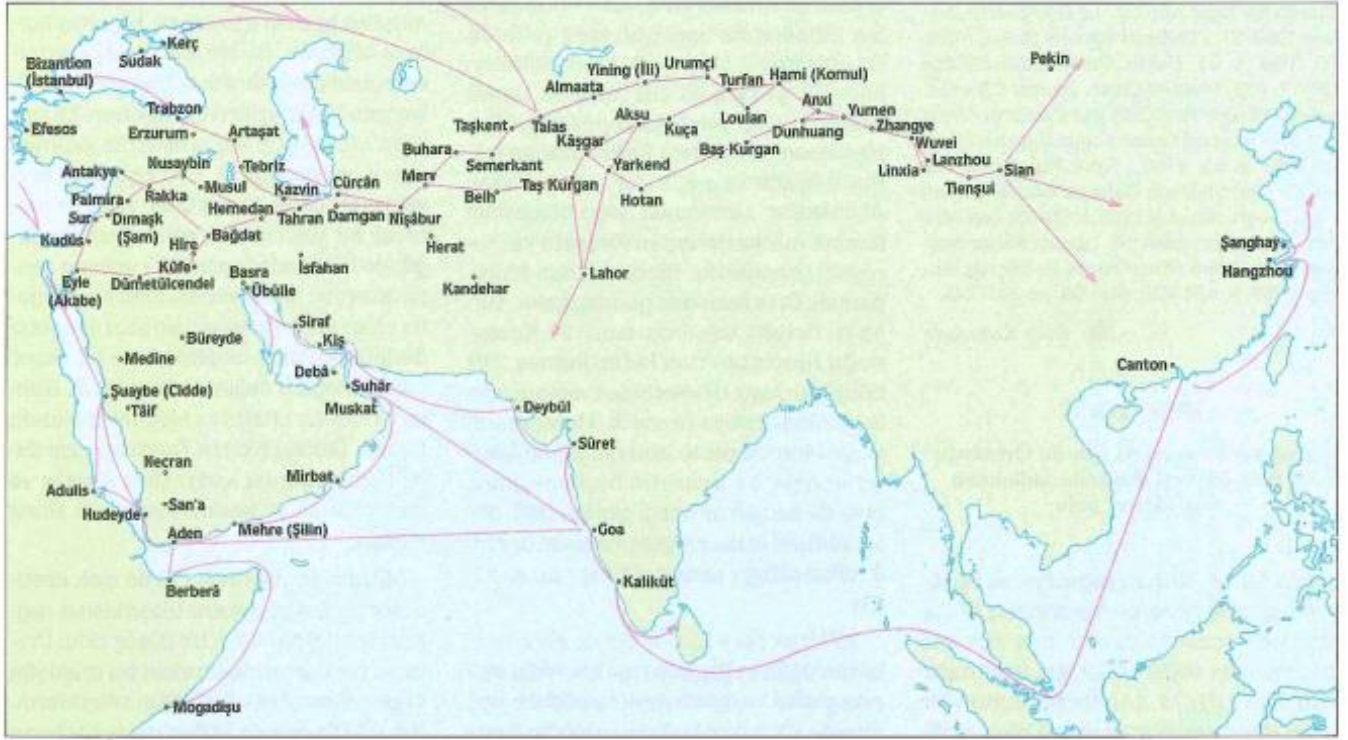
M.Bazin-C.Bromberger, “Abrisham”, *EIr*:

<http://www.iranicaonline.org/articles/abrisam-silk-index#pt2> , 2011.

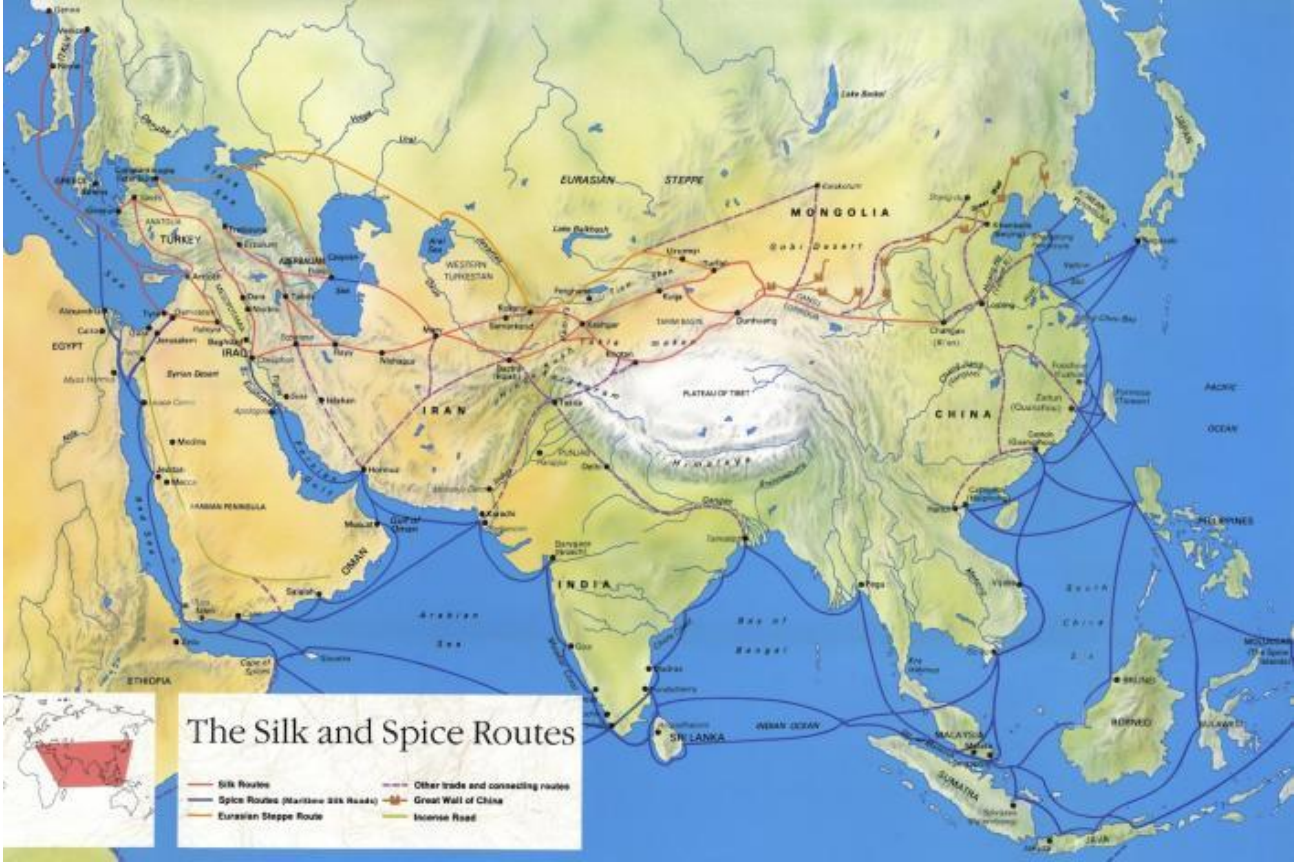

EKLER

EK.1

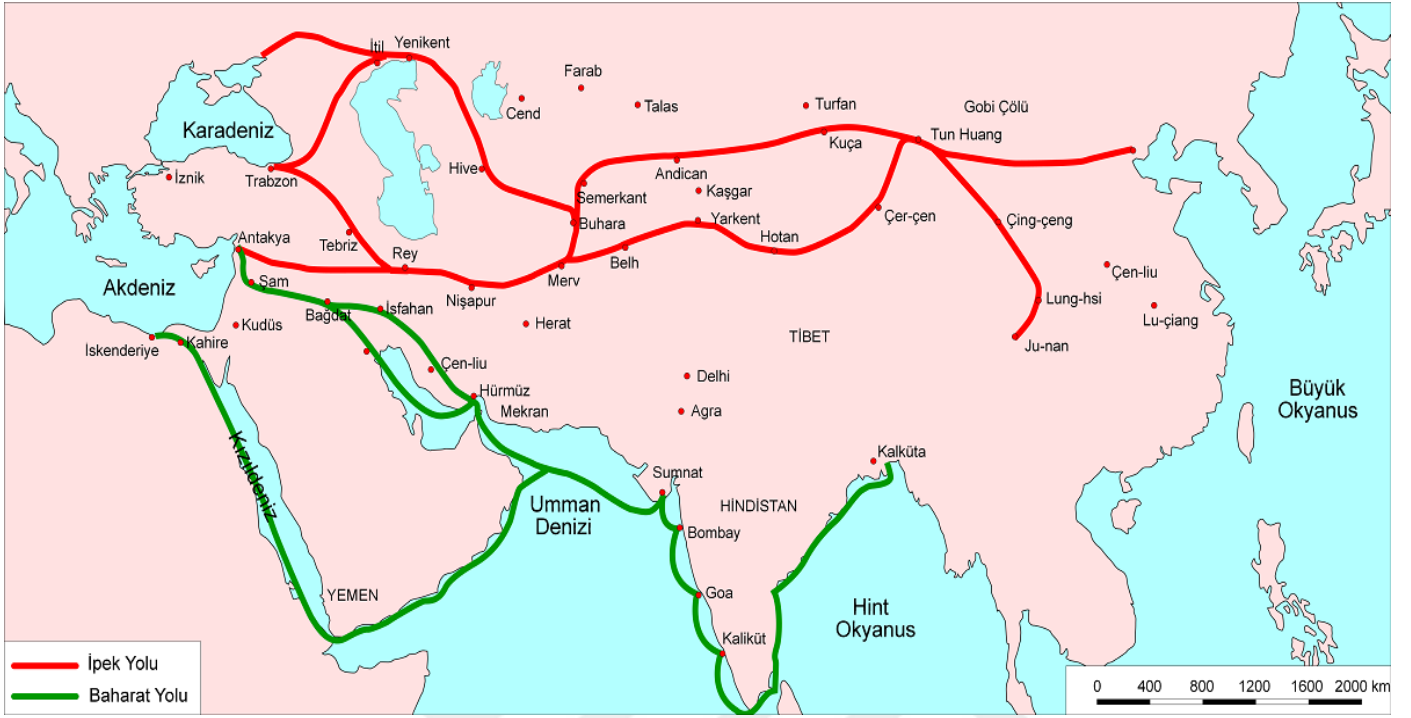
İpek yolu ve güzergâhlarını gösteren bir harita. (Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.370)

EK.2

İpek ve Baharat yolunun güzergâhlarını gösteren bir harita.

<http://en.unesco.org/silkroad/about-silk-road>

EK.3

İpek ve Baharat yolu güzergahları üzerindeki önemli şehirleri gösteren bir harita. (http://www.chinatourguide.com/silk_road/silk_road_maps.html)

EK.4

Don –Volga Kanal Projesi üzerinden görebileceğimiz kuzey ticaret rotalarından biri. (http://omniatlas.com/blogs/cause_and_effect/ottoman-voyages-indies/)

EK.5

Kırım, Azak gibi önemli Karadeniz ticaret şehirlerini gösteren bir harita.
(<http://www.yardimcikaynaklar.com/karadenizin-bir-turk-golu-haline-gelmesinin-osmanli-devletine-saglayacagi/>)

EK.6

Anadolu ticaret yollarını ve önemli şehirlerini gösteren bir harita.(
<http://aygunhoca.com/tarih-haritalari/102-turkiye-selcuklu-devleti-haritalar/178-anadolu-ticaret-yollari-haritasi.html>)

EK.7

Osmanlı Devleti ticaret yollarını gösteren bir harita

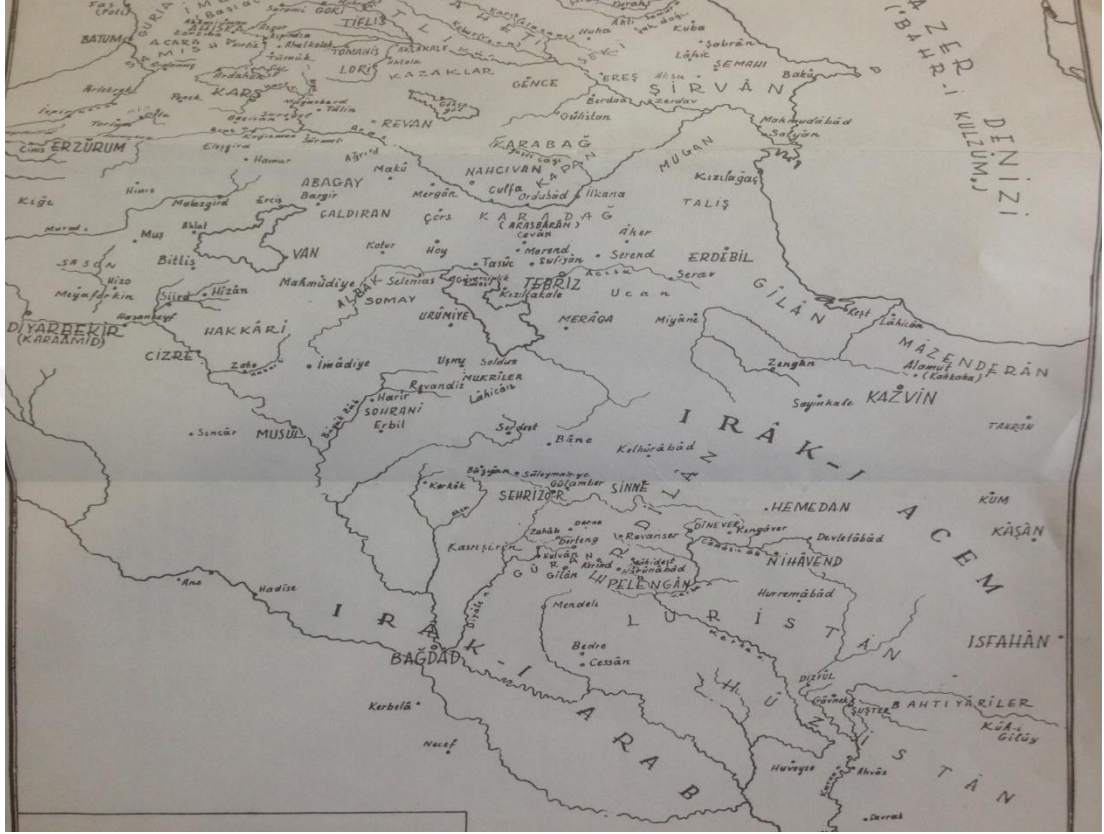
(<http://ilginrastirmalari.blogspot.com.tr/2014/11/ilgn-osmanli-doneminde-sag-kol.html>)

The Safavid empire in the sixteenth and seventeenth centuries

EK.8

XVI. yüzyıl Safevi Devleti haritası (Roger Savory, *Iran under the Safavid*, Cambridge, 1980) s. 8-9

EK.9

Irak-ı Arap Ve Irak-ı Acem Bölgesini gösteren bir harita.

(KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993,s.340)

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Emrah Yurdungüzeli

Doğum Yeri : Tokat/Niksar

Doğum Yılı : 05-05-1987

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2004 : Yenibosna Lisesi

Lisans 2006-2010 : Muğla Üniversitesi Tarih Bölümü

Yabancı Dil : İngilizce